ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК

– 5 –

ХАРТИЕНИ РЕВОЛЮЦИИ

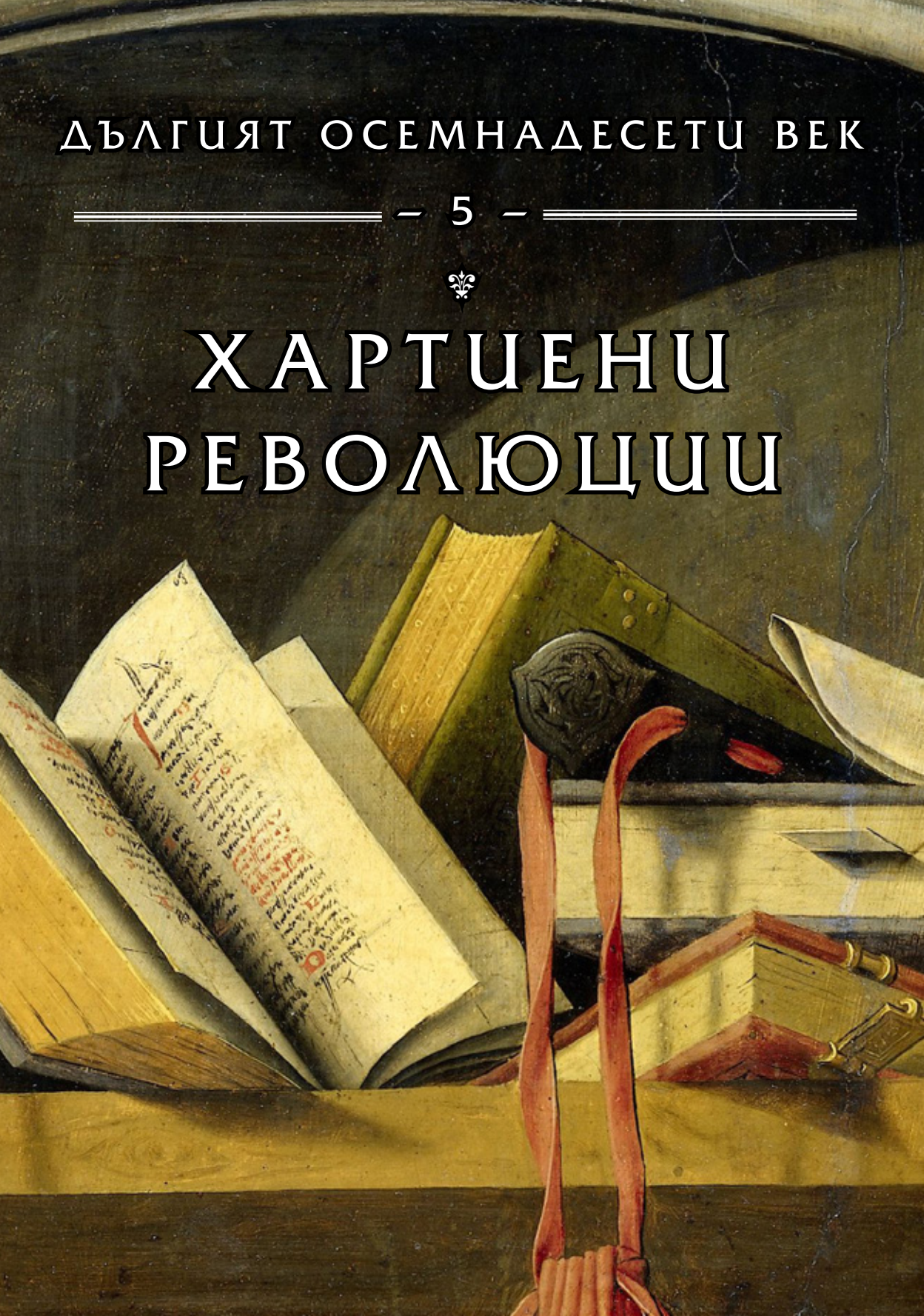

БЪЛГАРСКО ОБЩЕСТВО
ЗА ПРОУЧВАНЕ НА ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК

BULGARIAN SOCIETY FOR EIGHTEENTH CENTURY STUDIES
SOCIÉTÉ BULGARE D'ÉTUDE DU XVIIIE SIÈCLE

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5

ХАРТИЕНИ РЕВОЛЮЦИИ. РЪКОПИСНИТЕ И ПЕЧАТНИ ИЗДАНИЯ КАТО ИДЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТРУМЕНТИ

Редакция и съставителство
Надежда Александрова
Рая Заимова
Анна Алексиева

София, 2022

Рецензенти:
Маргарет Димитрова,
Бойка Илиева-Пензова

© Ангелина Вачева, Андриана Спасова, Десислава Узунова, Лора Хараламбиева, Надежда Александрова, Николай Аретов, Пламен Антов, Рая Заимова, Ребека Джили, Стоян Дринков, Цветан Радулов, Diego Lucci, автори, 2022
© Българско общество за проучване на осемнадесети век

ISSN 2603-4492
ISBN 978-619-91614-4-9

СЪДЪРЖАНИЕ

Рая Заимова – Йезуитският театър (XVII–XIX в.): историографията в България (1992–2018) 7

Стоян Дринков – Българската следа в йезуитския театър: каталог на 132 пиеси (XVII–XIX в.) 17

Diego Lucci – The Revolutionary Political Theology of John Locke's Two Treatises of Government 115

Ангелина Вачева – Първите руски преводи на „Енциклопедията“: издания и проблематика 132

Десислава Узунова – Протографът на три преписа на цикъла „Чудеса Богородични“ (Бран Сырку 13.5.17, РМ 3/28 и ИМЗ Ораховица 67) 146

Ребека Джили – Метанаративът за Френско-руската война от 1812 г. и *Повесть о рождении, происхождении и всей жизни* от кн. И. М. Долгоруков (1764–1823) 157

Николай Аретов – Две „кървави“ сватби, книжнината, държавата 176

Надежда Александрова – Първото османско детско списание „Мюмеиз“ и отзвукът му по страниците на българските издания от началото на 70-те години на XIX век 188

Пламен Антов – Вестникът и романът – неочаквани родства „по природа“ или брак по сметка 200

Андриана Спасова – Маргинални гласове из архивния масив на Найден Геров 225

Лора Хараламбиева – Италианските писателки и литературата на XVIII век: първи стъпки на излизането от сянката на канона 239

Цветан Радулов – Пътеписите на кръстопът. Османското хигиенно всекидневие през призмата на действителността и идеологията 252

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5
Хартиени революции
Българско общество за проучване на осемнадесети век.
София, 2022

ЙЕЗУИТСКИЯТ ТЕАТЪР (XVII–XIX в.): ИСТОРИОГРАФИЯТА В БЪЛГАРИЯ (1992–2018)

РАЯ ЗАИМОВА
Институт за балканистика с център по тракология
Българска академия на науките

LE THÉÂTRE JÉSUITE (XVIIe – XIXe SIECLES) UN APERÇU DE L'HISTORIOGRAPHIE BULGARE

RAÏA ZAÏMOVA
Institut d'Études balkaniques&Centre de Thracologie
Académie bulgare des Sciences

L'auteur présente brièvement les tendances dans la recherche bulgare de sources primaires occidentales pour la période ottomane considérée (jusqu'aux années 1980) comme une « période des ténèbres ».

Le présent article repose sur les études des chercheurs qui relatent le problème des sujets bulgares dans le théâtre didactique des jésuites (XVIIe – XIXe s.). L'intérêt pour les scènes occidentales et l'éducation de la Compagnie de Jésus commence d'une manière sporadique pendant les années 1920.

La possibilité d'avoir accès aux publications occidentales des siècles précédents détermine les nouvelles recherches (fin du XXe – début du XXIe siècle) sur les sujets de l'histoire balkanique et plus spécialement sur la conversion des Bulgares où Tervel (Trebellius) joue un rôle principal.

Mots clefs: théâtre jésuite, études bulgares, conversion des Bulgares

Докъм 1980-те години в българската историография беше широко разпространено схващането, че османският период е период на „тъмни векове“. Европа ни била „забравила“ и твърде малко събития да се случвали до времето на Паисий Хилендарски. Разчупването на този стереотип започна най-напред с изследвания за българските католици и тяхната дейност през XVII в. Наред с това се заизваждаха и публикуваха откъси в превод на български език от пътеписната чужда литература, част от която беше налична в нашите библиотеки още от времето на възрожденското поколение и на интелигенцията от първата половина на XX век. Друга част от чуждите пътеписи и западни исторически писмена, отново „откриващи“ българите сред европейските народи и като поданици на Османската империя, станаха част от научните проекти на няколко национални институции[1]. Целта на тогавашните управници беше да се изваждат на показ факти и събития от миналото, които да насочват към оформяне и величаене на историята ни, извеждане на преден план на дългия път на държавата от Аспарухово време насетне, на траките по Балканите и значимостта на България в този дълъг процес. През 1970–1980-те години станаха достъпни ръкописи и старопечатни книги, издирени от наши специалисти под формата на микрофилми, микрофиши или фотокопия. Съдържанието им отразяваше българската средновековна история в контекста на Византия и Османската империя и нейната интерпретация от европейските хора на перото от епохата на Ренесанса и Просвещението.

Като че ли през XXI век свикнахме в изследователското ни поле да се появяват останали в сянка сюжети или по-скоро мотиви, които в предишните десетилетия или до времето на широкото разпространение на Интернет, бяха периферно познати. В случая ще стане дума най-вече за покръстването на българите в йезуитския школски театър през XVII и XVIII в.

През 1920-те години проф. Йордан Иванов (1872–1947) е първият лектор по български език и литература в Langues’o в Париж, когато се запознава с новоизлезлия труд на Дюпон-Ферие за йезутския колеж Клермон.

[1] Институт за история при БАН, отдел „Културно-историческо наследство“ при министерство на външните работи, Международен център за извори по балканска история и Средиземноморието (СИБИЛ), Държавен архив (бивш ЦДИА) и т.н.

Фиг. 1. Театърът в колежа Клермон, Париж (XVII в.)

Фиг. 2. Колежът Клермон, Париж

С удивление констатира, че в списъка на поставяните пиеси в йезутските училищни театри в Париж и Лион, са три пиеси с покръстването на българите от Тервел (или Требелиус). Кратка информация за тях е публикувана най-напред във вестник „Развигор“ през 1922 г[2].

Личността и дейността на изтъкнатия българист в областта на културния и просветен обмен с Франция започна да ме занимава още в началото на

[2] Й. Иванов, Французки пиеси от XVII век с български сюжет, в-к Развигор, 1922, № 68 = в-к Листопад, 1922, св. 7 = в-к Зора, 1934, № 4594.

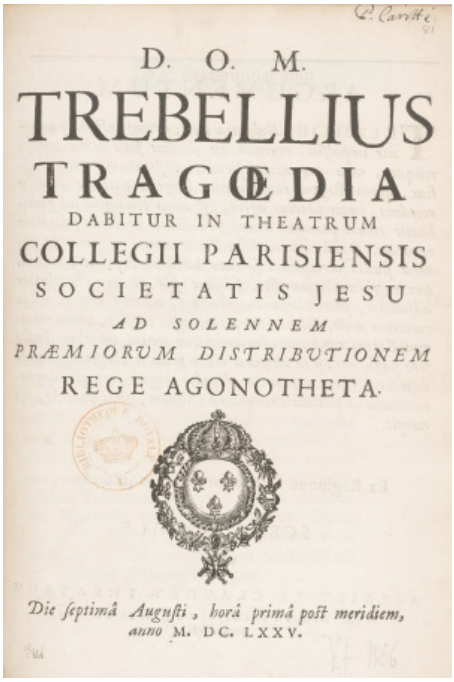
D. O. M.
TREBELLIUS
TRAGŒDIA
DABITUR IN THEATRUM
COLLEGII PARISIENSIS
SOCIETATIS JESU
AD SOLENNEM
PRÆMIORUM DISTRIBUTIONEM
REGE AGONOTHETA.
Die septimâ Augusti, horâ primâ post meridiem,
anno M. DC. LXXV.

Фиг. 3. „Требелиус“, трагедия (1675)

моята изследователска кариера. Оттаде ми се възможност да работя във Френската национална библиотека и със съдействието на тамошен колега достигнах до въпросните пиеси датиращи от XVII в. Те се съхраняват в отдела La Réserve – хранилище за еднократно издадени брошури и книги. Наред с тях успях да проследя доколко застъпена е българската тема в западноевропейската историография от края на XV в. до века на Просвещението.

В публикуваната от мен монография „Българската тема в западноевропейската книжнина, XV–XVII в.“ (1992) съм проследила систематично как още с формирането си съвременната европейска историография и театър пресъздава българската тема в контекста на Византия и Османската империя, нейната идейна насоченост и интерпретация на средновековната история и култура. Главният въпрос, който занимава специално представителите на йезуитския орден е покръстването на българите от Тервел (споменаван като Требелиус). Образът на Борис Михаил се появява рядко и/или само в исторически трудове като този на кардинал Бароний и последователите му. Християнските ценности и морал надделяват над езичеството – синоним на Злото и служат за аргумент на възпитателите в йезуитска среда, които черпят сведения едни от други и разпространяват своите творения по мисионерски път. Издирените заглавия на 24 пиеси са подредени в таблица с посочване на града, в който са били представяни обикновено по време на карнавалната седмица през месец февруари или през лятото по време на раздаването на наградите на отличниците в съответния колеж.

Най-ранният западен автор от края на XV в. Марк Антонио Сабелико у когото се срещат разкази за християнизацията, определя

Требелиус като първият християнски владетел на българите[3]. В очите на италианеца Христовата вяра остава най-сигурната основа в съпротивата им срещу турците. Разказът му отразява замонашването, оттеглянето на владетеля от властта, поставянето на големия син на престола, последвалата му измяна от Христовата вяра и ослепяване, възцаряването на по-малкия син. Текстът е познат от хрониката на игумена на Прюмския манастир Регинон (IX–X век) и от тази на монаха Зигеберт (1030–1112). Първият посочва година на покръстване 868, а вторият – 865. У тях обаче отсъства името на владетеля, изписан като Rex Bulgarorum[4]. Отсъства и името на малкия син Алберт – широко разпространено в западноевропейските писания от XVI в. насетне.

Наред с тази тема, осем пиеси от йезуитския театър (XVII–XVIII в.), отразяват мотива за византийския император Лъв Арменец (иконоборец) и съвременника му кан Крум, при който се извежда на преден план идеята за подмолно придобитата власт, обречена на гибел. За разлика от покръстването, свойствена тема единствено на католически ордени, този мотив се застъпва и у протестански автори като Андреа Грифиус (1646). Неговият герой Лъв е образец на лутеранската идеология, а в края на драматичното действие Крум е наказан като негов враг[5].

Книгата на германиската Надежда Андреева „Покръстването на българите в немски пиеси от XVIII – XIX век“ датира от 2004 г. По библиографски път авторката достига до други немскоезични драми от XVIII в., които превежда на български език. Всъщност, това е пълният текст на две пиеси и осем текста с характер на театрални програми (периохи). Тук анализът е насочен към обвързването на Тервел кръстителят и донякъде и на Богорис (Борис Михаил) с приемането на Христовата вяра, безчовечното наказание на бащата и различните разбирания за този акт от страна на авторите от балканска среда и от тези в германска. Към този тематичен кръг е причислена и Добри Войниковата пиеса „Покръщение на преславский двор“ (1868), за коя-

[3] Р. Заимова, *Българската тема в западноевропейската книжнина (XV–XVII в.)*. София, УИ „Св. Кл. Охридски“, 1992, с. 31 сл.

[4] ЛИБИ, 2, 1960, с. 305–308; ЛИБИ, 3, 1965, с. 40–45.

[5] Р. Заимова, *Българската тема*, с. 169–171.

то Андреева изказва предположение за известно сходство с религиозно-педагогическия театър на йезуитите от XVIII в[6].

Когато изследователското поле се запълва постепенно като мозайка през годините, можем да установим интересни процеси. Така например, в едно кратко съобщение изнесено през 2018 г. Николай Чернокожев се спира на три немскоезични пиеси от XVIII в. поставяйки ги в контекста на историческата драма[7]. Тази от 1768 г. със заглавие „Богорис, крал на българите. Един великодушен застъпник на религията“ е представена в Дилинген. Разполагаме с данни, че по същото време в Мюнхен е играна идентична пиеса със заглавие „Требелиус, български крал“. Езичеството, Христовата вяра, измяната и противопоставянето между баща и син отново оформят затвърдения от предходното време стереотип, при който легендарното се обвързва с алегоричното и насочва към праведните решения на владетеля. Този затвърден стереотип ще срещем и в писанията на българските католици от XIX и първата половина на XX век, останали периферни и извън общоприетото в светска среда[8].

Тервеловият образ извън западноевропейските театрални сцени служи и за други цели на монашеските ордени. Напоследък Анна Влаевска-Станчева изследва бенедиктинската ръкописна традиция и публикуваната тяхна литература от XVI–XVII в. В „Менелогия“ на Габриел Бучелин (1655) светците на този орден са 3004. Сред тях е споменат и Требелиус като кръстител на народа си с познатия модел. Българският владетел е сред почитаните короновани глави както от Запада, така и от Изтока и като монах е канонизиран за светец с дата 13 март: „S. Trebellius. In Bulgaria natalis. S. Trebellii Regis et Monachi“. Изследователката обръща внимание на композициите в „Санта Мария ин Органо“ (Верона) и на тези в двора на манастира „Сан Джа-

[6] Н. Андреева, *Покръстването на българите в немски пиеси от XVIII – XIX в.* Велико Търново, ПИК, 2004, с. 359–370.

[7] Н. Чернокожев, Владетели, вяра, сцена (Още български сюжети в европейското полезрение). – Доклад изнесен на конференция по случай 70-годишнина на И-та за литература (БАН), 2018, СУ „Св. Климент Охридски“, София.

[8] Р. Заимова, Кан (хан) Тервел – между традицията и модерността, В: *Балканите. Модернизация, идентичности, идеи, Сб. в чест на 70-год. на проф. Надя Данова*, София, Институт за балканистика с ц-р по тракология, 2011, с. 631–633.

Фиг. 4. Изображенията на Франческо Мороне във Верона

комо“ в Понтида (Ломбардия) датиращи няколко десетилетия преди излизането на „Менелогия“. Изказва се предположение, че Франческо Мороне, работил изображенията между 1505 и 1507 г., е ползвал ръкописен текст на бенедиктинци за подредбата на римските първосвещеници. Българският владетел – *Bulgarus* – попада в цикъл и в двете църкви. Кралете-монаси са в бенедиктинска одежда, някои от тях с ореол и съответните инсигнии на властта[9].

Най-старият западен орден – този на Св. Бенедикт (VI в.) започва да губи популярност след (XIII в.) и възникването на доминиканците и францисканците. В борбата за авторитет срещу Реформацията на Лутер е извеждането на преден план на „свои“ словесни и визуални образи на светци, на свои маниери за запазване на правата вяра.

По повод на канонизацията на Тервел ще добавя, че в Стематографиите от XVIII в. (Витезович и Жефарович), после и в текста на

[9] А. Влаевска-Станчева, Мотивът за покръстването на българите в бенедектинската изобразителна традиция, В: *Средновековна християнска Европа: Изток и Запад. Ценности, традиции, общуване*, под ред. на В. Гюзелев и А. Милтенова, София, 2002, с. 433–443.

Фиг. 5. Из „Стематографията“ на Жефарович: монах Теоктист

Паисий го срещаме като Св. Тривелий, с монашеско име Цар Болгарски Св. Теоктист.

На балканска православна почва визуалният му образ се нарежда в повечето случаи до Св. Давид и Св. Стефан във възрожденската българска стенопис. Може би най-известният е този на Захари Зограф от Преображенския манастир[10].

Ако в предишните векове написаното слово служи за основа за изграждане на визуални образи и е подчинено на определени идейни цели, то в края на XX и началото на XXI век „модернизираният“ Тервел става плод на въображението на редица художници заели се със задачата да обединят в едно цяло езически и владетелски елементи с християнско смирение на светец. Като такъв можем да го забележим в някои нови църкви и параклиси в Созопол, с. Мадара и т.н. Образът на Тервел има дълга и предълга история назад във времето, където му се губят дирите. Затова и в наше време предизвиква много спорове, става притча во езицех. Понякога дискусиите в интернет пространството дават повод за по-сетнешен размисъл.

Ще завърша с питането (без отговор) на художник във фейсбук, който има за задача да нарисува икона със Св. Тривелий и търси информация за канонизацията му от православната църква: Може ли да бъде изписана канонична икона на Св. Тривелий или не?

С течение на годините Тервел добива и продължава да добива разнородни окраски и слава. Тук се спрях на по-съществените от тях,

[10] *Ibid.*, с. 629–630.

Фиг. 6. Захари Зограф: Св. Тривелий, Преображенски манастир

които са неизчерпаеми и му придават многоликост по всички краища на Европа. Като резултат от нестихващата му популярност в Интернет мрежата са търсенията на Стоян Дринков, любознателен изследовател на българското минало. Тук поместваме каталог с новоиздирени от него над 130 йезуитски пиеси от XVII–XIX в. Текстът му има за цел да привлече млада и мотивирана публика, заинтересована от представите на западните хора на перото, отразители на балканската история и култура по времето когато българското царство е под османска власт. В същото време въз основа на обобщените формални данни за пиесите можем да отсъдим докъде се простира католическата пропаганда в Западна Европа и да разтълкуваме противоборството между привържениците на Лутеровата реформация и тези на контрареформацията.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Андреева, Н. *Покръстването на българите в немски пиеси от XVIII – XIX в.* Велико Търново, ПИК, 2004.

Влаевска-Станчева, А. Мотивът за покръстването на българите в бенедектинската изобразителна традиция, В: *Средновековна християнска Европа: Изток и Запад. Ценности, традиции, общуване*, под ред. на В. Гюзелев и А. Милтенова, София, 2002, с. 433–443.

Заимова, Р. *Българската тема в западноевропейската книжнина (XV–XVII в.).* София, УИ „Св. Кл. Охридски“, 1992.

Заимова, Р. Кан (хан) Тервел – между традицията и модерността, В: *Балканите. Модернизация, идентичности, идеи*, Сб. в чест на 70-год. на

проф. Надя Данова, София, Институт за балканистика с ц-р по тракология, 2011, с. 616–635.

Иванов, Й. Французки пиеси от XVII век с български сюжет, в-к Развигор, 1922, № 68 = в-к Листопад, 1922, св. 7 = в-к Зора, 1934, № 4594.

ЛИБИ (Латински извори за българската история) 2, 1960; ЛИБИ, 3, 1965.

Чернокожев, Н. Владетели, вяра, сцена (Още български сюжети в европейското полезрение). – Доклад изнесен на конференция по случай 70-годишнина на И-та за литература (БАН), 2018, СУ „Св. Климент Охридски“, София.

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5
Хартиени революции
Българско общество за проучване на осемнадесети век.
София, 2022

БЪЛГАРСКАТА СЛЕДА В ЙЕЗУИТСКИЯ ТЕАТЪР: КАТАЛОГ НА 132 ПИЕСИ (XVII–XIX В.)

Стоян Дринков[1]

THE BULGARIAN PRESENCE IN THE JESUIT DRAMA: A CATALOGUE CONTAINING 132 PLAYS PERFORMED BETWEEN THE 17TH AND THE 19TH CENTURIES

Stoyan Drinkov

In this catalogue, 132 plays related to the Bulgarian history have been collected and described. They were performed between the 17th and 19th centuries not only in Western Europe but also in other areas such as those currently occupied by Poland and Lithuania. A significant amount of those plays were Jesuit school plays. In addition to the already known plays, there were over 70 new ones, announced for the first time with added links to their scripts in the bibliography.

Alongside the already known plots, a new one that has been unknown to Bulgarian scholarship, is described in the catalogue. This plot was found in 11 plays and tells the story of the miraculous rescue of George, the son of Leo Paphlagonian, who was imprisoned by a Bulgarian "tribal leader" and then was freed by the Great Martyr George. The information is presented in a table which contains information about some of the writers, the schools where the plays were performed as well as their respective locations. The plays are ordered chronologically. The method used to classify them combines information about

[1] Независим изследовател.

the country, town, the plot and the year of when the play was performed to form a unique label.

Keywords: Jesuit drama, school theater, Jesuit colleges, catalogue, Bulgarian theatrical plot, Trebellius

Отделни съобщения, които са свързани с българската история, започват да се появяват в западните хроники още в средата на първото хилядолетие. До края на този период вече има няколко значими исторически събития, които биват споменати като хронологични бележки или летописен разказ. Най-често е отбелязвана помощта, оказана от българския владетел Тервел на ромейския император Юстиниан II за повторното му възкачване на трона[2]. Гибелта на император Никифор I Геник, възходът на българската държава по времето на Крум[3] и покръстването на българския владетел Борис I заедно с целия български народ[4] са сред другите често споменавани от западните автори епизоди.

Но същинският бум започва с възникването на съвременната историография в следствие на едно от най-значимите исторически събития в периода от средата на XIV век до падането на Константинопол през 1453 година. Това е големият поток от високообразовани византийски бежанци към Западна Европа и в частност Италия, които донасят със себе си множество византийски ръкописи[5]. По този начин италианският хуманизъм получава необходимия тласък, който води до своеобразно пробуждане на доминираната от църквата до то-

[2] Най-ранното споменаване на тази помощ в западните извори се открива в „Универсална хроника 741 г.“, ЛИБИ том 2, с. 15.

[3] ЛИБИ том 2, с. 33.

[4] Въпреки, че има и по-ранни сведения за покръстването, абатът на Прюмския манастир Регинон е първият, който разказва за опита на най-големия син-наследник на българския владетел да се върне към езичеството и последвалото ослепяване от баща му, но без да споменава имената им. Тази история се повтаря от монаха Зигеберт и множество хронисти след него, а както се знае тя е в основата на пиесите, посветени на Требелиус (Тервел) през XVII–XVIII в. За Регинон виж ЛИБИ, том 2, с. 306–307; за Зигеберт – ЛИБИ, том 3, с. 44–45.

[5] Р. Заимова, *Българската тема в западноевропейската книжнина, XV–XVII век*. София, УИ „Св. Кл. Охридски“, 1992, с.19.

гава европейска историография[6]. Стремежът да се опознае Източноримската империя, нейната история и култура води и до интерес към българите, които са едни от най-значимите ѝ съседи. Така наред със съживеният интерес към древногръцката култура се осъществява и допира с историята на българската държава. Не бива да се забравя и спомена за друго историческо събитие – разгрома на латинските рицари край Адрианопол през 1205 година и залавянето на император Балдуин I. Появата в историографските съчинения на отделни епизоди от нашата история води и до поява на българската тема в йезуитския театър. Някои от йезуитските автори са ни оставили кратки препратки към използваните от тях исторически творби. В запазените програми се срещат не само имената на западни летописци като Регинон, Зигеберт, гръцките Георги Кедрин, Зонара, но и на историци като Марк Антонио Сабелико.

Макар йезуитското училище в Месина да не е първия опит[7] на членовете на ордена да поемат контрол над учебно заведение, то става модел, който те следват през следващите над 200 години. Трябва да се отбележи и фактът, че училище и колеж са били две различни неща, въпреки че често се използват като синоними. Още на първата Генерална конгрегация са решени минималните изисквания за колеж: „… да има църква, собственост на ордена или заделена от папството за изключително ползване от Обществото; подходяща резиденция за членовете; друга сграда за училище и сигурна финансова подкрепа, за предпочитане дарение, достатъчна за издръжката на четиринадесет йезуити.“ Тази работеща формула е следвана безусловно, с из-

[6] Н. Андреева, *Покръстването на българите в немски пиеси от XVIII–XIX в.* Велико Търново, ПИК, 2004. с. 13.

[7] През 1543 г. след отказ от францисканците да преподават и управляват създаденото две години по-рано училище в Гоа, Францис Ксавиер (1506–1552) се отзовава на молбата и изпраща един йезуит. През 1545 година е добавен втори брат, а пълен контрол получават едва през 1548 г.

Херцогът на Гандия Франциско де Борджия изпраща покана до Обществото на Исус през 1545 г. да създаде колеж и училище в града. Силното желание на местния владетел и помощта оказана от Игнатий Лойола убеждават папа Павел III да издаде була през 1547 г., която издига училището до университет. Много скоро Франциско де Борджия се присъединява към ордена и две години по-късно се премества в Рим. Това води до западането на учебното заведение.

ключение на минималния (14) брой пребиваващи в колежа членове на братството[8]. От друга страна училището е съвместно градско-йезуитско начинание, скрепено с договор, в който са описани правата и задълженията на двете страни. Градската управа се задължава освен първоначалната подкрепа за създаването на училище, да осигурява и ежегодно заплащане на местния колеж за неговите образователни и религиозни услуги. Йезуитският орден се задължавал да открие определен брой класове, да подбере учителите, учебниците и методиката на преподаване, която следвала насоките на Ratio Studiorum[9].

Първото театрално представление, поставено от йезуитския орден – „Fabulae Eruditiae" е поставено в училището в Месина и то само три години след създаването му[10]. Сериозно внимание на театъра и неговите функции при обучението на младежите в училищата и университетите е обърнато още с учредяването на йезуитското братство. Първата цел е била да се използва играта в постановки в помощ при образованието на възпитаниците. Младежите, при изпълнението на ролите си, не само практикуват придобитите познания по реторика, латински език и хуманитарни науки, но също така се научават и как да се държат в обществото, добиват увереност в своите умения и знания. В Ratio Studiorum има две правила в частта за ректора на учебното заведение, които се отнасят до театъра. Правило 13 нарежда на ректорите на колежите само в много специални случаи да се изпълняват комедии, при това винаги на латински език, които са на благочестиви или свещени теми и нямат женски роли. Префектът по обучението[11], съгласно Правило 16, дава указания кои пиеси да бъдат съхранени в училищните библиотеки. И докато вто-

[8] P. F. Grendler, *Jesuit Schools and Universities in Europe 1548–1773*. Brill Research Perspectives in Jesuit Studies 1.1 (2019): 1–118. https://doi.org/10.1163/25897454-12340001 Web, (достъпен: 4 март 2021).

[9] Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu – сборник с правила, които стандартизират обучението в йезуитските учебни заведения, издаден през 1599 година.

[10] J. Kevin, Jr. Wetmore, *Jesuit Theater and Drama*, Online Publication Date: Jul 2016 doi:10.1093/oxfordhb/9780199935420.013.55=https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935420.001.0001/oxfordhb-9780199935420-e-55 (достъпен: 4 март 2021).

[11] Studiorum praefectus – административен помощник на ректора на учебното заведение, отговарящ за обучението на младежите.

рото правило винаги се е спазвало (и затова до нас са достигнали огромен брой йезуитски пиеси), то първото започва да се нарушава много скоро след издаването на Ratio Studiorum[12]. Това може да се види и от събраните в каталога пиеси. Най-ранните програми, включени в този каталог и известни към този момент са отпечатани на френски и нидерландски езици. И тук се появява втората основна цел на йезуитския театър – подготовката на бъдещи лидери и служители в местните администрации и Църквата. Представянето на пиеса оказва силно морализиращо въздействие не само върху възпитаниците, но и върху техните родители и близки, които стават свидетели по няколко пъти годишно на театрални постановки. Например през 1655 година в брюкселския колеж са изнесени освен постановката „Trebellius primus bulgarorum rex catholicus…"[13] и четири други[14]. До нас е достигнала достатъчно информация и може да се отбележи, че в йезуитските учебни заведения са играни постановки не само в началото и края на учебната година, но и по време на карнавали и при посещения от аристократи и владетели. Отново в Ratio Studiorum са указани и продължителността на учебната година за различните по възраст класове. По-малките възпитаници са ползвали само една неучебна седмица, а по-големите до един неучебен месец само през лятото. В различните провинции, а дори и в различните колежи, са били в сила различни условия за тези ваканции. Например в Бохемия училищата са почивали в края на септември, учениците са се завръщали до средата на октомври, а в началото на ноември е било тържеството за откриване на новата учебна година[15]. Театърът възпитавал християнски ценности, които орденът смятал за важни не само за младежите, които участват в постановките, но и за техните родители, близки и зрители на изпълненията им и така ги отдалеча-

[12] Julio I. González Montañés, *El Teatro en los colegios de los jesuitas* = http://www.teatroengalicia.es/jesuitas.htm (достъпен: 4 март 2021).

[13] Виж пиеса BEBR1655T.

[14] G. Proot, *Spectacula Iesuitica Belgica Antiqua (SIBA). Pars I: Provincia Flandro-Belgica*. Deel 2 bij het proefschrift. Antwerpen, 2008, p.204.

[15] M. Jacková, *The End of School Year on the Stage of Jesuit Schools in the Bohemian Province*. Auc Philologica Graecolatina Pragensia, 2016(2), p. 125–135. https://doi.org/10.14712/24646830.2016.23 (достъпен: 4 март 2021).

вал от развалата на протестантството. Третата основна цел, но не на последно място, е била пропагандирането и разпространението на католическата вяра не само в Европа, но и по целия свят. Влиянието на йезуитите върху ранната модерна драма е съществено. Именно те са изобретили голямо разнообразие от сценографски елементи и специални ефекти за сцената, дизайн и различни архитектурни стилове на декорите. „Йезуитският театър е професионалният театър на Свещенната Римска империя през седемнадесети век.“[16] На места орденът е бил единствената възможност на хората да гледат театрални представления. Именно техни възпитаници са едни от най-великите драматурзи на времето си – Молиер (1622–1673), Пиер Корней (1606–1684) и Феликс Лопе де Вега (1562–1635).

В българската наука отдавна са известни множество йезуитски училищни постановки, изнесени в периода XVII–XVIII век и свързани с нашата история. За първи път в началото на 20-те години на миналия век проф. Йордан Иванов в няколко научни съобщения запознава читателите с намерените от него френски пиеси. През 1965 година в своята студия „Чужди пиеси с български сюжет“ Васил Мавродиев, а през 1972 и Стефан Каракостов добавят нова информация за съществуването на литературно течение в Западна Европа в началото на Новото време, което води до написването на множество поеми и театрални пиеси[17]. За първи път обстоен анализ на йезуитските пиеси прави Рая Заимова в своята монография „Българската тема в западноевропейската книжнина XV–XVII век“[18]. По един увлекателен начин читателят се запознава с четиридесет и девет заглавия на пиеси, свързани с византийската и българската история, изнесени на сцените в йезуитски колежи на територията на цяла Западна Европа. Авторът прави превод на резюметата на три френски пиеси, раз-

[16] J. Kevin, Jr. Wetmore, *Jesuit Theater*.

[17] Й. Иванов, Покръщането на българите в западната литература и в театъра, в. Зора от 21 окт. 1934 г., с. 9, г. XVI, бр. 4596; В. Мавродиев, Чужди пиеси с български сюжети, Годишник на ВИТИЗ „Кр. Сарафов“, т.Х, София, 1965; Ст. Каракостов, *Български театър, Средновековие, Ренесанс, Просвещение*. София, 1972, с.147.

[18] Р. Заимова, *Българската тема в западноевропейската книжнина*.

глежда героите в тях и коментира оцелялата информация за авторите и участниците. Над десетилетие по-късно, следващият български учен, който ни запознава не само с нови заглавия, но и прави превод на запазени театрални програми и дори текста на една цяла пиеса, е Надежда Андреева в „Покръстването на българите в немски пиеси от XVIII–XIX в.“[19]. Това е и последното значително изследване на връзката България – йезуитски театър. В тези две монографии са описани библиографски петдесет и една пиеси пряко свързани с България. През следващите години темата не търпи развитие. Изключения са само две. Една статия[20] на Надежда Андреева разглеждаща йезуитска постановка, в която един от героите е българският владетел Калоян и доклад[21], изнесен от Николай Чернокожев на конференция по случай 70-годишнината на Института за литература (БАН) през 2018 г., в който са разгледани три нови йезуитски постановки от XVIII век.

СТО ТРИДЕСЕТИ ДВЕ ПИЕСИ (XVII–XIX В.)

В тази публикация са описани сто тридесети две[22] пиеси, включващи и споменатите по- горе, които са изнесени в периода XVII–XIX век и имат било директна, било далечна връзка с историята на България. Повечето от тях са изнесени в йезуитски колежи, но има и няколко за които е трудно да се открие информация или пък са поставени в учебни заведения под ръководството на бенедиктинския орден. Добавени са и няколко, играни след забраната (1773–1814) на Обществото на Исус. Част от тези творби са само библиографски записи, за

[19] Н. Андреева, *Покръстването на българите в немски пиеси от XVIII–XIX в.*

[20] Н. Андреева, По пътищата на кръстоносците: Големият свят на историята и малкият свят на семейството в пиесата Балдуин император на Изток екзекутиран заради невинно целомъдрие, Мюнхен 1676 г., *Литературна мисъл*, 1, 2006, с.174–200. = http://www.bulgc18.com/roads/bg/Andreeva.htm (достъпен: 4 март 2021).

[21] Н. Чернокожев, Владетели, вяра, сцена (Още български сюжети в европейското полезрение). – Доклад изнесен на конференция по случай 70-годишнина на И-та за литература (БАН), 2018, СУ „Св. Климент Охридски“, София.

[22] В каталогът са направени сто тридесет и три записа, като за тези с номера DEAU1784T и DEAU1785T са представени доказателства, че това всъщност е една и съща пиеса.

Фиг. 1. Две титулни страници на пиеси, играни в различни училища. В ляво е програмата на пиесата „GEORGIVS PAPHLAGONIAE PRINCEPS“ от Solothurn, поставена през 1721 година (CHSO1721G), а в дясно „GEORGIUS PAPHLAGO A S. GEORGIO MARTYRE LIBERATUS“ от Landsberg am Lech, играна 1730 година (DELA1730G). Изображенията са от: Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Bavar. 2194,II,1/60#Cah.28, urn:nbn:de:bvb:12-bsb10338035-1 и Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Bavar. 2193,XI,1/69#Beibd.42, urn:nbn:de:bvb:12-bsb10337870-1 (Non-Commercial Use Only).

други има оцелели театрални програми (Виж Табл. 1.), а запазените пълни текстове на пиеси са по-малко от десет (Виж Табл. 2.). Някои от откритите програми, наричани също така „Perioche“[23] вече са публикувани в български издания, но по-голямата част са непознати на българския читател.

Една театрална програма на йезуитска постановка съдържа няколко основни елемента. Начинът на оформление на титулната страница варира от семпло изписване на заглавието на играната пиеса до ползването на два езика и търсещ въздействие върху читателя готически шрифт[24].

Графични елементи са по-рядко срещани, употребява се предимно емблемата на йезуитския орден. Освен че ни запознава с името на пиесата, една заглавна страница може да съдържа също информация за населено място и учебно заведение, датата на постановката и издателя на програмата. В редки изключения може да се открие и името

[23] Н. Чернокожев, *Владетели, вяра, сцена*, с. 3.

[24] Всички изображения се разпространяват под No Copyright – Non-Commercial Use Only лиценз. Повече информация е достъпна на посочените в каталога връзки и на адрес https://rightsstatements.org/page/NoC-NC/1.0/.

на автора. На следващите страници зрителят се запознава с историята, която ще гледа. Това се случва в аргументума, кратко фактологично представяне на историята с посочване на източниците на информация. Понякога се посочват и конкретни автори, чиито творби са в основата на постановката. В последващо описание на действията и сцените, зрителят се запознава с приспособените за театрална сцена събития. В програмите на по-късните пиеси са отпечатвани автори на музиката, участниците в самите постановки, също и участниците в хоровите изпълнения, а понякога и текстове на изпълняваните песни. От оцелелите пълни текстове на пиеси е преведен на български език само един[25], още четири са достъпни онлайн и за тях са дадени връзки, а за други четири са посочени библиотеките, където се съхраняват.

Броят на пиесите със запазени програми е представен в Табл. 1, като описанието е направено по сюжети.

Програми и пълен текст	**Требелиус**	**Богорис**	**Йоаница**	**Лъв Арменец**	**Георги Пафлагонски**	**Други**	**Общо**
Без	50	8	4	7	7	6	82
Запазени	29	8	6	1	4	2	50
Общо по сюжет	79	16	10	8	11	8	132

Табл. 1. Брой на пиесите със запазени програми представени по сюжети.

В следващата таблица са представени пиесите със запазен пълен текст, с номера им в библиотечния каталог, заглавие и място на съхранение на книжното тяло.

[25] Н. Андреева, *Покръстването на българите*, с.177.

Номер	Сюжет	Съхранява се в:
ITRM1645K	Лъв Арменец	Staats- und Stadtbibliothek, Augsburg, дигитално копие е достъпно онлайн.
LTKR1669T	Требелиус	Според Al. Brückner има запазен ръкопис в Санкт Петербург. (Brückner 1902:551)
FRLY1674T	Требелиус	The British Library, London, дигитално копие е достъпно онлайн.
BEXVIIT-2	Требелиус	Les archives jésuites de la Compagnie de Jésus en France.
BEXVIIT-3	Требелиус	Stadsbibliotheek Antwerpen.
ATVI1714T	Требелиус	Oesterreichische Nationalbibliothek, Wien, дигитално копие е достъпно онлайн.
DEAU1785T	Требелиус	Пълен превод от проф. Н. Андреева
ROXVIIIT	Требелиус	Неразчетен ръкопис, който се съхранява в библиотеката Batthyaneum, Alba Iulia Румъния.
SKNS1862B	Богорис	The British Library, London, дигитално копие е достъпно онлайн.

Табл. 2. Пиеси със запазен пълен текст.

ПОКРЪСТВАНЕТО НА БЪЛГАРИТЕ

Както се вижда от Табл. 1 съществуват няколко основни сюжета в йезуитския театър, които са свързани с българската история. Най-разпространеният е покръстването на българите. Тук си струва да се отбележи, че може да се направи едно допълнително разделяне. Съществуват пиеси, в които покръстването на българите се свързва с Требелиус, седемдесет и девет заглавия са включени в съставения по-долу каталог. В други се разказва за покръстването на българския владетел Богорис, а в няколко, името на владетеля е неизвестно или измислено. Този сюжет подробно е разгледан от Рая

Заимова[26] и Надежда Андреева[27]. Като добавка към вече публикуваното трябва да се спомене, че за йезуитските автори водещи са не само акта на покръстване, но и последиците от неговото отхвърляне. В някои от постановките Требелиус е представен като владетел освен на българите, но и на унгарците. Стъпвайки на по-голямата база се намира отговор на въпроса, зададен от Надежда Андреева: „На какво се дължи това смесване на народи и страни, които никога не са имали обща държава и са се срещали в мир и война през твърде неустановената граница помежду им?“. Причината се крие в творбата „Historia Pannonica: Sive Hungaricarum Rerum Decades IV“ на италианския хуманист Антонио Бонфини[28] (Antonius Bonfinius 1427–1502), написана докато е придворен историк на унгарския крал Матиас Корвин (1458–1490). Там авторът, разказвайки за народите, живеещи край Истър, споменава българите, които първоначално били в съседство с хуните. Следва уточнението, че хуните се делят на три племена – унгарци, авари и алзиагири. И малко след това, при описанието на владетеля Тервел (Terbelis Bulgarorum Dux) той споменава, че аварите били разгромени от българите[29]. Така тръгва митът залегнал в някои от йезуитските пиеси, че Тервел е бил владетел на България и Унгария. Вероятно именно това произведение е изучавано в йезуитските училища на територията на Трансилвания през XVIII век[30].

Друг популярен сюжет е внезапното покръстване на българския владетел Богорис. Като основа за историята е използвана картината на Страшния съд на римския монах и придворен художник Методий. В монографията[31] си Надежда Андреева е разгледала и превела програмите на две от пиесите, а Николай Чернокожев[32] добавя още една.

---

[26] Рая Заимова, *Българската тема*, с.174–186.

[27] Надежда Андреева, *Покръстването на българите*, с. 25.

[28] Éva Knaap, Azonos történelmi tárgyú iskoladrámák a német és magyar jezsuita színpadon: Hunyadi László és Hunyadi Mátyás, *Irodalomtörténeti közlemények* 116. évf. 2. sz. (2012.), p. 145.

[29] ЛИБИ том 5, АИ „Проф. Марин Дринов“, София, 2001, с. 121.

[30] Paul F. Grendler, *Jesuit Schools and Universities*.

[31] Н. Андреева, *Покръстването на българите*, с. 50, 96.

[32] Н. Чернокожев, *Владетели, вяра, сцена*, с. 4.

Отново се открива потвърждение на споменатите цели пред йезуитския театър и с постоянната употреба на алегории в него. „Идолопоклонничеството“ е чест герой в пиесите от каталога, като е повече от ясно, че то символизира протестанството. „Вярата“ е друг образ, който се появява още в най-ранната пиеса[33] от каталога. Така е и в следващата „TRAGEDIE DE TREBELLIUS“, поставена в Douai през 1612 година, където освен със самото Покръстване на българите и опита за връщане към езичеството на по-големия наследник, ни се разкрива и вечния конфликт „баща-син“. В йезуитския театър образът на бащата винаги е идеализиран като прав, а този на сина – като на сгрешилия герой. Този сюжет, освен в пиесите посветени на Требелиус, се среща в множество други пиеси[34] като Joseramnus[35] (Ландсберг, 1686) и Erkembaldus[36] (Мюнхен, 1690).

БАЛДУИН ФЛАНДЪРСКИ, ЛЪВ V АРМЕНЕЦ И БЪЛГАРСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ

Следващият герой в училищния театър на Обществото на Исус, който е свързан с българската история е този на цар Калоян. Той се появява в пиеси, посветени на латинския император Балдуин Фландърски. У нас, този сюжет се разглежда за първи път от Надежда Андреева[37]. Тук освен програмата на споменатата пиеса[38], са добавени още пет програми, а общият брой на пиесите посветени на латинския владетел е десет. Трябва да се отбележи, че към постановките

[33] Виж пиеса FRDO1604T.

[34] Christof Wolf, *Jesuitentheater in Deutschland (1555 bis 1773)*, p. 40 = https://www.academia.edu/11088850/Jesuitentheater_in_Deutschland_1555_bis_1773_ (достъпен: 4 март 2021).

[35] „Joseramnus Liderici principis in Flandria filius paternae iustitiae exemplum“, https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10337408 (достъпен: 4 март 2021).

[36] „Erkembaldus Brabantiae Dux filialis improbitatis Iustus sed severus ultor“, https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10338112 (достъпен: 4 март 2021).

[37] Н. Андреева, *По пътищата на кръстоносците*.

[38] Виж пиеса DELN1676I.

без запазени програми, а са известни само по библиографски споменавания е необходимо да се подхожда внимателно и с доза критичност. Всъщност, това важи не само за пиесите с Калоян, но и за всички описани тук сюжети. Две от пиесите, представени с програми в този каталог са своеобразен пролог[39] и епилог[40] на битката край Адрианопол през 1205 година и описват събитията преди пленяването и след екзекуцията на латинския владетел.

Още през 1992 година Рая Заимова разглежда споменаването на българите и техния владетел Крум в някои йезуитски пиеси посветени на византийския император Лъв V Арменец[41]. В сюжетите на тези пиеси отново се открива йезуитската традиция за противопоставяне на католическата вяра и езичеството, в случая това са иконоборските възгледи на ромейския император. За наш късмет е оцелял текста на една пиеса[42] и може да се използва в бъдещи проучвания.

В каталога са включени и заглавия на училищни пиеси, в които се споменава етнонима „българи“. Те са малка част от него и без запазени текстове или програми е доста проблематично свързването им с българската история. Намира се една запазена програма на пиесата „PHILAMENES AMORIS IN PATRIAM VICTIMA“[43]. При номерирането на пиесите от тази група е добавена и една друга[44], посветена на драматичната съдба на османския султан Баязид I. В множество публикации, посветени на йезуитския театър се откриват заглавия, които са свързани с Османската империя и не е лишено от смисъл едно допускане, че в част от тях вероятно са вмъкнати моменти от българската история.

СВ. ГЕОРГИ

Последният сюжет в йезуитския театър, който е свързан с българската история се открива в пиесите, посветени на чудодейното спася-

[39] Виж пиеса BEBG1624I.
[40] Виж пиеса DEDI1667I.
[41] Р. Заимова, *Българската тема*, с.169–174.
[42] Виж пиеса ITRM1645K.
[43] Виж пиеса DEBU1769M.
[44] Виж пиеса DESG1694M.

ване от великомъченик Георги на младия пленник, носещ неговото име. Това е едно от чудесата, приписвани на св. Георги и е известно още от XI век. Темата е обширна и позната на българската историография. Тук припомняме накратко тази история разгледана в статия на Иван Дуйчев bulgare [45]. Близо три десетилетия по-късно Георги Атанасов прави задълбочено изследване на образа на свети Георги и описва множеството запазени разкази за спасения от великомъченика младеж-християнин попаднал в плен[46]. Този йезуитски театрален сюжет е непознат на българска публика. В следващите редове е представен кратък анализ.

Общо пиесите, включени в този каталог и свързани със св. Георги са единадесет. Всички те са играни в немскоговорящи райони на днешни Австрия, Германия и Швейцария. Най-ранната пиеса[47] е била представена на публика на трети и пети септември 1721 година в йезуитския колеж в Золотурн, Швейцария. Най-късната, за която има само споменаване в изследването на Бернхард Дур[48], посветено на историята на йезуитите в немскоговорящите страни, е изнесена пред публиката в немския град Кауфбойрен през 1757 година. Освен сравнително краткият период от тридесет и шест години, през който са играни тези пиеси, прави впечатление и групирането им по време. Има две пиеси в началото на 20-те години на XVIII век, седем през 30-те и две през втората половина на 50-те на XVIII век. От своя страна седемте пиеси са поставени както следва – три през 1730 г., две през 1732 г. и по една през 1733 г. и 1735 г. Макар в йезуитския театър и преди са играни пиеси, разказващи за живота и деянията на различни мъченици[49], в конкретния случай е трудно да се определи причината за внезапната поява на разказа за Георги Пафлагонски и неговото чудодейно спася-

[45] Ив. Дуйчев, *Българско средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на средновековна България*. София, Наука и изкуство, 1972, с. 513–528.

[46] Г. Атанасов, *Свети Георги Победоносец. Култ и образ в православния изток през средновековието*. Варна, „Зограф“, 2001, с.243–253.

[47] Виж пиеса CHSL1721G.

[48] Bernhard Durh, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern Deutscher Zunge im 18. Jahrhundert*. München=Regensburg, 1928, p. 260.

[49] Такава пиеса е „Sanctus Nicephorus Martyr Antiochenus“, поставена през 1650 година в Landshut, https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10337218 (достъпен: 4 март 2021).

ване от великомъченик Георги. Като евентуална податка за последващи търсения може да послужи отново сведение от Бернхард Дур, който отбелязва следното заглавие „Georgius Paphlago, ope sancti Georgii e Turcica servitute liberatus“[50] на една от пиесите, а именно тази от 1730 година, изнесена в австрийския град Хал ин Тирол[51]. Това име е различно от представеното в изследването на Сомерфогел[52]. Вероятността да става дума за различни пиеси, които са изнесени в една и съща година, на една и съща сцена, е изключително малка. Повтарянето на една пиеса се наблюдава сравнително рядко и през значителен период от време. Това най-добре се демонстрира при постановките за Требелиус, описани в каталога. Остават възможностите за евентуална грешка или Бернхард Дур е разполагал с допълнителна информация, която не е споделил в книгата си. Може би вероятната причина за написването на тези пиеси се крие в продължилия няколко столетия сблъсък между европейските владетели и Османската империя.

Оцелели са само четири програми, те са дигитализирани и достъпни в интернет, но една от тях е или частично загубена, или при сканирането ѝ е допусната грешка и са налице само четири частично представени страници. Това са пиесите от Золотурн, Швейцария 1721 г., Ландсберг ам Лех, Германия 1730 г., Мюнхен, Германия 1732 г., която е непълна и Инголщат, Германия 1732г[53]. В следващите редове се разглеждат само трите цели книжки. Те са издадени на два езика – латински, който е водещ и немски, на който са предадени по-обстойни разяснения. В програмата, съдържаща само четири страници, на пиесата от Золотурн, Швейцария се открива последователно представяне на съдържанието на постановката като първоначално това става на латински и след това на немски. Наблюдава се значителен консерватизъм в латинският текст и в противовес за немската част е използван пищен готически шрифт. Последното е характерно не само за тази пиеса, но и за всички пиеси представени в колежи на немскоговорящи области. Програмата от 1721 година се различава от повечето други,

[50] *Ibid.*, p. 312.

[51] Виж пиеса ATHA1730G.

[52] C. Sommervogel, *Bibliothèque de la compagnie de Jésus:nouvelle édition*, t.4. Paris-Bruxelles, 1893, p. 45.

[53] Виж пиеси CHSL1721G, DELA1730G, DEMN1732G, DEIN1732G.

тъй като няма титулна страница (Виж Фиг. 1.). Веднага след заглавието на пиесата започва аргументума, последван от кратко описание на пролога и сцените в различните действия. На следващата страница отново се открива заглавието, но този път на немски език и последвано от „Innhalt“ – съдържание и отново кратки сведения за събитията в отделните сцени. На последната страница са предадени авторите на музиката и списъка с участниците в постановката. Трябва да се отбележи, че за немските пиеси е характерно отделните действия да се разделят с хорови изпълнения, докато при френските това не се наблюдава, а в тях често се среща балетно изпълнение.

Другите две програми са от по осем страници, като съдържанието на отделните части – аргументум и сцените от трите действия е представено паралелно, първо на латински език и веднага след него на немски. Отново немският текст е по-подробен и може да се предположи, че неговото включване е имало за цел да запознае онази част от зрителите, които не са владеели латински език. Структурата им е често срещаната за немския йезуитски театър постановка от пролог и три действия, разделени от хорови изпълнения. Обикновено в печатната програма има разяснение какво се изпълнява в хоровете. За съжаление са запазени много малко текстове на музикални изпълнения[54]. Прологът също е съществена част от всяка пиеса, докато епилог се среща по-рядко. Понякога в главната пиеса са включвани и отделни по-малки пиеси-интермедии. Такъв е случаят с „Georgius Paphlago A S. Georgio Martyre Liberatus“ от Ландсберг ам Лех, Германия 1730 г. където са включени две прекъсвания на основната сюжетна линия. И тук книжките завършват със списъци на участниците в постановката и хоровите изпълнения.

Както беше вече отбелязано, йезуитските автори от XVIII век често посочват и източниците, които използват при написването на една пиеса. В случаят с тези за Георги Пафлагонийски това се открива в края на аргументума, където и в трите запазени програми е посочен един и същ такъв. Това е Жан Боланд и творбата „Acta Sanctorum“[55]. От изследването на Иван Дуйчев е известно, че най-ран-

[54] Виж пиеса DEAU1784T.

[55] Acta Sanctorum (Деяния на светците) е енциклопедия от 68 тома, в които се разглежда живота на християнските светци, по същество критична агиография, която е организирана според празника на всеки светец. Проектът е замислен и започнат

ният запазен текст описващ чудото на спасяването на младежа Георги от неговия покровител може да се отнесе към към втората половина на X или самото начало на XI век. Това е „един ръкопис на бившата Московска синодална библиотека № 381 от 1023 г., писан на пергамент и сега съхраняван в московския Государственный исторический музей“[56]. Не е известно по какви пътища разказът за това чудодейно спасяване от български плен стига до Западна Европа, но очевидно това се е случило и през XVII век при своето търсене на сведения Жан Боланд го открива и повествованието се появява в енциклопедията, посветена на живота на християнските светци. Изследването на Георги Атанасов запознава читателя, че „това чудо е разгърнато в десетина литературни версии“[57], но предаденият в йезуитските пиеси сюжет следва конкретно разказа за сина на Лъв Пафлагонски и спасяването му от великомъченик Георги именно от български плен, а не някой от другите местни варианти. В него се разказва за набирането на войници в опит на константинополският владетел да защити града от военен поход на българите. Един стратиот, Лъв Пафлагонски, поради своята възраст не може да се отзове на императорския призив и мястото му е заето от неговия син Георги. След битката при Ахелой на 20 август 917 година[58] и разбиването на ромейската войска младият Георги оцелява, но попада в плен на български болярин и става негов роб. Родителите му, а и самият той отправят молитви към свети Георги за неговото спасение. След няколко месечно слугуване на българския велможа, на Гергьовден пред юношата, докато той се приготвя да отнесе гореща вода за банята на господаря си, се явява светеца, който го качва на коня си, освобождава и пренася младежа в Пафлагония при неговите близки, които се приготвяли да отслужат заупокойна служба на сина си. Това е и един от най-разпространените сред иконографията на св. Георги образи – на кон с момче седнало зад него и държащо в ръка съд за вода и кърпа.

от йезуита Heribert Rosweyde. След смъртта му през 1629 г. ученият йезуит Johannes Bollandus (1596–1665) продължава работата, която постепенно е завършена през вековете от боландистите.

[56] Ив. Дуйчев, *Българско средновековие*. Проучвания, с.513.

[57] Г. Атанасов, *Свети Георги Победоносец*, с.243.

[58] Ив. Дуйчев, *Българско средновековие. Проучвания*, с. 515.

Така споменатите сюжети са потвърждение на най-често срещаните теми в йезуитския театър – наред с библейски разкази, гръцка митология, народни приказки, много често се срещат постановки с исторически случки и личности, също и жития на светци и мъченици.

В Табл. 3. са показани разпределянето на събраните тук пиеси по сюжет за съответната съвременна държава на чиято територия са играни.

	Требелиус	Богорис	Йоаница	Лъв Армене- нец	Георги Паф- лагонски	Други	Общо за страната
Австрия	5	1	2	-	2	-	10
Белгия	14		1	-	-	-	15
Германия	32	7	5	3	7	2	56
Италия	-	-	-	2	-	-	2
Литва	1	-	-	-	-	-	1
Люксембург	-	-	-	1	-	-	1
Нидерландия	2	-	-	-	-	-	2
Полша	-	2	-	-	-	1	3
Румъния	1	1	-	-	-	-	2
Словакия	1	3	-	-	-	-	4
Словения	-	-	1	-	-	-	1
Унгария	2	-	-	-	-	3	5
Франция	11	2	-	1	-		14
Хърватска	1	-	-	-	-	1	2
Чехия	-	-	-	1	-	-	1
Швейцария	9	-	1	-	2	1	13
Общо	79	16	10	8	11	8	132

Табл. 3. Разпределение на пиесите по сюжети.

ВРЕМЕВИЯТ ОБХВАТ НА ПИЕСИТЕ

Включените в този каталог пиеси са от един значителен времеви период. Най-ранната пиеса[59] е играна в Дуе, Франция през 1604 година и в нея се разиграва познатата от творбите на множество западни автори – история за покръстването на българите по времето на владетеля Требелиус и опита на сина му да върне царството обратно към езичеството. В конкретния случай се вижда как авторът е използвал сравнително близък до неговото време източник – Марк Антонио Сабелико (1436–1506). Потвърждение се намира в имената на героите в пиесата. По-конкретно – Требелиус и Алберт. Името Требелиус се асоциира с българския владетел-покръстител за първи път в творбите на Сабелико[60]. Същият италиански хуманист е и първият учен назовал по-малкия син на българския владетел с името Алберт[61], така че няма никакво съмнение за първоизточника на автора на пиесата. В кратката, само седем страници програма, липсва информация за автор, конкретно учебно учреждение и участници в постановката. Единствената връзка с Обществото на Исус се открива на последната страница, където след края на текста е отпечатано мотото на ордена „A la plus grande gloire de Diev“.

Най-късната пиеса е писана през 1862 година от Янош Шарнбек в град Нагисомбат, днешна Търнава, Словакия. Пиесата е на унгарски език и печатното издание се съхранява в Британската библиотека, като адрес към дигитализирано копие е даден в каталога. Авторът е католически свещеник преподавал в местната гимназия.

Разпределението на броя пиеси във времевия интервал от 1600 до 1875 година е представено на Фиг. 2 (с. 36). Тук не са включени 5 пиеси, за които не е сигурна годината на написване или представяне пред публика.

Освен във времето се наблюдава и едно значително разпространение по територията на Европа на описаните тук пиеси. Най-голям брой творби са играни на територията на днешна Германия – 56. Като

[59] Виж пиеса FRDO1604T.

[60] Р. Заимова, *Българската тема*, с. 31.

[61] *Ibid.*

Фиг. 2. Разпределение на броя пиесите през интервал от 25 години за периода от 1600–1875 година.

се добавят тези, които са изнесени в Австрия – 10 и Швейцария – 13 пиеси, общият брой на населените места, където са поставяни пиеси в немскоговорещи страни достига 41. Друга европейска област, в чиито населени места са изнасяни значителен представления е Белгия – 15, Франция – 14, Люксембург – 1 и Нидерландия – 2 или общо 32 представления в 21 селища. Освен в Западна Европа пиесите с български сюжет са поставяни и в градове от Източна Европа. Откриват се такива в страни като Полша – 3, Словения – 1, Словакия – 4, Румъния – 1[62] и дори Литва, където в йезуитския колеж в град Кражей е поставена една пиеса – „Tragoedia De Trebelli Bulgariae regis filio“[63]. Общият брой на селищата е 76. Пълният списък на съвременните държави на чиято територия са изнасяни постановките е представен в Табл. 3. Наименованията на населените места, са дадени в Прил. II.

Към днешна дата не са известни пиеси играни в Испания, Португалия или други крепости на йезуитския орден, както и в страните където мисиите на братството имат успех в покръстването на местните жители като тези в Южна Америка, Япония или Индия. Известно е, че театърът е съществена част от мисионерската дейност на Обще-

[62] Не е запазена информация дали пиеса с номер от каталога ROXVIIIT е поставена на сцена. Повече в „Бележки“ към записа на пиесата.

[63] Виж пиеса LTKR1669T.

ството на Исус като постановки са изнасяни дори в Китай. Причината вероятно се крие в спомената вече аналогия Езичество-Протестанство и усилената дейност на Ордена по връщането в лоното на католическата вяра на изповядащите го.

Няколко пиеси не намериха място в тази публикация. Една от тях е трагикомедията на сър Уилям Килигрю (1606–1695) „Селиндра“[64]. В тази творба с пет действия *Trebello* е посочен като унгарски крал, но е само споменат, докато неговите синове *Barzanes* и *Pollinesso* са сред действащите лица. Друга постановка, която не е включена е разгледната от Н. Андреева пиеса „Sieg der religion“ на Игнац Линдл[65]. В каталога не са добавени и пиеси с древноримски сюжети, чийто събития са се случили на територията на днешна България. В няколко пиеси, като например „Dasius Christo Victima“[66], поставена на 4 и 6 септември 1726 година в Елванген, се разказва съдбата на св. Дасий Доростолски. Тази тема се нуждае от задълбочено проучване и няма съмнение, че по този начин ще се разшири обема на настоящия каталог. Дасий/Dasius е и герой на хоровото изпълнение в една пиеса[67].

Това проучване дава отговори на някои въпроси, но също така поражда и много нови. Като един от най-съществените е – дали българи са писали или участвали в такива пиеси? Едно такова търсене може да започне със задълбочено проучване на българите, обучавали се в Илирийския колеж в Лорето или са били членове на йезуитския орден. Може да се изследват някои от членовете на известната чипровска фамилия Пеячевичи. Сред тях има няколко йезуити. Един от тях е Яков Пеячевич (1676–1738), който се е обучавал в Лорето, а след като се присъединява към Обществото на Исус, започва да преподава

[64] Сър Уилям Килигрю произхожда от аристократично семейство, роялист. Наследява баща си като vice-chamberlain на кралица Хенриета-Мария. След Реставрацията заема отново поста до пенсионирането си през 1682 година. Автор е на няколко пиеси. „Селиндра“ е одобрена за печат на 23 август 1664 и издадена през следващата година заедно с още две други. Целият текст на пиесата е достъпен на адрес: https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A47392.0001.001/1:4?rgn=div1;view=fulltext (достъпен: 4 март 2021).

[65] Н. Андреева, *Покръстването на българите*, с. 280.

[66] „Dasius Christo Victima“, https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10338060 (достъпен: 4 март 2021).

[67] Виж Бележки към пиеса DEAU1784T.

Философия и Теология в Загреб. Яков Пеячевич е бил ректор на колежите в Загреб, Пожега и Фюнфкирхен (Печ, днешна Унгария)[68]. Друг член на фамилията е проф. Франц Ксавер Иван де Пеячевич. След защита на докторантура той започва да преподава в Трнава, Загреб, Любляна, Линц и Печ, а след това в и университетите във Виена и Грац (1744–59). Той е бил ректор на йезуитските колежи в Загреб, Пожега и Печ до забраната на Ордена през 1773 г., а след това игумен в Петроварадин[69].

Друга стъпка в тази посока е задълбочено проучване на събраните театрални програми и по-конкретно на списъците с участниците в постановките. Такива се откриват в тридесет и четири от посочените тук програми. Трябва да се вземе предвид и фактът, че в една постановка са участвали значителен брой възпитаници на учебно заведение, например в пиесата „Bogoris Bulgariae Princeps“[70] представена през 1719 година в Инголщат са отбелязани имената на 100 участника.

На база различните податки в събраната тук информация, също е възможно да се потърсят нови насоки и теми за проучване. Такава възможност се представя от коментара на Ал. Серпутовска за пътуването до йезуитския колеж в град Оломоуц на Анджей Млозяновски (Andrzej Młodzianowski), автор на „Tragoedia De Trebelli Bulgariae regis filio“[71], където той прекарва няколко години и едва след връщането си в Литва написва пиесата. Не може да се изключат вероятностите, че при престоя си в бохемския град, Анджей Млозяновски може да е посетил изпълнението на подобна пиеса, може да се е запознал с текста на запазена в библиотеката на колежа творба или пък друг член на ордена да му е разказал постановка, която е гледал преди.

Много ли са сто тридесет и две пиеси? За да се направи реална оценка на популярността на българската тема е нужно да се отчете и мащабността на йезуитския театър. Ето няколко примера, от които

---

[68] Петър Чолов, *Чипровското въстание 1688 г.* София, Тангра ТанНакРа, 2008, с. 153.

[69] Franjo Ksaver Pejačević, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 9. 7. 2021. = http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47325 (достъпен: 4 март 2021).

[70] Виж пиеса LTKR1669T.

[71] Виж пиеса DEIN1719B.

се добива представа за разпространението му. За периода 1652 – 1764 година в колежа на град Ротенбург, днешен Ротенбург ам Некар, намиращ се в германската провинция Баден-Вюрттемберг, са изиграни четиридесет и седем постановки[72] като сред тях няма нито едно заглавие, което е включено в настоящия каталог. В учебното заведение на белгийския град Брюксел Горан Прут изброява двеста и седем представления за периода от 1605 до 1770 година, сред които отново няма нито едно свързано с българската история. За цялата провинция Фландро-Белгика от над 1900[73] само дванадесет са добавени тук. Но най-красноречива информация ни дава Робърт С. Миола, който казва: „In the seventheen century at least one hundred thousand Jesuit dramas played on European stages (mostly in schools), influencing many major writers, including de Vega, Calderon, Goldoni, Tasso, Moliere, and Voltaire.“[74]. Естествено, от запазените текстове на пиеси и програми не може да се извлече някаква нова и непозната на българската историография информация. По-скоро те могат да послужат като своеобразен показател за начина, по който в Западна и Централна Европа са гледали на българите и България и какво обикновения зрител на пиесите е научавал за тях, докато е гледал йезуитска театрална постановка.

В днешно време много библиотеки и музеи дигитализират своите колекции и така позволяват бърз и лесен достъп до тях. По този начин по-задълбочено проучване позволява да се открият заглавията и дори запазени текстове на редица нови за българската наука пиеси. Едно такова търсене е представено тук.

---

[72] Joachim Werz. DAS JESUITENTHEATER IN ROTTENBURG AM NECKAR. Bedroht und inszeniert: Glaube!, MAGISTERARBEIT zur Erlangung des akademischen Grades Magister Theologiae der Katholisch-Theologischen Fakultät der Eberhard Karls Universität Tübingen, Oktober 2015, p. 68–122.

[73] Goran Proot. *Spectacula Iesuitica* …, p.181–239.

[74] Robert S. Miola. *Early Modern Catholicism: An Anthology of Primary Sources*. Oxford, Oxford University Press, 2007, p.329.

КАТАЛОГ НА ЙЕЗУИТСКИТЕ ПИЕСИ

Пиесите са описани в таблица-образец със следното съдържание:

НОМЕР:
ДАТА:
МЯСТО:
ЗАГЛАВИЕ:
АВТОР:
УЧИЛИЩЕ:
ЕЗИК:
СТРУКТУРА:
ЖАНР:
СИГНАТУРА:
ЛИТЕРАТУРА:
ВРЪЗКИ:
БЕЛЕЖКИ:

НОМЕР

Номерацията на пиесите е направена по сравнително лесен метод, който позволява бързо ориентиране в каталога. Номерът включва различни символи – букви, арабски и латински цифри. Първите два са буквен код по ISO 3166–1 alpha-2 отговарящ на държавата, в която се намира града, където е изнесена постановката. Например – Франция отговаря на FR (Прил. I). Следващите два символа са две букви от името на града, в който е изнесена постановката (Прил. II). Взето е разположението на града по съвременни граници, така се изключва възможността едно населено място, което е преминавало под управлението на различни владетели в различен период от време да получава номер от различни държави. Добавя се годината, през която е играна пиесата, например тази от Douai през 1604 година ще носи номер FRDO1604T. В случай, че точната година на представлението не е известна се използват римски цифри за означаване на века, например пиеса от Белгия от XVII век ще носи номер – BEXVII. Накрая се добавя символ, който да указва с коя личност от българската история е свързана пиесата. За Требелий/Тервел – „T“, за Богорис/Борис I, ще

се използва буквата „B“ в края на номера. За няколкото пиеси, в които герой е българският владетел Ioanniza/Калоян се използва „I“, пиесите разказващи за чудодейното спасение на Георги от Пафлагония – „G“, а тези за император Лъв Арменец – „K“. Пиесите с митологични, нереални герои или непряко свързани с българската история – „M“.

ДАТА

Тук се отбелязва точната дата на постановката, когато е известна. Ако липсва информация ще се добавя само годината.

МЯСТО

Посочва се градът, в който е играна постановката. Дава се името на града както е отпечатано в наличните програми или публикации на съответния език, а в скоби се посочва днешното наименование на населеното място и страната, в която се намира. При липса на конкретна информация ще се посочва мястото на отпечатване.

ЗАГЛАВИЕ

При наличието на запазена програма на дадена пиеса, заглавието ще бъде представено по нея, като ще се спазва употребата на главни и малки букви, а всеки ред ще се отделя със символ „ | “. Използваната информация от описание в публикация се представя по начина направен от съответния автор.

АВТОР

Ако е известен авторът на пиесата, това ще се отбелязва тук.

УЧИЛИЩЕ

Когато е налична информация тук ще се посочва наименованието на учебното заведение, чийто възпитаници са изнасяли постановката.

ЕЗИК

Ако е известен езикът, на който е написана и играна постановката ще се отбелязва тук. Също тук се посочва езикът от програмата, когато такава е налична.

СТРУКТУРА

Когато се знае какво е включвала дадена постановка, като брой действия и сцени във всяко от тях ще се описва в тази секция. Например, ако една пиеса има 3 действия и 5 сцени в първо, и по 6 във второ и трето действия записа ще бъде от вида: „3 действия, 5/6/6 сцени“.

ЖАНР

Какъв е конкретният жанр на пиесата – трагедия, комедия или друг при запазена информация.

СИГНАТУРА

Когато някоя от пиесите е част от сбирката на съответна библиотека или музей и има известна сигнатура, това ще е отбелязано тук. Например Bayerische Staatsbibliothek, 4 Bavar. 2197,V,1/70#Beibd.45.

ЛИТЕРАТУРА

Посочване на публикации, в които е разгледана или спомена дадената пиеса.

ВРЪЗКИ

Тук ще се дават връзки към интернет адресите на дигитализираните програми, запазени текстове на пиеси или текстове на хоровите изпълнения.

БЕЛЕЖКИ

В случай на нужда от добавяне на допълнителна информация, това ще става тук.

Този начин на описание се базира на методиката, използвана от Goran Proot в неговата „Spectacula Iesuitica Belgica Antiqua (SIBA). Pars I: Provincia Flandro-Belgica. Deel 2 bij het proefschrift“.

С цел да се намали обемът на публикацията всички редове от таблицата за дадена пиеса, за които няма информация ще се пропускат.

НОМЕР: FRDO1604T
ДАТА: 1604
МЯСТО: Douai (Франция)
ЗАГЛАВИЕ: SOMMAIRE | DV DIALOGVE | CONTENANT LES | FAICT PLVS SIGNALEZ | DE TREBELLIVS ROY | DES BVLGARES.
ЕЗИК: френски
СТРУКТУРА: 3 действия, 13/10/9 сцени, 2 хора – в края на първо и трето действие
СИГНАТУРА: Bayerische Staatsbibliothek – 4 Bavar. 2197,V,1/70#Beibd.45
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10338215 (достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=efREAAAAcAAJ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: De l'Imprimerie de BALTAZAR BELLERE, | au Compar d'or. L'an 1604.
Програмата съдържа 7 страници.

НОМЕР: CZBN1608K
ДАТА: 1608
МЯСТО: Brunn (Brno, Чехия)
ЗАГЛАВИЕ: Actio de imeratore Leone
ЕЗИК: латински
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:170

НОМЕР: FRDO1612T
ДАТА: 1612, 6 септември
МЯСТО: Douai (Франция)
ЗАГЛАВИЕ: TRAGEDIE | DE TREBELLIUS, | EXHIBEE AV COLLEGE DE | MARCHIENNES | LE VI. SEPTEMBRE M.DCXII. | Enuiron les ij heures apres midy.
УЧИЛИЩЕ: Collège de Marchiennes
ЕЗИК: френски
СТРУКТУРА: 3 действия, 6/8/10 сцени
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Bayerische Staatsbibliothek – 4 Bavar. 2197,V,1/70#Beibd.44
ВРЪЗКИ: https://bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10338214

(достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=ePREAAAAcAAJ
(достъпен: 4 март 2021)

БЕЛЕЖКИ: Collège de Marchiennes е част от Университета в Дуе/Douai. Първоначално абатство Marchiennes и абатство d'Anchin изграждат един общ колеж, който не оцелява дълго. След това двамата абати изграждат, всеки по отделно, нови колежи. (Escallier 1852:270) College de Marchiennes е бил под ръководството на Обществото на Дуе/Douai. Макар абатството да е било бенедиктинско, в колежа са преподавали и членове на йезуитския орден. (Morris 1877:108)
Университетът в Дуе/Douai е създаден през 1559 година от испанския крал Филип II, суверен на Испанска Нидерландия по това време. След получаването на папска була две години по-късно и финансова подкрепа от краля, в университетът започва се преподава през 1562 година. Йезуитите пристигат през 1568 година. Само седем години по-късно те вече имат около 600 възпитаници в своето училище и още 400 в интерната, който изграждат. Поради недостиг на преподаватели те се оттеглят от интерната само няколко месеца по-късно. Университетът в Дуе/Douai е бил интелектуалният център на английския католицизъм в продължение на два века. Там са създадени английски колеж (през 1568 г.), шотландски (основан 1608 г.) и ирландски (през 1613 г.), като йезуитите са ръководели двата последни. (Grendler 2016)
Програмата съдържа 8 страници.

НОМЕР: NLRU1617T
ДАТА: 1617, септември
МЯСТО: Ruremundt (Ruremonde,Нидерландия)
ЗАГЛАВИЕ: TRAGI-COMEDIE. | TREBELLIVS | KONINCK VAN BVLGARIEN. | Door de Ionckheyt der Societeyt IESV binnen | Ruremundt, den Sept. 1617.
ЕЗИК: нидерландски
СТРУКТУРА: аргументум, 3 действия, 10/9/7 сцени, 2 хора в края на първите две действия
ЖАНР: трагикомедия
СИГНАТУРА: Bayerische Staatsbibliothek – 4 Bavar. 2197,V,1/70#Beibd.42

Koninklijke Bibliotheek – KB kostbare werken II 11797 A RP nr. 30
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:174, Proot 2008:559
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10338212 (достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=cvREAAAAcAAJ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: TOT LVYCK, |By Ian Ovwerx, Cheswooren Boeck-drucker.
Програмата съдържа 7 страници.
Постановката е с посвещение на Алберт ван ден Берге, син на Фредерик ван ден Берге, рицар на Златното руно, губернатор и капитан на Гелдерланд.

НОМЕР: BEME1622T
ДАТА: 1622
МЯСТО: Mechliniae (Mechelen или Malines, Белгия)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLIUS | REX BULGARORUM | Tragi-comœdia a rhetoribus Gimnasii Soc. Jesu in Scenam data Mechliniae Anno 1622
СТРУКТУРА: 5 действия, 3 хора, епилог
ЖАНР: трагикомедия
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:174, Proot 2008:479
ВРЪЗКИ:
БЕЛЕЖКИ: Импресия: Mechliniae | apud Henricum Jaey. Anno M DC XXII
G. Proot коментира, че не са открити нито копието от Гент, нито това от Брюксел, които са споменати в по-ранни публикации. (Proot 2008:479)

НОМЕР: FRSO1624T
ДАТА: 1624
МЯСТО: Saint-Omer (Франция)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius Bulgarorum Rex
АВТОР: Joseph Simons
УЧИЛИЩЕ: English Jesuit College of St. Omer
ЕЗИК: латински
ЛИТЕРАТУРА: Harbage 1940:163
БЕЛЕЖКИ: Joseph Simons или Simeon е псевдоним на Emmanuel Lobb. Използването на псевдоними сред английските

младежи в йезуитски колежи е честа практика и цели тяхната защита. Роден през 1594 година в Портсмут, още на единадесетгодишна възраст е изпратен в Португалия да се обучава. Бъдещето му в търговския живот, за който се е подготвял, се променя когато е покръстен в католическата вяра от йезуитския свещеник Henry Floyd. Така младежът попада в английския колеж “St. Omer” под псевдонима Joseph Simons. Много скоро обаче, на 16 октомври 1616 година, е изпратен в английския колеж в Рим. След само двегодишен престой той се завръща в Белгия като през 1621 година става професор по Реторика в колежа “St. Omer”. През 1632 година започва да преподава Теология, Философия и Богословие в йезуитския колеж в Лиеж. Последните няколко години от живота си прекарва в Лондон като през 1667 година оглавява Английската йезуитска провинция.
Joseph Simons е автор на множество пиеси, като текстовете на само пет от тях са оцелели до днес. Виж пиеса ITRM1645K.

НОМЕР: BEBG1624I
ДАТА: 1624, 13 септември
МЯСТО: Brugghe (Brugge, Белгия)
ЗАГЛАВИЕ: Comico-Tragoedia | BALDVINUS | Grave van Vlaenderen, wort Keyser van | Constantinopolen. | In den welcken ende t’saemen in het ongheval | vande Griecxsche Keysers | ISAACIVS ENDE ALEXIVS, | Wort de onstantvasticheyt van de Staten ende | hoocheden deser werelt vertoont, | Door De Ionckheyt | der Societeyt Iesu tot Brugghe: | Toegheeygent aen de seer Edele, vvyle ende Voorsienige Heeren, | myn Heeren Burghemeesteren, Schepenen, Raeden, ende Tresoriers, | der seluer Stadt. Den 13. Sept. 1624.
ЕЗИК: нидерландски
СТРУКТУРА: аргументум, 3 действия, 6/7/8 сцени, 2 хора в края на първите две действия, епилог
ЖАНР: Комикотрагедия
СИГНАТУРА: Bayerische Staatsbibliothek – 4 Bavar. 2197,I#Beibd.50
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10152423
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Guiliame de Neve.

Действието в тази постановка се развива преди битката край Адрианопол през 1205 година. Сюжетът разказва за отношенията между фландърския граф Балдуин и византийските императори Исак II Ангел и Алексий III Ангел.

НОМЕР: LULX1630K
ДАТА: 1630
МЯСТО: Luxembourg (Lëtzebuerg, Люксембург)
ЗАГЛАВИЕ: Léon l'Arménien
ЕЗИК: френски
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:170

НОМЕР: BEME1635T
ДАТА: 1635, 12 септември, сряда
МЯСТО: Mechliniae (Mechelen, Белгия)
ЗАГЛАВИЕ: TERBALLVS | TRAGOEDIA.
СТРУКТУРА: 5 действия, 4 хора
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Koninklijke Bibliotheek KB kostbare werken II 11797 A RP nr. 20
ЛИТЕРАТУРА: Boogerd 1961:58, Proot 2008:489
БЕЛЕЖКИ: Постановката е посветена на Якоб Бунен, архиепископ на Мехелен.

НОМЕР: HRAG1635T
ДАТА: 1635
МЯСТО: Agram (Zagreb, Хърватска)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius, rex Bulgarorum
АВТОР: Nicola Avancini (1.12. 1611 – 6.12.1686)
ЕЗИК: латински
СИГНАТУРА: HCZagr. Cod. Ab 130, I. 1635. 43. v.
ЛИТЕРАТУРА: Boogerd 1961:59, Fancev 1934:57, Staud 1988:217
БЕЛЕЖКИ: Ferijs Bacchanaliorum datus in publicam scenam Trebellius, Rex Bulgarorum, qui regno in filij manus resignato eremum ingressus, sed filio in gentilismum relapso et Christianos perseguente, deserta ad tempus eremo impérium reassumpsit et filio profligato, capto, simulque exoculato Christi cultum restituit et semel adamatam solitudinem repetijt, corona in manus filij iunioris resignata. Victoribus praemia largiente Thoma Miculić c. m. personali.

Nicola Avancini е роден в Тирол и още през 1627 година се влива в братството на йезуитския орден. Преподава реторика и философия в Грац и след това във Виена. Бил е ректор на колежите в Грац, Виена и Пасау. Автор на множество творби по философия и теология, от който само „Vita et doctrina Jesu Christi“ добива популярност. Сред творбите му също се откроява множество театрални пиеси, които са играни по сцените на йезуитските колежи. Пълен списък на творчеството му е представен от C. Sommervogel. (Sommervogel 1890:668)[75]

НОМЕР: FRFL1637T
ДАТА: 1637
МЯСТО: La Flèche (Франция)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius dabitur in Theatrum Henricaeum ad solemnem praemiorum distributionem. Agonotheta Nobilissimo Domino D. Petro de Chevrier, Barone de Foencamp, Dom. De Rouvré, de Villiers, etc. Pridie Kal. Sept. Hora 1 post meridiem.
УЧИЛИЩЕ: Collège Royal Henry-Le-Grand
ЕЗИК: френски
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:175, Desgraves 1986:62
БЕЛЕЖКИ: Издател: Flexiae, Apud Georgium Griveau, Typographum Regium et Henricaei Collegij Societatis Jesu, 1637.

НОМЕР: FRBT1637T
ДАТА: 1637, 15 септември
МЯСТО: Béthune (Франция)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellivs roy de Bvlgarie, se montrera sur le theatre par les Escoliers de la Compagnie de Jesus à Bethune, le 15 sept., sur les deux heures après midi. A la veuë et sous les favorables auspices de Mons. Guillaume de la Val très digne Prelat de Chocques. A Douay.
ЕЗИК: френски
СИГНАТУРА: Koninklijke Bibliotheek KBB: II 11.797 A RP : 30
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:175, Boogerd 1961:251
БЕЛЕЖКИ: Издател: De l’imprimerie de la Vefue Mars Wyon, à l’enseigne du Phoenix, 1637.

[75] При позоваване на трудове на C. Sommervogel второто число показва номер на колона.

НОМЕР: FRPA1641T
ДАТА: 1641, 12 август
МЯСТО: Paris (Франция)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLIVS, | OV | LA BVLGARIE | CHRESTIENNE, | TRAGEDIE | Sera représentée sur le Theatre du College de | Clermont de la Compagnie de IESVS. | POVR LA DISTRIBVTION DES PRIX, |fondez par la libéralité de LOVIS LE IVSTE, | Roy tres-Chretien. | Le 12. d'Aoust à vne heure apres midy.
УЧИЛИЩЕ: Collège de Clermont de la Compagnie de Jésus
ЕЗИК: френски
СТРУКТУРА: аргументум, 5 действия, всяко с пролог, първите четири завършват с „кралски акт“, 5/9/12/4/6 сцени
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Bibliothèque nationale de France, département Réserve des livres rares, RES-YF-2857
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:175
ВРЪЗКИ: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k8511627/ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: A PARIS, | Chez SEBASTIEN CHAPPLET, Marchand | Liberaire, & Imprimeur ordinairedu Roy, | ruë sainct Iacques, au Chappellet. | M. DC. XLI.
Пълен превод на резюмето към програмата е направен от Р. Заимова. (Заимова 1992:181)
Програмата е от 10 страници, включва и списък на участниците. В печатното издание са включени още две пиеси, като втората е трагедията TREBELLIVS, играна на 12 март 1660 г. в Лион. Виж FRLY1660T.

НОМЕР: FRBL1641B
ДАТА: 1641, 9 февруари
МЯСТО: Blesis (Blois, Франция)
ЗАГЛАВИЕ: O. M. | VIRGINI MARIAE | DEIPARAE | BOGARIS. | Dabitur in Theatro Collegij Regij Blesensis | Societatis IESV: A selecto humanitatis | flore, nonis Februarij.
УЧИЛИЩЕ: Collegii regii Blesensis Societatis IESV
ЕЗИК: латински
СТРУКТУРА: аргументум, 5 действия с пролог в началото
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Bibliothèque nationale de France, département Réserve des livres rares, RES-YF-2598

ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:176, Desgraves 1986:34
ВРЪЗКИ: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1522955m/ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Blesis, | Apud FRANCISCVM DE LA SAVGERE. Програмата е от 8 страници, включва и списък на участниците.

НОМЕР: DEAQ1644T
ДАТА: 1644, ноември
МЯСТО: Aquisgranum (Aachen, Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius rex Bulgarorum, a juventute studiosa Collegii Aquisgranensis Societ. Jesu die […] Novemb. in scenam datus. Et admodum Reverendo. D.Joanni Baroni ab Eynatten à Newerburch. dedicatus, cuius munificentia in Gymnasii eiusdem Victores praemia distribuentur. [AmEnde;] Aquisgrani, excudebat Henricus Hulting bibliop. Anno 1644.
УЧИЛИЩЕ: Collegii Aquisgranensis Societ. Jesu
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: 3 действия, 6/5/5 сцени, 2 хора – в края на първо и второ действие
ЛИТЕРАТУРА: Bahlmann 1891:176, Bahlmann 1896:340
ВРЪЗКИ: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=njp.32101073696625&view=1up&seq=184 (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Програмата е публикувана от P. Bahlmann, който споменава също че се намира в Stadt-Bibliothek Köln.

НОМЕР: BETO1645T
ДАТА: 1645
МЯСТО: Tournai (Белгия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius
ЖАНР: трагедия
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:176

НОМЕР: ITRM1645K
ДАТА: 1645
МЯСТО: Rome (Roma, Италия)
ЗАГЛАВИЕ: Leo Armenus | seu | impietas punita. | TRAGOEDIA. | Anno M.DC.XLV. Romae in Collegio | Anglorum per ferias Bacchanales | semel, iterum, ac saepius exhibita, | semperque approbata.

АВТОР: Joseph Simons
ЕЗИК: латински
СТРУКТУРА: аргументум, списък на героите, 5 действия, 5/6/4/3/4 сцени и интерлюдия след втората сцена на трето действие
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Staats- und Stadtbibliothek, Augsburg – NL 1019
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:170, McCabe 1983:136
ВРЪЗКИ: https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11271566?page=,1 (достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=cpBuwgEACAAJ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Първоначално тази историческа трагедия от три действия е поставена на сцената на Английския колеж "St. Omer" в периода 1623–1631 година докато Joseph Simons е професор по хуманитарни науки. В последствие пиесата е играна отново през 1645 година, но този път на сцената на Английския колеж в Рим по време на карнавалния сезон когато тя бива разширена до пет действия. По това време Joseph Simons все още преподава в йезуитската семинария в Лиеж и чак две години по-късно е назначен за ректор на Английския колеж в Рим. Текстът на пиесата е отпечатан през 1656 година в Лиеж в сборник пиеси на Joseph Simons "Tragoediae Quinque", който е достъпен на връзките по-горе. Сборникът е преиздаден на два пъти през 1680 и 1697 година в Кьолн. (McCabe 1983:136)

НОМЕР: FRBO1650K
ДАТА: 1650
МЯСТО: Bourges (Франция)
ЗАГЛАВИЕ: Nicéphore
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:170

НОМЕР: FRPM1650T
ДАТА: 1650
МЯСТО: Pont-à-Mousson (France)
УЧИЛИЩЕ: Université de Pont-à-Mousson
ЗАГЛАВИЕ: Trebellion
ЖАНР: трагедия
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:176, Desgraves 1986:136

НОМЕР: ATVI1651T
ДАТА: 1651, 17 август
МЯСТО: Vienna (Австрия)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLIUS | REGIVS | A SOLIO AD | EREMUM | Transfuga | LVDIS CANICVLARIBVS | AB
ЕЗИК: латински
СТРУКТУРА: аргументум, 3 действия, 5/7/7 сцени, 2 хора в края на първо и второ действие
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Bayerische Staatsbibliothek – 4 Bavar. 2197,V,1/70#Cah.43
ЛИТЕРАТУРА: Desgraves 1986:136
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10338213 (достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=c_REAAAAcAAJ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: VIENNAE AVSTRIAE, Typis Joanis Jacobi Kyrner.
Програмата е от 8 страници, включва и списък на участниците.

НОМЕР: BEBR1655T
ДАТА: 1655, септември
МЯСТО: Bruxellis (Brussels, Белгия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius primus bulgarorum rex catholicus, primum sui, tum filii rebellis, iterum sui ipsius victor; dabitur in scenam a studiosa Iuventute in Gymnasio Societatis Iesu, Bruxellis die Septembris 1655
УЧИЛИЩЕ: Gymnasio Societatis Iesu, Bruxellis
ВРЪЗКИ: https://books.google.co.uk/books/about/Trebellius_primus_bulgarorum_rex_catholi.html?id=Qb7yrQEACAAJ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Ioannis Mommartii.
Пиесата е спомената само на интернет адрес без друга допълнителна информация.

НОМЕР: FRTR1657B
ДАТА: 1657
МЯСТО: Trecis (Troyes, Франция)
ЗАГЛАВИЕ: Bogoris Vindex Religionis. Tragoedia dabitur in theatrum arhetoribus Academiae Trecopithoenae PP. Oratorii Domini

	Jesu. Die () mensis augusti, hora meridiana. – Trecis, apud Dionysium Febvre, 1657.
УЧИЛИЩЕ:	Academiae Trecopithoenae
ЖАНР:	трагедия
ЛИТЕРАТУРА:	Desgraves 1986:172

НОМЕР:	NLRU1658T
ДАТА:	1658, 6 и 7 септември
МЯСТО:	Ruremundt (Ruremonde, Нидерландия)
ЗАГЛАВИЕ:	TREBELLIVS | Christen Coninck van Bulgarien | overvvinder syns selfs, ende van | synen vvederspannigen sone.
ЕЗИК:	нидерландски
СТРУКТУРА:	пролог, 5 действия, епилог
СИГНАТУРА:	Kortrijk SB GV 9493
ЛИТЕРАТУРА:	Boogerd 1961:65, Proot 2008:563
БЕЛЕЖКИ:	Постановката е посветена на канцлера и управителния съвет на херцогството Гулдерс. Според Jef Notermans това е било възстановяване на постановката от 1617 година. (Notermans 1961:78)

НОМЕР:	FRGR1659T
ДАТА:	1659
МЯСТО:	Grenoble (Франция)
ЗАГЛАВИЕ:	IVSTINIAN SECOND | OV | L'EMPIRE RECOVVRE, | TRAGI-COMEDIE, | DEDIE' E | A MONSEIGNEVR | LE DVC DE LESDIGVIERES, | PAR LES ESCOLIERS | DV COLLEGE DE LA COMPAGNIE | DE IESVS, DE GRE-NOBLE.
УЧИЛИЩЕ:	Collège de la Compagnie de IESVS, de Grenoble
ЕЗИК:	френски
СТРУКТУРА:	аргументум, 5 действия с пролог в началото на всяко от тях
ЖАНР:	тракикомедия
СИГНАТУРА:	Bibliothèque Carré d'art / Nimes, RES_IN_008450_01
ВРЪЗКИ:	https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1091951c/ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	Издател: A GRENOBLE, | De l'Imprimerie de Philippe Charvys. Требелиус е второстепенен герой в постановката. Постановката е посветена на дука на Лесдигиер/Lesdi-guières.

Програмата съдържа общо 14 страници, включва и списък на участниците.

НОМЕР: BEKO1659T
ДАТА: 1659, 9 септември
МЯСТО: Kortrijk (Белгия)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLIVS | CHRISTEN CONINCK VAN BVLGARIEN, | OVERWINDER ZYNS SELFS, | ENDE VAN ZYNEN WEDERSPANNIGEN SONE.
ЕЗИК: нидерландски
СТРУКТУРА: пролог, 5 действия, епилог
СИГНАТУРА: Kortrijk SB GV 7905
ЛИТЕРАТУРА: Boogerd 1961:246, Proot 2008:428
БЕЛЕЖКИ: Постановката е посветена на кмета и магистрата на Кортрийк.

НОМЕР: FRLY1660T
ДАТА: 1660, 12 март
МЯСТО: Lyon (Франция)
ЗАГЛАВИЕ: DESSEIN | De la Tragedie representée le 12. Mars.
УЧИЛИЩЕ: Collège de la Trinitlé
ЕЗИК: френски
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Bibliothèque nationale de France, département Réserve des livres rares, RES-YF-2857
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:189, Karro 1997:249
ВРЪЗКИ: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k8511627/ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Заглавието на пиесата е „Trebellius“, но заглавната страница на програмата не е запазена. (Заимова 1992:185) Кратко резюме на пиесата е част от три постановки в едно печатно тяло. Виж FR1641.
Програмата съдържа резюме на интерлюдията, текст на хорово изпълнение и списък на участниците. Превод на резюмето към програмата е направено от Р. Заимова. (Заимова 1992: 181–182)

НОМЕР: BEGE1666T
ДАТА: 1666, 5 март
МЯСТО: Gent (Белгия)
ЗАГЛАВИЕ: FIDES | REGNORUM | BASIS | SIVE | TERBALLUS |

	BULGARIÆ REX | TREBELLII | BULGARORUM REGIS | FILIUS | DUM CRUCEM COLUIT, | JMPERIO POTITUS; | CUM CRUCEM ABSTULIT, | REGNO EXUTUS.
СТРУКТУРА:	5 действия
СИГНАТУРА:	Kortrijk SB GV 7933
ЛИТЕРАТУРА:	Boogerd 1961:239, Proot 2008:291

НОМЕР:	BENA1666T
ДАТА:	1666
МЯСТО:	Namur (Белгия)
ЗАГЛАВИЕ:	Trebellius
АВТОР:	Jean-Pierre Sassenheim
ЖАНР:	трагедия
ЛИТЕРАТУРА:	Заимова 1992:176

НОМЕР:	DEDI1667I
ДАТА:	1667, 5 септември
МЯСТО:	Dilingae (Dilingen, Германия)
ЗАГЛАВИЕ:	GRANDE FORTUNAE | LVDIBRIVM | SIVE | BALDVINVS | GRAECORVM IMPERATOR | BIS CAESER, BIS NIHIL, | QVIA | BIS CAPTUS, LIBER, ET MORTUUS, | TANDEM A NEPOTE STRANGULATUS | In scenam datus | a | Gymnasio Academico SOC. IESV | Dilingae V. Septemb. M.DC.LXVII.
УЧИЛИЩЕ:	Gymnasio Academico Soc. IESV Dilingae
ЕЗИК:	латински и немски
СТРУКТУРА:	аргументум, пролог, 3 действия, 6/12/7/ сцени и хор след всяко действие
СИГНАТУРА:	Bavarian State Library – 4 Bavar. 2193, II, 1/94#Beibd.82; 4 Bavar. 2197, I#Beibd.51
ВРЪЗКИ:	https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10152424 (достъпен: 4 март 2021) https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10337289 (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	Действието в тази постановка не е пряко свързано с българската история. То се развива след смъртта на латинския император Балдуин, като главен герой е неговата дъщеря Joanna, която го наследява като граф на Фландрия.

НОМЕР: LTKR1669T
ДАТА: 1669
МЯСТО: Kražiai (Литва)
ЗАГЛАВИЕ: Tragoedia De Trebelli Bulgariae regis filio
АВТОР: Andrzej Młodzianowski (1626 – 1686)
ЖАНР: трагедия
ЛИТЕРАТУРА: Serputowska 2006:25
БЕЛЕЖКИ: Според Al. Brückner има запазен ръкопис в Санкт Петербург. Също така той споменава, че постановката е играна предната година на две места – Kražiai и Wilno. (Brückner 1902:551)

НОМЕР: SKPO1674T
ДАТА: 1674, 30 януари
МЯСТО: Posonium (Pozsony, Братислава, Словакия)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLIUS BULGARORUM REX IN FILIUM IMPIUM IUSTE SEVERUS Patrna Severitas Seu Trebellius juste in impium ac perfidum Filium saeviens. Dicatus Honori Illustrissimi Domini Domini Joannis Lippai, Liberi Baronis de Zombor, Perpetui ac Haereditarii Domini Arcium Saaskéo, et Kabold, Equitis Aurati, Inclyti Comitatus Barsiensis Supremi Comitis, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Consiliarij, Camerarii etc. Patroni ac Maecenatis munificentissimi, dum In agone Literario bene meritis praemia decerneret. Ab Illustrissima, Magnifica, Generosa ac Nobili, Cardianilitij Societatis Jesu Collegij Posoniensis Juventute, Anno 1674. Mense Januarij Die 30. Viennae Austriae [1674], Typis Joannis Jacobi Kürner [4]p.
ЕЗИК: латински
АВТОР: Nicola Avancini (1.12.1611 – 6.12.1686)
ЛИТЕРАТУРА: Staud 1984:376, Sándor 1886:36
БЕЛЕЖКИ: Musae nostrae prima vice theatrum ab Haereticis didascalis olim pro suarum exhibitione comoediarum constructum inscenderunt dederuntque confertissimo populo et nobilitati actionem cuius idem quod Labacensis argumentum erat: Trebellius Bulgarorum Rex in filium impium iuste severus, secuta praemiorum clarigatio brabeuta Illustrissimo Barone Lippay.
Издател: Viennae Austriae [1674], Typis Joannis Jacobi Kürner

На база съвпадение в аргументите Márta Zsuzsanna Pintér смята, че това е същата пиеса, поставена през 1635 година в Agram (Zagreb, Хърватска). (Pintér 2016:216)

НОМЕР: FRLY1674T
ДАТА: 1674
МЯСТО: Lugduni (Lyon, Франция)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLIUS | TRAGAEDIA. | AUTORE CLARISSIMO VIRO. | MATHAEO AYLEWORTH. | Opus posthumum.
АВТОР: Mathaeo Ayleworth
ЕЗИК: латински
СТРУКТУРА: Аргументум, прелюдия, 5 действия с 5/6/5/5/6 сцени и хор в края на всяко действие. Хорът в пето действие е преди последната сцена.
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: The British Library
Shelfmark(s): General Reference Collection DRT Digital Store 1481.ddd.68.
UIN: BLL01019712400
ВРЪЗКИ: http://explore.bl.uk/primo_library/libweb/action/dlDisplay.do?docId=BLL01019712400
(достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=hX0rriNSTMUC
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Запазен е текстът на цялата пиеса. Съхранява се в The British Library. Книгата е била част от библиотеката на Richard Heber (Bibliotheca Heberiana), която през 1835 година е разпродадена на търг от „Sotheby and Son“. Издадена е посмъртно.
Matthew Ayleworth, с псевдоним Matheus Joannis е от уелското селце Llangoven край Monmouth. Той е един от десетимата младежи (Álvaro 2015:82) записани през август 1636 година за обучение в Кралския английския колеж във Валядолид, Испания. (Valladolid 1930:155) Младежът има препоръчително писмо и бива изпратен в Лисабон, където името му се появява в описите на йезуитския колеж. Постъпва на 4 септември 1636 година. Бива ръкоположен на 13 юни 1641 година и заминава в Английската мисия на 12 април 1642 година. (Croft 1902:172)
Не се открива информация дали постановката е играна.

НОМЕР: FRPA1675T
ДАТА: 1675, 7 август
МЯСТО: Paris (Франция)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLIUS | SERA REPRESENTEE | SUR LE THEATRE | DU COLLEGE DE CLERMONTde la Compagnie de Jesus | POUR LA DISTRIBUTION DES PRIX | fondez par Sa Majeste. | Le septiéme jour d'Aouft M. DC. LXXV., à une heure | aprés midy.
D. O. M. | TREBELLIUS | TRAGOEDIA | DABITUR IN THEATRUM | COLLEGII PARISIENSIS | SOCIETATIS JESU | AD SOLENNEM | PRAEMIORUM DISTRIBUTIONEM | REGE AGONOTHETA. |Die septimà Augusti, horà primà post meridiem, |anno M. DC. LXXV.
АВТОР: Jean Lucas (1638–1716) или
Pierre Carité (1640–1694)
УЧИЛИЩЕ: Collège de Clermont de la Compagnie de Jésus
ЕЗИК: запазени са програми на френски и латински езици
СТРУКТУРА: аргументум, 5 действия, балет
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Bibliothèque nationale de France, département Réserve des livres rares, RES-YF-2856
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:176, превод на резюмето към програмата – с. 182.
ВРЪЗКИ: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k857989q (достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=EFJaIXzTQoQC (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател на програмата на латински език: Paris, apud Simonem Bénard, 1675.
Издател на програмата на френски език: Die septimà
Това е единствената пиеса в каталога с отделно отпечатани програми на два различни езика.
На френски език е от Лионската обществена библиотека, но не се открива сигнатурен номер. Двете програми съдържат по 8 страници, както и списък на участниците в постановката и в балета.

НОМЕР: DELN1676I
ДАТА: 1676, 2 и 4 септември
МЯСТО: Landshuct (Landshut, Германия)
ЗАГЛАВИЕ: BALDUINUS | ORIENTIS IMPERATOR | CASTITATIS

	VICTIMA | A IVVENTVTE ELE- | CTORALIS GYMNASII LAN- | DISHVTANI SOCIETATIS | JESU, | IN SCENAM PRODUCTUS | BALDVINVS | Käyser in Orient | Umb Keuscher Unschuld willen | Hingericht/ | Von der studirenden Jugend des Churfl: | Gymnasij der Societet JESU in Landshuet | in einem Schauspil vorgestellt | Den 2. und 4. Septemb. | 1676.
УЧИЛИЩЕ:	Gimnasij der Societet IESV in Landshuct
ЕЗИК:	латински и немски
СТРУКТУРА:	аргументум, пролог, 3 действия, 7/4/9/ сцени и хор след всяко действие
СИГНАТУРА:	Bavarian State Library – 4 Bavar. 2193,III,1/71#Beibd.49
ЛИТЕРАТУРА:	Андреева 2006
ВРЪЗКИ:	https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10337350 (достъпен: 4 март 2021) https://books.google.co.uk/books/about/Balduinus_Orientis_Imperator_Castitatis.html?id=1rFEAAAAcAAJ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	Издател: Getruckt in der Churfl: Haupt- und Residentz-Stadt | München/ bey Sebastian Rauch. Програмата е от 8 страници, включително списък с участниците.

НОМЕР:	CHFB1676M
ДАТА:	1676, 3 и 4 септември
МЯСТО:	Freiburg (Fribourg, Швейцария)
ЗАГЛАВИЕ:	Boyar, princeps Bulgaris
ЕЗИК:	латински
ЖАНР:	комедия
ЛИТЕРАТУРА:	Ehret 1921:151
БЕЛЕЖКИ:	"Sub finem anni produxit in theatrum et scenam sacrarum imaginum utilitatem occasione Bulgaris Principis … ad fidem orthodoxam feraducti." Am 3. September: „Boyaris, prima vice in scenam datus, conversus a Methodio." „Exhibita comoedia pro faeminis de Boyare Rege Converso ad fidem." Am 4. September: „Exhibita 2de comoedia. Bene successit. Interfuit Episcopus et frequentes spectatores. 3 occupati in comoedia pranderunt hora 9; datum iss quartum ferculum.

In coenam tribus illis et aliis quinque, qui admittendi et disponendi hospitibus occupati fuerunt. Actio bene successit et placuit.“

НОМЕР: BEBA1678T
ДАТА: 1678, 10 септември
МЯСТО: Bailleul (Белгия)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLIVS | CONINCK VAN BVLGARIEN | Gevende, ende ontnemende sijn rijck | aen sijnen oudsten soon | TERBALLVS. | ENDE | PHILIPPVS BONVS | GRAEVE VAN VLAENDEREN | Gevende, ende ontnemende sijn Graesfchap aen eenen droncken boer
ЕЗИК: нидерландски
СТРУКТУРА: 3 действия, интерлюдия от 3 части
СИГНАТУРА: Kortrijk SB GV 9436
ЛИТЕРАТУРА: Boogerd 1961:234, Proot 2008:117
БЕЛЕЖКИ: Посветена на Августин Дела Файл, господар на Зелзат и висш съдебен изпълнител на града и кастелан на Байол, и на съдебния изпълнител и магистрат на земята и занаятите на Байол.

НОМЕР: DEAU1678B
ДАТА: 1678, 5 и 6 септември
МЯСТО: Augspurg (Augsburg, Германия)
ЗАГЛАВИЕ: IMAGINUM | SACRARUM | UTILITAS | IN TEATRO EXHIBITA | A | Catolica Juventute Gymnasii | Societatis JESU Augustae. | Nutzbarkeit | Der Christlichen Gemählen | Auff der Schau-Bühne vorgestellt | Von | Der Catholischen Jugeng desz Löblichen | Gymnasii der Societet IESU zu Augspurg | ANNO M. DC. LXXVIII. | Den 5. und 6. September.
УЧИЛИЩЕ: Gymnasii der Societet IESU zu Augspurg
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, 5 действия, 5/6/9/12/10 сцени и хор след първите четири действия
СИГНАТУРА: Bavarian State Library – 4 Bavar. 2194, I,1/58#Beibd.20
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10337967
(достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=089EAAAAcAAJ
(достъпен: 4 март 2021)

БЕЛЕЖКИ: Издател: Getruckt zu Augspurg vey Simon Otzschneider/ auff | Onser Lieben Frawer Thor.
Програмата съдържа 8 страници, включително списък с участниците.

НОМЕР: HUSP1679T
ДАТА: 1679
МЯСТО: Sopronium (Sopron, Унгария)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLIUS BULGARORUM REX
ЕЗИК: латински
ЛИТЕРАТУРА: Staud 1986:146
БЕЛЕЖКИ: Habitum est perelegans Drama Trebellio Bulgarorum Rege in Scenam dato gratia prorsus singulari et omniura applausu.

НОМЕР: DEHI1681T
ДАТА: 1681, 15 септември
МЯСТО: Hildesheim (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Fides et pietas in Bulgariam pie a parente Trebellio inducta, impie a Filio Terballo pulsa, gloriose a patre Trebellio reducta, in scenam data a juventute Hildesiensi, 15 Sept. 1681.
АВТОР: Mathias Brand
ЕЗИК: латински
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:176–177

НОМЕР: HUSP1690T
ДАТА: 1690
МЯСТО: Sopronium (Sopron, Унгария)
ЗАГЛАВИЕ: REDIVIVA BULGARIA, SEU TREBELLIUS PRIMUS REX CHRISTIANUS BULGÁRIÁÉ FELICITER APOSTASIAM REGNI SUI IN FILIO VINDICANS
ЕЗИК: латински
ЛИТЕРАТУРА: Staud 1986:148
БЕЛЕЖКИ: Accessit huic Celsissimus Princeps Ungariae Palatinus … Distribuit idem Celsissimus ob labores annuos juventuti scholasticae praemia, exhibito eidem antecedenter drammate, cuius fuerat argumentum Rediviva Bulgaria, seu Trebellius primus Rex Christianus Bulgariae feliciter apostasiam Regni sui in filio vindicatus.

НОМЕР: DEDÜ1690T
ДАТА: 1690
МЯСТО: Düren (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellii Bulgariae regis de Terbullo filio Apostata pia aequa vindicia
ЛИТЕРАТУРА: Sommervogel 1900:256, Pohle 2006:404
БЕЛЕЖКИ: Fr. Pohle разказва как на първия и втория ден от спектакъла, многобройни военнослужещи от окупационния корпус не само присъстват, но и даряват реквизит и костюми за постановката. Посочва и източник на информацията – Düren, Stadt- und Kreisarchiv (StKAD), Handschrift 16, Annuae Soc. Jesu Marcoduri ab anno 1628 [usque ad annum 1772].

НОМЕР: ATHA1694I
ДАТА: 1694, 31 август и 2 септември
МЯСТО: Hall im Yhnthal (Hall in Tirol, Австрия)
ЗАГЛАВИЕ: BALDUINUS | SYCOPHANTA | EX FICTO ORIENTIS | IMPERATORE | INFELIX PATIBVLARIVS. | Balduin | Desz bermessenen bndlugenhafften Orien= | talischen Aaffter=Kaysers | Unglüctseelige Erhöhung | Vorgestellt | Von der studierenden Jugend dey Kanserlich: | Oesterreichischen Gymnasii der Societet IESU | zu Hall im Yhnthal/ | Im JahrChristi 1694. den 31. Augst: und 2. Herbstmonat.
УЧИЛИЩЕ: Oesterreichischen Gymnasii der Societet IESU zu Hall im Yhnthal
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, 3 действия, 9/9/9 сцени и хор след всяко действие
СИГНАТУРА: Bavarian State Library – 4 Bavar. 2193,V,1/88#Beibd.39
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10337526 (достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=PrNEAAAAcAAJ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Getruckt zu Ynsprugg / bey Jacob Christoff Wagner/ | Kayserichen Hof. Buchdrucker.
Програмата е от 7 страници, включва и списък на участниците.

НОМЕР: DESG1694M
ДАТА: 1694
МЯСТО: Sigenae (Siegen, Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Ottomannicvs Phoebus cum Phaetonte in novercantis fortunae curru emoriens et Sol Novus ex arridentis Fortunae sinu exoriens sive Bajazetes, Turcarum Solimannus, occiso filio Orthobule solio deturbatus, in cavea habita [t et] Tamerlanes, Saracanorum Amira, de eo victor triumphat. Exhibitus, quando … D. Ignatius Antonius Otten … Juventuti bene meritae eruditionis praemia largiebatur. In Gymnasio P.P. Societatis Jesv Sigenae, die 29. Septembris. 1694
УЧИЛИЩЕ: Gymnasio P.P. Societatis Jesv Sigenae
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, 4 действия, 5/6/8/7/5 сцени и хор след първите четири действия, епилог
ЖАНР: трагедия
ЛИТЕРАТУРА: Bahlmann 1896:127
БЕЛЕЖКИ: Издател: Coloniae: Imperimebat Joannes Henricus Koop, in platea S. Gereonis.
Текстът на програмата е публикуван от P. Bahlmann. (Bahlmann 1896:303)

НОМЕР: DEBU1696T
ДАТА: 1698, 4 и 6 септември
МЯСТО: Burghausen (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Grimaldus Trebellii filius
ЕЗИК: латински и немски
ЛИТЕРАТУРА: Valentin 1983:3246
БЕЛЕЖКИ: “Grimaldus Trebellii regis Bulgariae filius perfidus.“
Програмата съдържа 8 страници, включва и списък на участниците.

НОМЕР: ATHA1698T
ДАТА: 1698
МЯСТО: Hall (Hall in Tirol, Австрия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius
ЛИТЕРАТУРА: Wirthensohn 2016:137
БЕЛЕЖКИ: Simon Wirthensohn посочва за свой източник Valentin 1983.

НОМЕР: DENE1698T
ДАТА: 1698, 3 и 5 септември
МЯСТО: Neuburg An der Thonau (Neuburg un der Donau, Германия)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLUS | REX HUNGARIAE AC | BULGARIAE | FILIJ APOSTATAE | JUSTUS ULTOR. | TRAGOEDIA | Gerechte Zuchtigung / | Mit welcher Trebellus Konig der Un= | garn und Bulgaren seinen von dem | Christlichen Glauben abtrinnigen | Sohn abgestraffet / | Vorgestellt | Von der Studierenden Jugendtin dem Churfurstl= | Gymnasio der Societet IESU, zu Neuburg | An der Thonau. | Den 3. und 5. September/ Im Jahr Christi / 1698.
УЧИЛИЩЕ: ChurfurstGymnasio der Societet IESU zu Neuburg An der Thonau
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, 4 действия, 7/6/5/6 сцени и хор след първите три действия, епилог
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Bayerische Staatsbibliothek – 4 Bavar. 2193,V,1/88#Beibd.77
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:177
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10337565
(достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=jLNEAAAAcAAJ
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Getruckt zu Neuburg / bey Johann Feuchtner. Програмата съдържа 12 страници, включва и списък на участниците.

НОМЕР: BEXVIIT–1
МЯСТО: Белгия
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius | Rex Bulgarorum | Tragœdia
СТРУКТУРА: 3 действия
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Kortrijk SB GV Cod. 400/5-8
ЛИТЕРАТУРА: Boogerd 1961:255, Proot 2008:575
БЕЛЕЖКИ: G. Proot предполага, че пиесата се изпълнява в йезуитски колеж от Provincia Flandro-Belgica. Несигурна датировка, около 1680 г. (Proot 2008:575)

НОМЕР: BEXVIIT-2
МЯСТО: Белгия

ЗАГЛАВИЕ: TERBALLUS | BULGARIÆ | REX | JMPIUS, | CAPTUS | EXCÆCATUS
СТРУКТУРА: 3 действия
СИГНАТУРА: Vanves Archives S.J. Ms. IPa 146: 12
ЛИТЕРАТУРА: Proot 2008:578
БЕЛЕЖКИ: Запазен е цял текст, който се съхранява в Les archives jésuites de la Compagnie de Jésus en France. G. Proot предполага, че пиесата се изпълнява в йезуитски колеж от Provincia Flandro-Belgica. Несигурна датировка, около 1670 г. (Proot 2008:578)

НОМЕР: BEXVIIT-3
МЯСТО: Белгия
ЗАГЛАВИЕ: TERBALLUS | rechtveerdelijck van sijn rijck ende gesicht | berooft | van |
TREBELLIUS | Sijnen Vader. | Speel-gewijs vertoont
АВТОР: Adrianus Cosijns
СТРУКТУРА: 3 действия
СИГНАТУРА: Antwerpen SB K 16063 ff. 131 verso – 147 recto
ЛИТЕРАТУРА: Boogerd 1961:58, Proot 2008:583
БЕЛЕЖКИ: Запазен е цял текст със сценични указания, който се съхранява в Stadsbibliotheek Antwerpen. Несигурна датировка. Вероятно постановката е била в Aalst[76].

НОМЕР: ITNAXVIIK
МЯСТО: Naples
ЗАГЛАВИЕ: Leone Armeno
АВТОР: Francesco Zuccarone
ЕЗИК: латински
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:170

НОМЕР: SILB1701I
ДАТА: 1701, 30 май
МЯСТО: LABACI (Ljubljana, Словения)
ЗАГЛАВИЕ: LIBERA | IN VINCULIS LIBERTAS. | SEU | BALDUINUS | CASTITAS VICTIMA | MAGNA LIBERTATE ETIAM | CAPTIVUS ILLECEBRAS VINCENS,LUDIS | THEATRALIBUS REPRÆSENTATUS, | ET HONORIBUS |

[76] https://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Ceneton/LijstCeneton.html#047260 (достъпен: 4 март 2021).

	INCLYTORUM STA- | TUUM DUCATUS | CARNIOLIÆ, | Dum | BENE MERITÆ DE LITTERARIA RE | GYMNASIJ LABACENSIS JUVENTUTI | MUNIFICENTISSIME PRÆMIA | DECERNERENT, | Ab Archiducali Societatis JESU Collegio Dicatus | Anno 1701. Menſe Majo Die 30.
УЧИЛИЩЕ:	GYMNASIJ LABACENSIS
ЕЗИК:	латински
СИГНАТУРА:	Semeniška knjižnica Ljubljana: Janez Gregor Dolničar, Miscellanea III/20
ЛИТЕРАТУРА:	Duhr 1928:359
ВРЪЗКИ:	https://sidih.si/20.500.12325/96 (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	Издател: LABACI, Ex Typographéo Mayriano. Пиесата е играна в края на учебната година на церемонията по награждаването на най-добрите ученици. На посоченият адрес е достъпна само заглавната страница на програмата.

НОМЕР:	CHPR1701I
ДАТА:	1701
МЯСТО:	Pruntrut (Porrentruy, Швейцария)
ЗАГЛАВИЕ:	Balduinus, gloriosum triumphantis continentiae trophaeum
ЛИТЕРАТУРА:	Duhr 1928:343
БЕЛЕЖКИ:	В някои от пиесите, посветени на Балдуин, няма пряка връзка с българската история.

НОМЕР:	DEMI1708I
ДАТА:	1708
МЯСТО:	Mindelheim (Германия)
ЗАГЛАВИЕ:	Balduinus Castus tragoedia. Das ist: Die durch Vergossnes Blut, und auf gesetzem Leben Balduini Weiland Käysers in Orient, Verfochtne und Sieg-hafte Keuschheit, Von der…Auf Offentlicher…Im Jahr 1708
ЛИТЕРАТУРА:	Андреева 2006, Sommervogel 1894:1108
БЕЛЕЖКИ:	Виж пиеса CHPR1701I.

НОМЕР:	DEAM1713T
ДАТА:	1713, 4 и 6 септември
МЯСТО:	Amberg (Германия)
ЗАГЛАВИЕ:	LEVARCHUS | BULGARIAE | REX | TRAGOEDIA. | LEVARCHUS |König | In | Bulgarien/ | In einem

	Trauer=Spiel auff offentli= | cher Schaubine borgestellt/ | Von dem Churfürstlichen Gymnasio Soc. | JESU zu Amberg. | Den 4. und 6. Herbstmonats im Jahr 1713.
УЧИЛИЩЕ:	Churfürstlichen Gymnasio Soc. JESU zu Amberg
ЕЗИК:	латински и немски
СТРУКТУРА:	аргументум, пролог, 3 действия със 6/7/6 сцени и 2 хора в края на първите две действия
ЖАНР:	трагедия
СИГНАТУРА:	Provinzialbibliothek Amberg – Lat. rec. 294 a(48
ВРЪЗКИ:	https://www.bavarikon.de/object/bav:SAM-HSS-00000BSB00119983 (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	Издател: Gedruckt bey Christian Deser. Програмата съдържа 8 страници, включително списък на участниците.

НОМЕР:	DEHI1713T
ДАТА:	1713, 26 и 27 септември
МЯСТО:	Hildesheim (Германия)
ЗАГЛАВИЕ:	Filius ante diem patrios inquirit in annos (Ovid. L. 1 Metamorph.) sive Michael partis etiamnum vivi thronum ambiens tragico dramate Theatro datus a … Juventute Gymnasii Mariano-Josephini P.P. Societ. Jesu in solenni Praemior. Distributione Hildesii Anno 1713. 26. & 27. Sept. S.1. et typ.
УЧИЛИЩЕ:	Juventute Gymnasii Mariano-Josephini P.P. Societ. Jesu
ЕЗИК:	латински и немски
ЛИТЕРАТУРА:	Bahlmann 1896:44
БЕЛЕЖКИ:	В общия преглед на публикацията P. Bahlmann отбелязва пиесата като „Michael (s. Trebellius)“. (Bahlmann 1896:343)

НОМЕР:	ATVI1714T
ДАТА:	1714, април
МЯСТО:	Viennae (Австрия)
ЗАГЛАВИЕ:	PIETAS CORONATA | In | BULGARIAE PRINCIPE | TREBELLIO LUSU THEA- | TRALI EXHIBITA | HODIE | LAUREATIS HONORIBUS
АВТОР:	Ludovicus Panigalli
ЕЗИК:	латински
СТРУКТУРА:	аргументум, 18 сцени

СИГНАТУРА: Oesterreichische Nationalbibliothek – 296332-A.Adl.6 ALT MAG
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:177
ВРЪЗКИ: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ205277901 (достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=_X1iAAAAcAAJ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: VIENNAE AUSTRIAE, | Typis Andreae Heynger, Univer. Tipogr.
Запазен е целият текст на пиесата.
Печатното издание съдържа 46 страници.
Авторството на тази пиеса е приписвано на Pavel Magnet (1679–1734) или на J. Pichler. (Schmuck 1985:420) Ludovicus Panigalli, още и Louis Panigalli е роден във Виена на 12 юли 1678 година. Започва обучението си в колеж на 9 октомври 1695 година, след завършване преподава граматика, хуманитарни науки, реторика, философия, теология и морал. Името му е сред преподавателите на колежите в Грац (1716–1719) и Виена (1715, 1720)[77]. През 1720 става изповедник на австрийската ерцхерцогиня Maria Amalia von Österreich (1701–1756). Заминава заедно с нея в Бавария през 1723 година, умира на 10 юли 1728[78] година в Мюнхен. Автор на множество пиеси и теологични творби. C. Sommervogel дава 1729 година на кончината му. (Sommervogel 1895:167)

НОМЕР: DERE1715T
ДАТА: 1715, 4 и 6 септември
МЯСТО: Regenspurg (Regensburg, Германия)
ЗАГЛАВИЕ: CORONATA | FIDEI | CONSTANTIA | Gecrönte Beständigkeit | des wahren | Glaubens | In | Sidonio einem Königlichen Printzen. | Auf offentlicher Schau=Bühne | Von der Catholisch-Studirenden Jugend in dem Gym- | nasio der Societet Jesu bey S. Paul in Regenspurg vorgestellet. |

[77] Catalogus personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu: Pro anno M.D.CC.XV. – M.D.CC.XXXIV, Том 1. =https://books.google.co.uk/books?id=ebF3w2TOP3EC (достъпен: 4 март 2021).

[78] *Ibid.*

	Den 4. und 6. Herbst=Monat Anno 1715. | Cum permissu Superiorum.
УЧИЛИЩЕ:	Gimnasio der Societet JESU bey S. Paul in Regenspurg
ЕЗИК:	латински и немски
СТРУКТУРА:	аргументум, пролог, 5 действия със 6/5/5/5/5 сцени и 4 хора в края на първите четири действия, епилог
СИГНАТУРА:	Bayerische Staatsbibliothek – 4 Bavar. 2193,VII,1/80#Cah.37; The British Library: General Reference Collection 840.e.4.(47.) UIN: BLL01003378436
ВРЪЗКИ:	https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10337674 (достъпен: 4 март 2021) https://books.google.co.uk/books?id=N8pEAAAAcAAJ (достъпен: 4 март 2021) https://books.google.co.uk/books?id=d_jXuAPlqzYC (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	Издател: Regenspurg/ | GEdruckt bey Joh. Baptist Lang/ Bischoffl. Hoff=Buchdrucker. Програмата съдържа 8 страници, включително списък на участниците.

НОМЕР:	ATVI1716B
ДАТА:	1716
МЯСТО:	Vienna (Австрия)
ЗАГЛАВИЕ:	FELIX CURSUS | DIVINAE PROVIDENTIAE | IN MIRA CONVERSIONE | BOGORIS | MAESIORUM REGIS | ABSOLUTUS: | Wunder-würckende |Vorsichtigkeit Gottes | Jn Bekehrung | BOGORIS | König in Mæsia. | Augustissimis Cæsareis, Regiísq Catholicis | Majestatibus | CAROLO VI. | ET | CHRISTINAE | ELISABETHAE, | A Cæsareo, & Academico Soc. Jesu Collegio | Viennæ exhibitus, | Anno partæ Salutis MDCCXVI. Mense [],Die []
АВТОР:	Johann Georg Reinhardt (1676–1742)
УЧИЛИЩЕ:	Academico Soc. Jesu Collegio Viennæ
ЕЗИК:	латински и немски
СТРУКТУРА:	аргументум, пролог, 3 действия със 6/6/10 сцени и 2 хора в края на първите две действия, епилог
СИГНАТУРА:	Bayerische Staatsbibliothek – 4 Bavar. 2194,II,1/60#Cah.23
ЛИТЕРАТУРА:	Чернокожев 2018, Duhr 1928:351

ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10338030
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: VIENNAE AUSTRIAE, Typis Ignatii Dominici Voigt, Universitatis Typographi.
Програмата съдържа 18 страници, включително списък на участниците.

НОМЕР: DEER1716T
ДАТА: 1716
МЯСТО: Erfurt (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius Rex Bulgariae
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:136, Андреева 2004:7

НОМЕР: DEEI1717T
ДАТА: 1717, 3 и 6 септември
МЯСТО: Aychstätt (Eichstätt, Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Arma victricia in Hungaria Adversus nominis christiani hostes. Sigreiche Waffen In Ungarn Wider die Christen-Feind Auf offentlicher Schau-Bühne Vorgestellet Von dem Hoch-Fürstl: Academischen Gymnasio der Societet JESU in Aychstätt Den 3. und 6. Herbst-Monat Anno 1717. Cum Permissu Superiorum.
АВТОР: Francisco Strauß
УЧИЛИЩЕ: Academischen Gymnasio der Societet JESU in Aychstätt
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, 5 действия със 6/6/10 сцени и 4 хора в края на първите четири действия, епилог
ЛИТЕРАТУРА: Андреева 2004:23
БЕЛЕЖКИ: Издател: Getruckt zu Aychstätt bey Francisco Strauß/ Hochfl. Buchtrucker und Handler.
Пълен превод на немския текст на програмата е направен от Н. Андреева. (Андреева 2004:44)
Програмата съдържа 8 страници, включително списък на участниците.

НОМЕР: DEHI1718K
ДАТА: 1718, 26 и 27 септември
МЯСТО: Hildesheim (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Impietas punita in Leone Armeno

УЧИЛИЩЕ: Juventute Gymnasii Mariano-Josephini P.P. Societ. Jesu
ЕЗИК: латински и немски
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:170, Bahlmann 1896:45

НОМЕР: DENE1719T
ДАТА: 1719, 4 и 6 септември
МЯСТО: Neuburg un der Donau (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: EGINARDUS | IN | DEUM, ET PARENTEM | PERFIDUS | Das ist: | Eginardus | Gegen Gott, und seinem | Königlichen Vatter Untreu; | Auff der | Schau-Bühne | Vorgestellt | Von dem Churfürstl: Gymnasio | Der Societät Jesu. | Zu Neuburg an der Donau den 4. und 6. Herstmonaths, | Anno 1719.
АВТОР: Adamus Weichenmayr
УЧИЛИЩЕ: Churfürstl. Gymnasio Der Societät Jesu Zu Neuburg an der Donau
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, 3 действия с 2 хора между тях
СИГНАТУРА: Bayerische Staatsbibliothek – 4 Bavar. 2193,VII,1/80#Cah.76
ЛИТЕРАТУРА: Андреева 2004:83
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10337713
(достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=ispEAAAAcAAJ
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Getruckt zu Neuburg an der Donau/bey Augustin Bogner/ Hoff-Buchdrucker.
Авторството на тази пиеса е посочено на база една ръкописна бележка върху титулната страница. Програмата на посочения адрес съдържа само 4 страници – заглавна, аргументум и на последните две страници – списък на участниците, вероятно от трета до шеста страници са изгубени във времето. Същата програма е разгледана и преведена от Н. Андреева. (Андреева 2004:93)

НОМЕР: DEIN1719B
ДАТА: 1719, 4 и 6 септември
МЯСТО: Ingolstatt (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: BOGORIS | BULGARIAE | PRINCEPS. | Das ist: | Gählinge Bekehrung |Eines |Fürsten in Bulgarien |durch ein Gemähl deß Jüngsten Gerichts:

АВТОР: Josef Buschele (1680–1755)
УЧИЛИЩЕ: Academischen Gymnasio der Gesellschafft Jesu in Jngolstatt
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, 3 действия с 4/6/7 сцени и 2 хора в края на първите две действия
СИГНАТУРА: Bavarian State Library – 4 Bavar. 2193, VII,1/80#Cah.73
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:178, Андреева 2004:50
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10337710
(достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=hcpEAAAAcAAJ
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Ingilstatt gedruckt/ bey Thomas Gras.
Програмата съдържа 8 страници, включително списък на участниците.
Пълен превод на немския текст на програмата е направен от Н. Андреева. (Андреева 2004:78)

НОМЕР: DELA1719K
ДАТА: 1719
МЯСТО: Landsberg (Landsberg am Lech, Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Leo imperatore Basilii filius
ЕЗИК: латински
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:170, Duhr 1928:255

НОМЕР: PLBE1720M
ДАТА: 1720
МЯСТО: Breslau (Wrocław, Полша)
ЗАГЛАВИЕ: Argumentum ad oculum Glaucoma impietas Pietas pupilla coronae seu Philiaster Pius, piae olim Bulgariae princeps. A Theodosio Parente non minus pio, quam justo, impio fratre Pyrola et purpura et regno privato, Regiis Fascibus substitutus. In salutarem filiis cautelam …ab ill. Poesi… Anno 1720, Mense Junio…
ЖАНР: трагедия
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:178, Андреева 2004:7

НОМЕР: BEME1721T
ДАТА: 1721, 23 май
МЯСТО: MECHLINIAE (Mechelen, Белгия)
ЗАГЛАВИЕ: TERBALLUS | TRAGOEDIA | EXHIBEBITUR | A |

	SUPREMAE CLASSIS GRAMMATICES | STUDIOSIS | IN | GIMNASIO SOCIETATIS | JESU | MECHLINIAE die 23. Maii 1721.
УЧИЛИЩЕ:	Gimnasio Societatis JESU Mechliniae
СТРУКТУРА:	аргументум, списък с героите, 5 действия
СИГНАТУРА:	Antwerpen UA ISLN Ren Dra nr. 227
ЖАНР:	трагедия
ЛИТЕРАТУРА:	Boogerd 1961:58, Proot 2008:512
ВРЪЗКИ:	https://anet.ua.ac.be/brocade/brocade. phtml?UDses= 115839644:672902&UDstate=1&UDmode= oneframe& UDaccess=W&UDrou=_Entry:dgpsview &UDextra=dg:ua:532~uapreciosa~opacuantwerpen~ c:lvd:14052750~1~480~N&UDaccess=W&UDcall= digiview (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	Издател: MECHLINIAE, | Typis LAURENTII VANDER ELST Typografi, sub signo | S. Francisci in Foro. Програмата съдържа 4 страници. Подвързана е заедно с други пиеси в едно книжно тяло. За разделяне на отделните действия е играна комедия от 4 части.

НОМЕР:	CHSL1721G
ДАТА:	1721, 3 и 5 септември
МЯСТО:	Solodori (Solothurn, Швейцария)
ЗАГЛАВИЕ:	GEORGIVS | PAPHLAGONIAE | PRINCEPS | Ludis autumnalibus datus à Gymnasio Societatis Jesu | Solodori 3. & 5. Septembris MDCCXXI.
АВТОР:	Josef Überacker
УЧИЛИЩЕ:	Gymnasio Societatis Jesu Solodori
ЕЗИК:	латински и немски
СТРУКТУРА:	аргументум, пролог, 3 действия с 6/7/5 сцени и 2 хора в края на първите две действия
СИГНАТУРА:	Bayerische Staatsbibliothek – 4 Bavar. 2194,II,1/60#Cah.28
ЛИТЕРАТУРА:	Duhr 1928:329
ВРЪЗКИ:	https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10338035 (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	„Разказ за необикновеното чудо, извършено от светия и всеславен великомъченик Георги с пленения и неочаквано спасен младеж“ е известен на българската историография агиографски текст. Виж Дуйчев 1972:513.

	Програмата съдържа 4 страници, включително и списък на участниците в постановката. На титулната страница има ръкописна бележка „P. Josepho Ueberacker Chorago“ и на тази база Jean-Marie Valentin го посочва за автор. (Valentin 1983:4280)

НОМЕР:	DEMÜ1723T
ДАТА:	1723, 25 и 27 септември
МЯСТО:	Münster, Monasterii Westphaliae (Германия)
ЗАГЛАВИЕ:	Trebellius sive Fides dejecta [deiecta] impietate triumphans tragoedia …: theatro data à … iuventute Gymnasii Paulini Soc. Jesu Monasterii Westphaliae anno 1723, 25. & 27. Sept
УЧИЛИЩЕ:	Gymnasium Paulinum
ЖАНР:	трагедия
ЛИТЕРАТУРА:	Flemming 1923:193
ВРЪЗКИ:	https://books.google.co.uk/books/about/Trebellius_sive_Fides_dejecta_impietate.html?id=VywqvwEACAAJ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	Пиесата е спомената само на посочения интернет адрес.

НОМЕР:	PLBE1724B
ДАТА:	1724, 14 април
МЯСТО:	Breslau (Boheme) / (Wrocław, Полша)
ЗАГЛАВИЕ:	TRACTUM | PATRIS | COELESTIS | AD | FILIUM, | in | BOGORIDE | Bulgarorum Rege, | ex tenebris ad Lucem converso | conspicuum | brevi Dramate | D. 14. April. A. O. R. 1724
АВТОР:	Gottlieb Wilhelm Keller (1688–1757)
УЧИЛИЩЕ:	Gimnasio Magdalenaeo
ЕЗИК:	латински и немски
СТРУКТУРА:	въведение, пролог, едно действия от 6 сцени, епилог
ЖАНР:	драма
СИГНАТУРА:	Bayerische Staatsbibliothek – 2 Diss. 1#Beibd.68
ВРЪЗКИ:	https://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10629449.html (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	Издател: VRATISLAVIAE | In Officina Baumanniana typis exprimebat Joh. Theoph. Straubel, Praefectus. Програмата съдържа 4 страници, текстове на песните във всяка сцена.

НОМЕР: DEDÜ1724T
ДАТА: 1724, 26 и 27 септември
МЯСТО: Düsseldorf (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Tragoedia Alexander exoculatus. Theatro datus ab … Rhetorices juventute Gymnasii Electoralis S. J., cum ex Principali Munificentia … D. Caroli Philippi … studiosae juventuti praemia distribuerentur. Dusseldorpii die 26. et 27. Septembris Anno 1724.
УЧИЛИЩЕ: Juventute Gymnasii Electoralis S. Jesu
ЕЗИК: латински и немски
ЛИТЕРАТУРА: Bahlmann 1896:32
БЕЛЕЖКИ: Издател: [Düsseldorpii,] Typis Tilmanni Liborii Stahl, Aulae Typographi
В общия преглед на публикацията P. Bahlmann отбелязва пиесата като Trebellius et Alexander filius. (Bahlmann 1896:343)

НОМЕР: DEKA1724G
ДАТА: 1724
МЯСТО: Kaufbeuren (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Ceorgius Paphlago
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:259
БЕЛЕЖКИ: Виж пиеса CHSO1721G.

НОМЕР: ATIN1726T
ДАТА: 1726, 2 и 4 септември
МЯСТО: Innsbruck (Austria)
ЗАГЛАВИЕ: RELIGIO VICTORIOSA, CORONATA, | Christliche | RELIGION | Von |TREBELLO |König in Ungarn/ | Und | Und BulgarienJn zweyen seiner Königlichen | Printzen | Theils verthädiget/ Theils gecrönet. | Vorgestellt | von | dem Kayserlichen Ertz-Hertzoglichen | Gymnasio Soc. Jesu | zu Ynsprugg. | Den 2. und 4. deß Herbstmonaths Anno 1726.
АВТОР: Franz Anton Kumpf (1694–1743)
УЧИЛИЩЕ: Kayserlichen Ertz-Hertzoglichen Gymnasio Soc. Jesu zu Ynsprugg
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, 3 действия с 6/6/5 сцени и 2 хора в края на първите две действия
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Bavarian State Library – 4 Bavar. 2194,II,1/60#Cah.49

ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:178
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10338056
(достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=wO5EAAAAcAAJ
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Getruckt bey Mich. Ant. Wagner, Kays. Hof- und Univ. Buchtr. u. Handlern.
Програмата съдържа 8 страници, включително списък на участниците.

НОМЕР: HUPE1726M
ДАТА: 1726, септември
МЯСТО: Pest (Budapest, Унгария)
ЗАГЛАВИЕ: ZELOTYPIA RELIGIONIS CHRISTIANAE IN BENNINO BULGARORUM REGE (rhet. poet.)
ЕЗИК: латински
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, 3 действия с 6/6/7 сцени и 2 хора в края на първите две действия, епилог
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Kegyesrendiek Központi Könyvtára – KKK 35/7/3/14.
ЛИТЕРАТУРА: Kilián 1994:431, Staud 1988:70
БЕЛЕЖКИ: István Kilián предава текста на заглавната страница както следва: „Zelotypia Religionis Christianae in Bennino Bulgarorum Rege. Ilonori ac Venerationi excellentissimi, ac illustrissimi Domini Comitis, Domini Josephi Eszterhazy de Galantha, Perpetui in Frakno, Arcium Dominorumque Sempthe, Papa, Gestes, et Ugoth Haereditarij, Inclyti vero Comitatus Comaromiensis Supremi Comitis, Sacrae Caesareae, Regiaeque Majestatis Consiliarij Camerarij, Generális Campi Vigiliarum Praefecti, et Colonelli, per Inclytum Regnum Hungáriáé Curiae Regiae Magistri, Excelsae Tabulae Septemviralis Cojudicis, ac Consilij Locumtenentialis Regij Hungarici Consiliarij etc. etc. etc. Domini, et Moecenatis Gratiosissimi erVDerata MVsae benefICIo, et In theatro reVIVIflCata agente Illustrissima, Spectabili, Praenobili, Nobili, ac Ingenua Gymnasij Pestiensis Rhetorica, et Poesi. Anno, quo…“.

Издател: Typus Budae, Joannis Sebastiani Landerer Typographi

István Kilián предава също съдържанието на аргументума, списъка на участниците и отбелязва факта, че на заглавната страница има изписана с молив грешна година (1725) на постановката. (Kilián 1994:432) Докато според Géza Staud постановката е играна през 1727 година. (Staud 1988:70)

НОМЕР: DEEL1728T
ДАТА: 1728
МЯСТО: Ellwangen (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Coronata Trebelli Bulgariae Regis vindicta
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:284

НОМЕР: DEWE1729T
ДАТА: 1729
МЯСТО: Wetzlar (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:148, Андреева 2004:8

НОМЕР: DERO1729T
ДАТА: 1729, 5 септември
МЯСТО: Roggenburg (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Religio Victoriosa, | Das ist: | Siegreiche Religion/ | Welche | Trebellivs | Ein König der Bulgarer | An seinem von dem wahren Glauben abtrinnigen Sohn durch eyfe- | rigst vorgenommene Rach bestättiget hat. | Reverendissimo, Praenobili, ac Amplissimo | S. R. I. | Praelato | Domino Domino | DOMINICO | Imperialis, & Collegii Roggenburgensis | Abbati | Vigilantissimo | Studiorum Evergetae perquàm Gratioso Scenicè producta, | et exhibit | In Aula Roggenburgensi | Per ejusdem devotissimos theatralis Palladis Alumnos | Anno post partum Virginis | 1729. 5. Septembr.
АВТОР: Caelestinus Jacob
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, музикален пролог, 3 действия с 6/6/5 сцени и 2 хора в края на първите две действия, интерлюдия във всяко действие, музикален епилог
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Universitätsbibliothek München – 0014/W 4 P.lat.rec. 1247#65

ВРЪЗКИ: https://epub.ub.uni-muenchen.de/20914/1/W4P.lat.rec.1247_65.pdf
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Програмата съдържа 8 страници, включително списък на участниците.

НОМЕР: PLBE1729B
ДАТА: 1729, 9 юни
МЯСТО: Wratislavia (Wrocław, Полша)
ЗАГЛАВИЕ: Pietas coronata | in | Filio natu minore | & | Impietas zelose castigata | in | Filio natu majore, | ä | Patre divini cultus Vindice | Bogore | Bulgarorum Rege. | Die im erst-gebohrnen Sohn | rechtmäßig gestraffte Gottlosigkeit, | Jm | Jüngst-gebohrnen aber | gecrönte Gottseeligkeit, | vom | Bogor | Deren Bulgaren König | und | umb Gottes Ehr euffrenden Vatter
УЧИЛИЩЕ: Academico Collegio Societatis Jesu Wratislaviae
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, прелюдия, 3 действия с 6/5/5 сцени и 2 хора в края на първите две действия, епилог
ЖАНР: трагедия
ЛИТЕРАТУРА: Андреева 2004:96
БЕЛЕЖКИ: Програмата съдържа 8 страници, включително списък на участниците.
Пълен превод на немския текст на програмата е направен от проф. Н. Андреева. (Андреева 2004:110)

НОМЕР: DEBY1730G
ДАТА: 1730
МЯСТО: Bayreuth (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Georgius Paphlago a sancto Megalomartyre Georgio in libertatem assertus
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:255
БЕЛЕЖКИ: Виж пиеса CHSO1721G.

НОМЕР: ATHA1730G
ДАТА: 1730
МЯСТО: Hall in Tirol (Австрия)
ЗАГЛАВИЕ: Georgius Paphlago à sancto Megalo. Martyre Georgio servatus. Das ist : Maechtiger Schutz dess H. grossen Martyrers Georgii Einem Paphlagonier erschinen Auf der Schau-Bühne Vorgestellt in dem Kayserlichen Ertz-

	Hertzoglichen Gymnasio der Societät Jesu zu Hall. Den 4. und 5. Herbstmonat im Jahr 1730.
УЧИЛИЩЕ:	Kayserlichen Ertz-Hertzoglichen Gymnasio der Societät Jesu zu Hall
ЛИТЕРАТУРА:	Sommervogel 1893:45
БЕЛЕЖКИ:	Виж пиеса CHSO1721G. В. Duhr дава различно име на пиесата – „Georgius Paphlago, ope sancti Georgii e Turcica servitute liberatus“. (Duhr 1928:312)

НОМЕР:	DELA1730G
ДАТА:	1730, 4 и 6 септември
МЯСТО:	Landsperg (Landsberg am Lech, Германия)
ЗАГЛАВИЕ:	GEORGIUS | PAPHLAGO | A | S. GEORGIO | MARTYRE | LIBERATUS. | Georgius | auß Paphlagonien | von dem Heiligen | Martyrer Georgio | Auß der | Gefangenschafft erlöset. | Auf der Schau-Bühne vorgestellet | Von dem Chur-Fürstl. Gymnasio der Gesellschaft Jesu | zu Landsperg, | Den 4. und 6. Tag Herbst-Monaths, 1730.
УЧИЛИЩЕ:	Chur-Fürstl. Gymnasium der Societet Jesu zu Landsperg
ЕЗИК:	латински и немски
СТРУКТУРА:	аргументум, пролог, 3 действия с 9/7/7 сцени и 2 хора в края на първите две действия, две прекъсвания с междинни пиеси
СИГНАТУРА:	Bavarian State Library – 4 Bavar. 2193,XI,1/69#Beibd.42
ВРЪЗКИ:	https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10337870 (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	Виж пиеса CHSO1721G. Издател: Augspurg/gedruckt bey Joh:MichaelLabgart/ Hochfl; Pischoffl: u.Stadt.Buchdr. Програмата съдържа 8 страници, включително списък на участниците.

НОМЕР:	BENA1731T
ДАТА:	1731, 3 септември
МЯСТО:	Namur (Белгия)
ЗАГЛАВИЕ:	Trebellius
АВТОР:	Albert Descornaix
ЖАНР:	трагедия
ЛИТЕРАТУРА:	Заимова 1992:179, Boogerd 1961:253

НОМЕР: DEMN1732G
ДАТА: 1732
МЯСТО: Monachium (München, Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Paphlago D. Georgii | libertus | in Scenam datus | a | Minore Syntaxi Scholae | Majoris. | Anno M. DCC. XXXII.
ЕЗИК: латински и немски
СИГНАТУРА: Bavarian State Library – Bavar. 4025,III,63/142#Cah.69
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10382328
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Виж пиеса CHSO1721G.
Издател: MONACHII. | Typis Joannis Lucae Straubii, | Statuum Provinc. Bavar. | Typographi.
Сканирането на програмата не е извършено коректно.

НОМЕР: DEIN1732G
ДАТА: 1732, 3 и 5 септември
МЯСТО: Ingolstadt (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: GEORGIUS | PAPHLAGO | A | S. GEORGIO | MEGALO-MARTYRE | LIBERATUS. | Georgius | Aus Paphlagonien | Von dem heiligen Martyrer | Georgio | Aus der Gefangenschafft erlöset. | Auf der Schau-Bühne vorgestellet | Von dem Churfürstl. Academischen Gymnasio | der Gesellschaft Jesu zu Ingolstadt. | Den 3. und 5. Herbstmonaths 1732.
УЧИЛИЩЕ: Chur=Fürstlichen Academischen Gymnasio der Societät Jesu zu Jngolstatt
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, 3 действия с 8/7/7 сцени и 2 хора в края на първите две действия
СИГНАТУРА: Bayerische Staatsbibliothek – 4 Bavar. 2193,XI,1/69#Beibd.64
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10337892
(достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=IndHAAAAYAAJ
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Виж пиеса CHSO1721G.
Издател: Ingolstadt gedruckt bey Gottfried Zippern/ 1732
Програмата съдържа 8 страници, включително списък на участниците.

НОМЕР: ATSA1733T
ДАТА: 1733, 3 септември
МЯСТО: Salisburgi (Salzburg, Австрия)
ЗАГЛАВИЕ: EREMICOLA | REX. | SIVE | TREBELLUS | IDOLATRIAE VINDEX. | In Humillium obsequium | CALSISSIMI, ac REVERENDISSIMI | DOMINI DOMINI | LEOPOLDI | ANTONII | ELEUTHERII | Archi Episcopi, & S>R>I> Principis Salis- | burgensis, S. Sedis Apostolicae Legati Nati, | Germaniae Primatis, | Ex Antiquissimis Liberis Baronibus | de FIRMIAN &c. &c. | IN SCENAM DATUS | A MUSIS SALISBURGENSIBUS. | Anno M. DCC. XXXIII. Die 3. Septembris.
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, 3 действия с 6/6/6 сцени и 2 хора в края на първите две действия, епилог
ЖАНР: комедия
АВТОР: Benedikt Frank
ЛИТЕРАТУРА: Андреева 2004:115, Schaller 1984:18
БЕЛЕЖКИ: Издател: SALISBURGI, | Typis Joannis Josephi Mayr, Aulico-Academici Typo- | graphi p. m. Haredum.
Пълен превод на немския текст на програмата е направен от Н. Андреева. (Андреева 2004:124)
Програмата съдържа списък на участниците.
Stephan Schaller описва живота на отец Ferdinand Rosner. В периода 1730–1733 година, докато изучава теология в Залцбург той взема участие в няколко пиеси, поставени от бенедиктинския орден в градския университет.
Едно от хоровите изпълнения в пиесата е посветено на Абдолонимус (виж Андреева 2004: 40), сюжет, който отец Ferdinand Rosner използва няколко пъти в по-късни негови творби. (Schaller 1984:19)

НОМЕР: CHBG1733G
ДАТА: 1733
МЯСТО: Brig (Швейцария)
ЗАГЛАВИЕ: Ceorgius martyr
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:336
БЕЛЕЖКИ: Виж пиеса CHSO1721G.

НОМЕР: DEKA1735B
ДАТА: 1735

МЯСТО: Kaufbeuren (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Bogor Bulgariae princeps. Das ist: Gehlinge Bekehrung Eines Fürsten in Bulgarien Durch ein Gemähl deß Jüngsten Gerichts, Vorgedtellet Von der studierenden Jugehd Bey denen Patribus der Gesellschaft JESU. Jn der Freyen deß Heil. Römischen Reichs-Stadt Kauffbeyren. Den 5. und 6. Herbstmonat 1735
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:259, (Андреева 2004:8)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Allda gedruckt bey Christian Starck/Catholischen Buchdrukker.

НОМЕР: DEFR1735G
ДАТА: 1735
МЯСТО: Freiburg im Breisgau (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Georgius Paphlago a S. Georgio MegaloMartyre liberatus
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:299
БЕЛЕЖКИ: Виж пиеса CHSO1721G.

НОМЕР: CHTI1735T
ДАТА: 1735
МЯСТО: Trient (Швейцария)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius
УЧИЛИЩЕ: Jesuitengymnasiun zu Trient
ЛИТЕРАТУРА: Андреева 2004:8

НОМЕР: DEBM1737T
ДАТА: 1737
МЯСТО: Bamberg (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius zelosissimus christianae fidei assertor
ЖАНР: трагедия
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:179, Boogerd 1961:59
БЕЛЕЖКИ: В. Duhr дава за пиесата различно име – „Trebellius assertor christianae fidei“. (Duhr 1928:191)

НОМЕР: DEHI1737T
ДАТА: 1737
МЯСТО: Hildesheim (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius
ЛИТЕРАТУРА: Bahlmann 1896:343

НОМЕР: HRAG1739M
ДАТА: 1739,
МЯСТО: Zagrabia (Zagreb, Хърватска)
ЗАГЛАВИЕ: ARNULPHUS BULGARORUM REX (Principia)
СИГНАТУРА: HCZagr. Cod. Ab 130, II. 1739. 44. v.
ЛИТЕРАТУРА: Staud 1988:249
БЕЛЕЖКИ: "Principistae Arnulphum, Bulgarorum Regulum, meritas Apostasiae suae poenas luentem, in theatrum induxerunt."

НОМЕР: DEJÜ1739T
ДАТА: 1739, септември
МЯСТО: Jülich (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius, Terballum filium natu majorem e throno ejiciens, Albertum vero natu minorem ad eundem evehens. Ludis autumnalibus in Scenam datus a … Juventute Gymnasii Julia- censis P.P. Societatis Jesu Anno 1739. Die […] Septembr., cum … D. Edmundus Florentius Cornelius ab Hartzfeldt
УЧИЛИЩЕ: Gymnasii Juliacensis P.P. Societatis Jesu
ЕЗИК: латински и немски
ЖАНР: трагедия
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:179, Bahlmann 1896:69
БЕЛЕЖКИ: "Praemia ibidem Juventuti bene meritae Munificentissima Liberalitate largiretur."
Издател: Coloniae Agrippinae. Typis viduae Nicolai Theodori Hilden in Platea Unctoria prope Plateam Novam. Anno 1739.

НОМЕР: DEKA1740T
ДАТА: 1740, 2 и 6 септември
МЯСТО: Kaufbeuren (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellus Verae Religionis Gloriosus Vindex. Das ist: Trebellus Glorreicher Verfechter Des Wahren Glaubens Vorgestellet Von der studierenden Jugend bey denen PATRIBUS der Gesellschaft JESU Jn der Freyen des Heil. Röm. Reichs-Stadt Kauffbeyren. Den 2. und 6. Herbst-Monats. Anno M DCC XL
ЛИТЕРАТУРА: Андреева 2004:8, Duhr 1928:259
БЕЛЕЖКИ: Издател: Allda gedruckt bey Christian Starck Cathol. Buchdrukker.

НОМЕР: DELA1740T
ДАТА: 1740, 5 и 6 септември
МЯСТО: Landsperg (Landsberg am Lech, Германия)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLUS REX | BULGARIAE | FILIJ APOSTATAE | SEVERUS ULTOR. | Strenge Züchtigung | Mit welcher | Trebellus König |Jn | Bulgarien | Seinen von dem wahren Glauben | Abtrinnigen Sohn abgestrafft. | Vorgestellet von der Studierenden Jugend | Jn dem Chur-Fürstlichen Gymnasio |Der Gesellschafft Jesu. | Zu Landsperg den 5. und 6. Tag Herbst-Monath | 1740.
УЧИЛИЩЕ: Chur-Fürstlichen Gymnasio Der Gesellschafft Jesu. Zu Landsperg
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, 3 действия с 10/9/5 сцени и 2 хора в края на първите две действия
СИГНАТУРА: Bavarian State Library – 4 Bavar. 2196,V,1/67#Beibd.27
ЛИТЕРАТУРА: Андреева 2004:129, Duhr 1928:255
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10885946
(достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=tRtSAAAAcAAJ
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Landsperg, | Gedruckt bey Joh. BArtholomae Kohlaus, Buchdr. allda.
Програмата съдържа 8 страници, включително списък с участниците.
Пълен превод на немския текст на програмата е направен от Н. Андреева. (Андреева 2004:139)
Ber. Duhr дава друго име на пиесата – “Trebellus rex Bulgarorum in natum impium pie severus”. (Duhr 1928:255)

НОМЕР: DEEI1741T
ДАТА: 1741, 4 и 6 септември
МЯСТО: Eichstädt (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius verae religionis gloriosus vindex. Das is Trebellius Gloreicher Verfechter des wahren Glaubens, 4 und 6 sept. 1741.
ЖАНР: трагедия
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:179, Boogerd 1961:59
БЕЛЕЖКИ: “Übernahme aus Kaufbeuren 1740, neu vertont.” (Андреева 2004:9)

НОМЕР: DENE1742T
ДАТА: 1742
МЯСТО: Neuburg un der Donau (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellus
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:268

НОМЕР: ATFE1742I
ДАТА: 1742
МЯСТО: Feldkirch (Австрия)
ЗАГЛАВИЕ: Balduinus
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:319
БЕЛЕЖКИ: Виж пиеса CHPR1701I.

НОМЕР: CHBG1742T
ДАТА: 1742, 6 и 8 септември
МЯСТО: Brig (Швейцария)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius Ein strenger Richter Seines an Christo meineydigen Sohns/ Und Rächer der untertruckten Religion…
ЛИТЕРАТУРА: Carlen 1950:332, Андреева 2004:9

НОМЕР: HUSP1742M
ДАТА: 1742
МЯСТО: Sopronium (Унгария)
ЗАГЛАВИЕ: Toraedus Bulgarorum RexX
ЛИТЕРАТУРА: Staud 1986:164
БЕЛЕЖКИ: Aufgeführt 1742 von der Gramatica des Jesuitengymnasiums zu Sopron (Ödenburg). (Андреева 2004:9)

НОМЕР: DENE1743T
ДАТА: 1743
МЯСТО: Neuburg un der Donau (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius tragoedia.
ЖАНР: трагедия
ЛИТЕРАТУРА: Андреева 2004:9
БЕЛЕЖКИ: Schulspiel, aufgeführt im September (wohl als Endskomödie) 1743 am Jesuitengymnasium zu Neuburg a. d. Donau.

НОМЕР: CHPR1744T
ДАТА: 1744
МЯСТО: Pruntrut (Porrentruy, Швейцария)

ЗАГЛАВИЕ: Trebellius Bulgariae rex
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:343, Андреева 2004:9

НОМЕР: CHLU1745T
ДАТА: 1745
МЯСТО: Luzern (Lucerne, Швейцария)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius
ЛИТЕРАТУРА: Boogerd 1961:59

НОМЕР: DEIG1747T
ДАТА: 1747, 4 и 6 септември
МЯСТО: Ingolstadt (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLINUS | TRAGOEDIA. | Das ist: | Kindliche Treulosigkeit | in Trebellino abgestraffet. | Auf offentlicher | Schau-Bühne | Vorgestellet | Von dem Chur=Fürstlichen | Academischen Gymnasio der Societät | Jesu zu Jngolstatt | Den 4. und 6. Sept. 1747
УЧИЛИЩЕ: Academischen Gymnasio der Societät Jesu zu Jngolstatt
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, 3 действия с 8/10/7 сцени и 2 хора в края на първите две действия
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Universitätsbibliothek Freiburg i. Br., Rara D 8153,e-8
Bavarian State Library – 4 Bavar. 2196,VI,1/56#Beibd.13
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:180, Андреева 2004:144
ВРЪЗКИ: http://dl.ub.uni-freiburg.de/diglit/trebellinus1747/0001/ (достъпен: 4 март 2021)
https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10885958
(достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=MipSAAAAcAAJ
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Ingolstatt/ | Gedruckt bey Joh. Paul Schleig / Churfürstl. Universit. Buchdr.
Програмата съдържа 8 страници, включително списък с участниците.
Пълен превод на немския текст на програмата е направен от Н. Андреева. (Андреева 2004:155)

НОМЕР: DEIG1748I
ДАТА: 1748, 4 и 6 септември

МЯСТО: Ingolstadt (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: BALDUINUS | TRAGOEDIA. | Balduinus | Ein | Christlicher Held | Auf | Offentlicher Schau-Bühne | Vorgestellet | Von | Dem Churfürstl. Academischen Gymnasio der | Gesellschafft Jesu zu Jngolstatt | Den 4. und 6. Herbstmonaths 1748.
УЧИЛИЩЕ: Academischen Gymnasio der Societät Jesu zu Ingolstatt
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, 3 действия с 8/7/7 сцени и 2 хора в края на първите две действия
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Bavarian State Library – 4 Bavar. 2196,VI,1/56#Beibd.17
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:233
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10885960
(достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=NCpSAAAAcAAJ
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Gedruckt bey Johann Paul Schleig / Academ. Buchdrucker.
Програмата съдържа 8 страници, включително списък с участниците.

НОМЕР: DEBU1752T
ДАТА: 1752
МЯСТО: Burghausen (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Bulgariae Rex Trebellius
ЛИТЕРАТУРА: Андреева 2004:10, Duhr 1928:276

НОМЕР: DEEL1752T
ДАТА: 1752
МЯСТО: Ellwangen (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius Bulgariae rex
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:284

НОМЕР: DECO1752T
ДАТА: 1752, 11 септември
МЯСТО: Constantiae (Konstanz, Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellus, | Tragoedo-Comoedia | Das ist: | Die | Wahre Religion | an | Eigenem Fleisch und Blut | gerochen und gecrönet. | Reverendissimo & Excellentissimo | S.R.I. PRAELATO | DOMINO, DOMINO | ANSELMO II. |

	Regij, Imperialis, Exempti, ac Consistorialis | Monasterii B.M.V. de Salem | ABBATI VIGILANTISSIMO | Utriusque | SACRAE REGIO-CAESAREAE MAJESTATIS | CONSILIARO ACTUALI INTIMO, | Praemiorum Elargitori Munificentissimo | Musarum Inferiorum Mecoenati Gratiosissimo. | exhibita | à Musis Salemitanis Die II. Septembris Anno 1752.
ЕЗИК:	латински и немски
СТРУКТУРА:	аргументум, пролог, 3 действия с 9/8/5 сцени и 2 хора в края на първите две действия
ЖАНР:	трагикомедия
ЛИТЕРАТУРА:	Андреева 2004:161
БЕЛЕЖКИ:	Издател: Constantiae, Typis Labhartianis. Програмата съдържа 7 страници, включително списък с участниците. Пълен превод на немския текст на програмата е направен от проф. Н. Андреева. (Андреева 2004:172) Представлението е поставено в имперското абатство „Салем“, което се намира на брега на езерото Констанс в немската провинция Баден-Вюртемберг. Обителта е основана от Цистерцианския орден през 1137/1138 г.[795]

НОМЕР:	ATFE1755G
ДАТА:	1755
МЯСТО:	Feldkirch (Австрия)
ЗАГЛАВИЕ:	Georgius Paphlago
ЛИТЕРАТУРА:	Duhr 1928:319
БЕЛЕЖКИ:	Виж пиеса CHSO1721G.

НОМЕР:	DEJÜ1755K
ДАТА:	1755, 25 и 26 септември
МЯСТО:	Jülich (Германия)
ЗАГЛАВИЕ:	Michael Balbus ea, qua comburendus die, Leonis Armeni loco in Orientis solium evectus. Ludis autumnalibus Theatro datus a … Juventute Gymnadis Juliacensis P.P. Societatis Jesu, cum … D. Winandus Theodorus Josephus de Wedding … ex singulari munificentia Juventuti bene mertitae scientiae & virtutis praemia largiebatur Anno 1755. Die 25. & 26. Septembris.

[79] https://www.salem.de/en/monastery (достъпен: 4 март 2021).

ЕЗИК: немски
ЖАНР: трагедия
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:171,Bahlmann 1896:75
БЕЛЕЖКИ: Издател: Coloniae, typis Joannis Conradi Gussen, sub Semilunio prope P.P. Praedicatores.

НОМЕР: SKKI1756B
ДАТА: 1756, август
МЯСТО: Kisszeben (Sabinov, Словакия)
ЗАГЛАВИЕ: Bogores rex Bulgariae
АВТОР: Glycerius Schintall
ЛИТЕРАТУРА: Prónai 1915:214, Kilián 1994:303
БЕЛЕЖКИ: "…Quorum Professor erat Páter Glycerius Schintall a Sancto Alexio cum quibus praeter tres Declamationes, et enarrationem Mythologicam libri 1. et 2. Metamorphoseos Ovidianae in scenam dedit mense Augusto Bogorem Regem Bulgarorum …" (Liber Scholarum Cibiniensis.)

НОМЕР: SKNY1756B
ДАТА: 1756
МЯСТО: Nyitra (Nitra, Словакия)
ЗАГЛАВИЕ: Bogoris plus Patrie quam filii Pater
АВТОР: Remig Temlényi
ЛИТЕРАТУРА: Prónai 1915:214Kilián 1994:612
БЕЛЕЖКИ: "Horum Institutor fű it Páter Remigius Temlényi cum quibus produxit Drama cui titulus:" (Catalogus Juventutis Nitriensis. II.)

НОМЕР: ROMD1756B
ДАТА: 1756
МЯСТО: Medgyes (Mediaş, Румъния)
ЗАГЛАВИЕ: Bogoris Acta Mediae Apud Scholas Pias Anno MDCCLVI. Ab infima grammatices Classe
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, 3 действия, хор, епилог
ЛИТЕРАТУРА: Filtsch 1888:529, Kilián 1994:612
БЕЛЕЖКИ: Eugen Filtsch дава кратко описание на пиесата. Тя съдържа съветите на българския цар Богорис, приел римокатолическата вяра, отправени към сина му. Момчето Ерней губи трона, но по-късно си го възвръща. (Filtsch 1888:529)

НОМЕР: DERT1757I
ДАТА: 1757
МЯСТО: Rottweil (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Balduinus Orientis Imperator
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:291
БЕЛЕЖКИ: Виж пиеса CHPR1701I.

НОМЕР: DEKA1757G
ДАТА: 1757
МЯСТО: Kaufbeuren (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Georgius Paplagoniae princeps
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:260
БЕЛЕЖКИ: Виж пиеса CHSO1721G.

НОМЕР: HUSP1758M
ДАТА: 1758
МЯСТО: Sopronium (Унгария)
ЗАГЛАВИЕ: AMAZON UNGARA CUIUS VIRTUTE ALBA GRAECA A BULGARIS GRAECISQUE RECEPTA EST / Grammatica/
ЛИТЕРАТУРА: Staud 1986:173

НОМЕР: DEFR1760T
ДАТА: 1760
МЯСТО: Freiburg im Breisgau (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELII | IN FILIUM IMPIUM | JUST A SEVERITAS. | Das ist: | Gerechte Schärffe | TREBELIIi | In Bestraffung | Seines Gottlosen Sohns, | Auf offentlicher Schau=Bühne | vorgestellet | Von dem | Academischen Gymnasio der Gesellschafft JESU | zu Freyburg im Breysgau | Den 3. und 5. Herbstmonat. | 1760. | Mit Genehmhaltung der Oberen.
УЧИЛИЩЕ: Academischen Gymnasio der Gesellschafft JESU zu Frenburg im Brensgau
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, музикален пролог, 3 действия с 6/10/4 сцени, 2 хора в началото на второ и трето действия и интерлюдия след петата сцена на второ действие
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Universitätsbibliothek Freiburg i. Br.: Rara D 8153,f-18
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:299
ВРЪЗКИ: http://dl.ub.uni-freiburg.de/diglit/trebellii1760

	(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	Издател: Gedruckt bey JohaniiAndreas Satron, Universitats = Buchdrucker. Програмата съдържа 8 страници, включително списък с участниците. Ber. Duhr дава за пиесата следното име “Trebellius, religionis vindex”. (Duhr 1928:299)

НОМЕР:	CHSL1761T
ДАТА:	1761
МЯСТО:	Solothurn (Швейцария)
ЗАГЛАВИЕ:	Trebellius
ЛИТЕРАТУРА:	Duhr 1928:329

НОМЕР:	DEAU1763T
ДАТА:	1763, 5 и 6 септември
МЯСТО:	Augspurg (Augsburg, Германия)
ЗАГЛАВИЕ:	TREBELLIUS | BULGARIAE REX | TRAGOEDIA. | Trebellius | Konig der Bulgaren | Ein | Trauer=Spiel | Vorgestellet | Von | Der studirenden Jugend des Catolischen | Gymnasii der Gesellschafft JESU zu Augspurg | bey S.Salvator | Den 5. und 6. Herbst=Monats.
УЧИЛИЩЕ:	Catolischen Gymnasii der Gesellschafft JESU zu Augspurg bey S.Salvator
ЕЗИК:	латински и немски
СТРУКТУРА:	аргументум, пролог, 3 действия с 6/10/4 сцени и 2 хора в началото на второ и трето действия
ЖАНР:	трагедия
СИГНАТУРА:	На програмата – Bavarian State Library – 4 H.lit.p. 278,I,1/30#Cah.13 На музиката – Bayerische Staatsbibliothek -- Math.p. 744 y#Beibd.1
ЛИТЕРАТУРА:	Чернокожев 2018
ВРЪЗКИ:	http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10683809-6 (достъпен: 4 март 2021) https://books.google.co.uk/books?id=r8VPAAAAcAAJ (достъпен: 4 март 2021) https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10083368?page=,1 (достъпен: 4 март 2021)

БЕЛЕЖКИ: Издател: Gedruckt bey Joseph Antoni Labhart
Програмата съдържа 8 страници, включително списък с участниците.
На третата връзка в по-горния ред може да се открие сканирано печатното издание, което е запознавало зрителите с текста на изпълняваните музикални произведения.

НОМЕР: BEME1764T
ДАТА: 1764, 1 март
МЯСТО: Mechelen (Белгия)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLIUS | BULGARORUM REX
СТРУКТУРА: 5 действия
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Brussel KB kostbare werken II 26166 nr. 67
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:180, Proot 2008:536, Boogerd 1961:58

НОМЕР: DEMN1768T
ДАТА: 1768, 5 и 6 септември
МЯСТО: München (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: TREBELLIUS | BULGARIAE REX | TRAGOEDIA. | Tebellius | König der Bulgaren | ein | Trauerspiel, | vorgestellet | von dem | Churfürstl. Lyceo, und Gymnasio der | Gesellschaft Jesu zu München | den 5. und 6. Herbstmonats 1768.
УЧИЛИЩЕ: Churfürstl. Lyceo und Gymnasio der Gesellschaft Jesu zu München
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, 3 действия с 6/9/3 сцени и 2 хора в началото на второ и трето действия
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Bavarian State Library – 4 Bavar. 2196,VIII,36/78#Beibd.46
ЛИТЕРАТУРА: Заимова 1992:180
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10886042
(достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Gedruckt in der Potterischen Hos = und Landschaftsbuchdruckerey.
Програмата съдържа 16 страници, включени са списък с участниците и текстът на двете хорови изпълнения.

НОМЕР: DEDI1768B
ДАТА: 1768, 5 и 6 септември
МЯСТО: Dillingen an der Donau (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: BOGORIS | BULGARORUM REX, | MAGNANIMUS RELIGIONIS VINDEX | TRAGOEDIA. | Bogoris | König der Bulgaren, | Ein | großmüthiger Verfechter der Religion | in einer | Tragoedie | vorgestellet | von dem | Hochfürstl. Bischöfl. Akademischen Gymnasio | der Gesellschaft Jesu | zu Dillingen | den 5. und 6. Herbstmonats | 1768.
АВТОР: Johann Leonhard Brönner
УЧИЛИЩЕ: Akademischen Gymnasio der Gesellschaft Jesu zu Dillingen
ЕЗИК: латински и немски
СТРУКТУРА: аргументум, 3 действия с 9/8/12 сцени и 2 хора в началото на второ и трето действия
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Universitätsbibliothek Freiburg i. Br., Rara D 8153,e-80
ЛИТЕРАТУРА: Чернокожев 2018, Duhr 1928:247
ВРЪЗКИ: http://dl.ub.uni-freiburg.de/diglit/bogoris1768/0001 (достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books?id=oeAKxQEACAAJ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Dilingen, | Gedruckt bey Johann Leonhard Brönner, academischen Buchdrucker.
Програмата съдържа 8 страници, включително списък с участниците.
На втората връзка в по-горния ред се намира споменаване на книжка с текстовете на хоровите изпълнения в пиесата.

НОМЕР: DERT1769B
ДАТА: 1769
МЯСТО: Rottweil (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Bogoris, Bulgaroriae rex
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:291

НОМЕР: DEBU1769M
ДАТА: 1769, 4 и 6 септември
МЯСТО: Burghausen (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: PHILAMENES | AMORIS | IN PATRIAM VICTIMA, | TRAGOEDIA. | Philamenes | ein | Schlachtopfer der Liebe | gegen sein Vaterland, | ein Trauerspiel in drey Aufzügen.

УЧИЛИЩЕ: Churfürst. Lyceo und Gimnasio der Gesellschaft JESU zu Burghausen
ЕЗИК: немски и латински
СТРУКТУРА: аргументум, пролог, хор, 3 действия с 11/7/5 сцени
ЖАНР: трагедия
СИГНАТУРА: Bayerische Staatsbibliothek – 4 Bavar. 2196,VIII,36/78#Beibd.52
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:277
ВРЪЗКИ: https://www.bavarikon.de/object/bav:BSB-MDZ-00000BSB10886045 (достъпен: 4 март 2021)
https://books.google.co.uk/books/about/Philamenes_Amoris_In_Patriam_Victima_Tra.html?id=0A5SAAAAcAAJ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ: Издател: Allda gedruckt bey Leopold Klazinger, Churfürst. Regier. Buchdr.
Програмата съдържа 8 страници, включително списък с участниците.

НОМЕР: DEBY1770B
ДАТА: 1770
МЯСТО: Bayreuth (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Bogoris, Bulgarorum rex, magnanimus religionis vindex
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:255
БЕЛЕЖКИ: Пиеса със същото заглавие се играе три години по-рано в Дилинген. Виж DEDI1768B.

НОМЕР: DEMI1771B
ДАТА: 1771
МЯСТО: Mindelheim (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Bogoris rex Bulgarorum
ЛИТЕРАТУРА: Duhr 1928:258

НОМЕР: DEAU1784T
ДАТА: 1784, 2,3 и 6 септември
МЯСТО: Augsburg (Германия)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius | König der Bulgarer, | oder Das | gerettete Christenthum | ein | Trauerspiel | in | dreyen Aufzügen. | aufgeführt von der studirenden Jugend des katho- | lischen Schulhauses | zu Augsburg | bey | St. Salvator | den 2. 3. und 6ten Herbstmondes 1784

	Dasius | ein junger Blutzeug | Jesu Christ, | ein Singspiel | in zween Chören
АВТОР:	Franz Xaver Jann (1750–1828)
УЧИЛИЩЕ:	Kathlischen Schulhauses zu Augsburg bey St. Salvator
ЕЗИК:	немски
ВРЪЗКИ:	https://www.loc.gov/item/2011477255/ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	Издател: Gedruckt und zu finden bey Joseph Simon Hueber, Hoch= | fürstl. bischöfl. Hof, undStadtbuchdrucker auf unser lieben Frau Thore. Автор на пиесата е Franz Xaver Jann (1750–1828). Виж пиеса DEAU1785T. Запазената книжка се съхранява в Library of Congress, USA. Тя съдържа 14 страници, като след заглавната е представено кратко „предварително осведомяване“ (Vorbericht) и текстът на двата хора. Пиесата е играна след разформирането на йезуитския орден. Автор на музиката е Johann Michael Demmler (1748–1785). До 1769 година той учи в йезуитския колеж St. Salvator в Аугсбург. Година по-късно вече е органист в градската катедрала, като остава такъв до 1779 г. През 1772 г. след смъртта на капелмайстора на него се пада задачата да подготвя хористите, като двама от неговите възпитаници сами стават капелмайстори по-късно. Johann Michael Demmler изнася собствени концерти в Аугсбург и като пианист, и като цигулар, често свирейки собствени композиции. Шуберт хвали таланта му за композиция, но критикува липсата на амбиция. На 22 октомври 1777 г. Johann Michael Demmler си партнира с J.G.A. Stein и Моцарт в Концерт за три пиана на последния. В писмо до баща си от 18 декември 1778 г. Моцарт го препоръчва за поста катедрален органист в Залцбург. Някои от композициите на Johann Michael Demmler са известни далеч отвъд Аугсбург, макар че те оцеляват само в ръкопис. Разкриват ни талантлив композитор, който пише в приятен стил, повлиян от италианския маниер, но включващ барокови елементи. Johann Michael Demmler също е написал много сценична музика, включително произведения за карнавал и за театъра на йезуитския колеж. (Layer 2001)

НОМЕР: ROXVIIIT
ДАТА: XVIII век
МЯСТО: CIBINIUM (Hermannstadt, Sibiu, Румъния)
ЗАГЛАВИЕ: Fortuna lunatica
ЕЗИК: латински
СТРУКТУРА: прелюдия, 5 действия, хор
ЛИТЕРАТУРА: Nica2010:155, Staud 1988: 163
БЕЛЕЖКИ: Пиесата е част от неразчетен ръкопис, който се съхранява в библиотеката Batthyaneum, Alba Iulia Румъния. Несигурна датировка, няма сведение да е играна пиесата. (Nica2010:155) Требелиус е второстепенен герой.

НОМЕР: CHBG1808T
ДАТА: 1808, 6 и 8 септември
МЯСТО: Brig (Швейцария)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius König der Bulgarer.
ЛИТЕРАТУРА: Carlen 1950:336

НОМЕР: CHSI1817T
ДАТА: 1817, 8 и 10 август
МЯСТО: Sitten (Швейцария)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius, König der Bulgarer… (= Brig, 1808)
ЛИТЕРАТУРА: Carlen 1950:352
БЕЛЕЖКИ: Това е пиесата, играна в Brig през 1808.

НОМЕР: CHSM1830T
ДАТА: 1830, 8, 15 и 16 август
МЯСТО: Saint-Maurice (Швейцария)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius
УЧИЛИЩЕ: Collège de la Royale Abbaye de Saint-Maurice
СТРУКТУРА: 3 действия и хор
ЖАНР: драма
ЛИТЕРАТУРА: Bertrand 1935:230
БЕЛЕЖКИ: В пиесата участва Félix Bonnaz. (Galliker 2002:28)

НОМЕР: CHBG1831T
ДАТА: 1831, 12 и 16 август
МЯСТО: Brig (Швейцария)
ЗАГЛАВИЕ: Trebellius, König der Bulgarer… (= Brig, 1808)
ЛИТЕРАТУРА: Carlen 1950:338
БЕЛЕЖКИ: Това е пиесата, играна в Brig през 1808.

НОМЕР:	SKNS1862B
ДАТА:	1862
МЯСТО:	Nagy-Szombat (Trnava, Словакия)
ЗАГЛАВИЕ:	BOGORIS | BOLGÁR KIRÁLY, | vagy: | A KERESZTÉNYSÉG DIADALA | A | POGÁNYSÁG FŐLŐT. | Történeti dráma 3 felvonásban.
АВТОР:	János Scharnbek
ЕЗИК:	унгарски
СТРУКТУРА:	3 действия
СИГНАТУРА:	The British Library: Shelfmark(s): General Reference Collection 11758.bb.85.(1.) UIN: BLL01003269970
ВРЪЗКИ:	http://explore.bl.uk/primo_library/libweb/action/display.do?tabs=moreTab&ct=display&fn=search&doc=BLL01003269970 (достъпен: 4 март 2021) https://books.google.co.uk/books?id=9bmGmgEACAAJ (достъпен: 4 март 2021)
БЕЛЕЖКИ:	Историческа драма в три действия. Запазен е пълният текст на пиесата. Съхранява се в The British Library. Авторът е католически свещеник, преподавал по това време в Търнава.[80]

[80] Magyar katolikus lexikon XI. (Pob–Sep). Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János. Budapest: Szent István Társulat. 2006. – http://lexikon.katolikus.hu/S/Scharnbek.html (достъпен: 4 март 2021).

ПРИЛОЖЕНИЕ I

Буквен код по ISO 3166-1 alpha-2 на държавите, на чиито днешни територии са изнасяни постановките от каталога. Подреждането е направено по азбучен ред.

Държава	Буквен код
Австрия	AT
Белгия	BE
Германия	DE
Италия	IT
Литва	LT
Люксембург	LU
Нидерландия	NL
Полша	PL
Румъния	RO
Словакия	SK
Словения	SI
Унгария	HU
Франция	FR
Хърватска	HR
Чехия	CZ
Швейцария	CH

ПРИЛОЖЕНИЕ II

Буквен код на градовете, в които са изнасяни постановките от каталога. Подреждането е направено по азбучен ред. Имената на населените места са дадени по запазени програми, когато са налични такива или посочени в съответната научна публикация, която е отбелязана по-горе в ред ЛИТЕРАТУРА при съответната описана пиеса. Пиесите с неизвестно място на постановките не са включени.

Държава	**Населено място**	**Буквен код**
1. Австрия	Feldkirch	FE
	Hall in Tirol	HA
	Innsbruck	IN
	Salisburgi	SA
	Vienna	VI
2. Белгия	Bailleul	BA
	Brugghe	BG
	Bruxellis	BR
	Gent	GE
	Kortrijk	KO
	Mechelen	ME
	Namur	NA
	Tournai	TO
3. Германия	Amberg	AM
	Augspurg	AU
	Aquisgranum	AQ
	Bamberg	BM
	Bayreuth	BY
	Burghausen	BU

Държава	Населено място	Буквен код
	Constantiae	CO
	Dillingen an der Donau	DI
	Düsseldorf	DÜ
	Eichstädt	EI
	Ellwangen	EL
	Erfurt	ER
	Freiburg im Breisgau	FR
	Hildesheim	HI
	Ingolstadt	IG
	Jülich	JÜ
	Kaufbeuren	KA
	Landshuct	LN
	Landsperg	LA
	Mindelheim	MI
	München	MN
	Münster	MÜ
	Neuburg un der Donau	NE
	Regenspurg	RE
	Roggenburg	RO
	Rottweil	RT
	Sigenae	SG
	Wetzlar	WE
4. Италия	Naples	NP
	Rome	RM
5. Литва	Kražiai	KR

Държава	**Населено място**	**Буквен код**
6. Люксембург	Luxembourg	LX
7. Нидерландия	Ruremundt	RU
8. Полша	Breslau	BE
9. Румъния	Medgyes	MD
10. Словакия	Kisszeben	KI
	Nagy-Szombat	NS
	Nyitra	NY
	Posonium	PO
11. Словения	LABACI	LB
12. Унгария	Pest	PE
	Sopronium	SP
13. Франция	Saint-Omer	SO
	Béthune	BT
	Blesis	BL
	Bourges	BO
	Douai	DO
	Grenoble	GR
	La Flèche	FL
	Lyon	LY
	Paris	PA
	Pont-à-Mousson	PM
	Trecis	TR
14. Хърватска	Agram	AG
15. Чехия	Brunn	BN
16. Швейцария	Brig	BG

Държава	Населено място	Буквен код
	Freiburg	FB
	Luzern	LU
	Pruntrut	PR
	Saint-Maurice	SM
	Sitten	SI
	Solothurn	SL
	Trient	TI

ПРИЛОЖЕНИЕ III

SOMMAIRE

DV DIALOGVE CONTENANT LES FAICTS PLVS SIGNALEZ DE TREBELLIVS ROY DES BVLGARES.

ACTE PREMIER.

SCENE PREMIERE.

TREBELLIVS apres auoir renoncé au Paganiſme, enflammé d'vne nouuelle chaleur de la vraye foy, donne à cognoiſtre ſa grande felicité, & exhorte ſes filz Trebellius & Albert, auec toute la Nobleſſe, à conſeruer la foy, qu'ilz ont tous nouuellement embraſſee: puis il commande au General de l'armee, de tenir touſiours les ſoldats bien aguerris pour la maintenir contre les efforts des Idolatres.

SCENE 2.

L'EMPEREVR Iuſtinian ayant perdu l'Empire d'Orient par les menees de Leontius, ſe voyant apres vn long exil, reduict & reuallé à vne ſi miſerable, & deſploree fortune, ſe veut oſter la

A vie

Фиг. 3. Sommaire dv dialoguve contenant les faict plvs signalez de Trebellivs roy des Bvgares. Douai, днешна Франция, 1604 г. Най-ранната открита пиеса, с номер FRDO1604T в настоящия каталог. Изображението е от: *Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Bavar. 2197,V,1/70#Beibd.45, urn:nbn:de:bvb:12-bsb10338215-1*

JOSEPHI SIMONIS
ANGLI
E SOCIETATE JESU.
TRAGOEDIÆ
QUINQUE
Quarum duæ postremæ nunc
primùm lucem vident.
CAVETE
LEODII,
Typis JOANNIS MATHIÆ HOVII,
sub signo Paradisi Terrestris. 1656.
Superiorum permissu.

Фиг. 4. *Josephi Simonis: Tragoediae quinque*. Leodii, 1656.
Сборник от пет пиеси на английския йезуит Joseph Simon, издаден през 1656 година в Лиеж, Белгия. Една от пиесите е „Leo Armenus seu impietas punita“, с номер ITRM1645K в настоящия каталог. Изображението е от: *Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek -- NL 1019, urn:nbn:de:bvb:12-bsb11271566-2.*

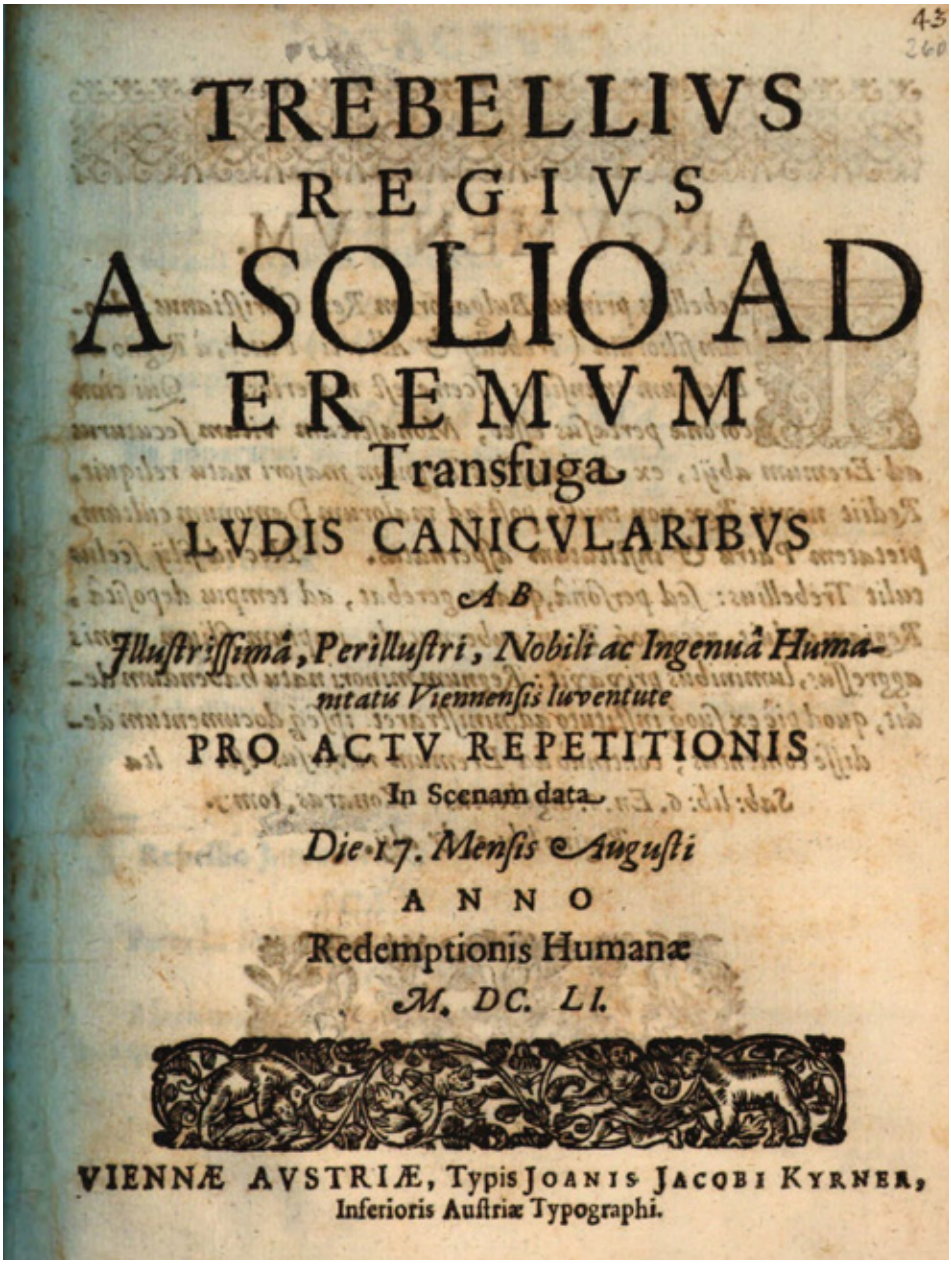

43
260

TREBELLIVS
REGIVS
A SOLIO AD
EREMVM
Transfuga.
LVDIS CANICVLARIBVS
AB
Illustrissimâ, Perillustri, Nobili ac Ingenuâ Huma-
nitatis Viennensis Iuventute
PRO ACTV REPETITIONIS
In Scenam data.
Die 17. Mensis Augusti
ANNO
Redemptionis Humanæ
M. DC. LI.

VIENNÆ AVSTRIÆ, Typis JOANIS JACOBI KYRNER,
Inferioris Austriæ Typographi.

Фиг. 5. Trebellivs regivs a Solio ad eremvm transfuga. Vienna, Австрия, 1651 г. Пиесата е с номер ATVI1651T в настоящия каталог. Изображението е от: *Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Bavar. 2197,V,1/70#Cah.43, urn:nbn:-de:bvb:12-bsb10338213-0.*

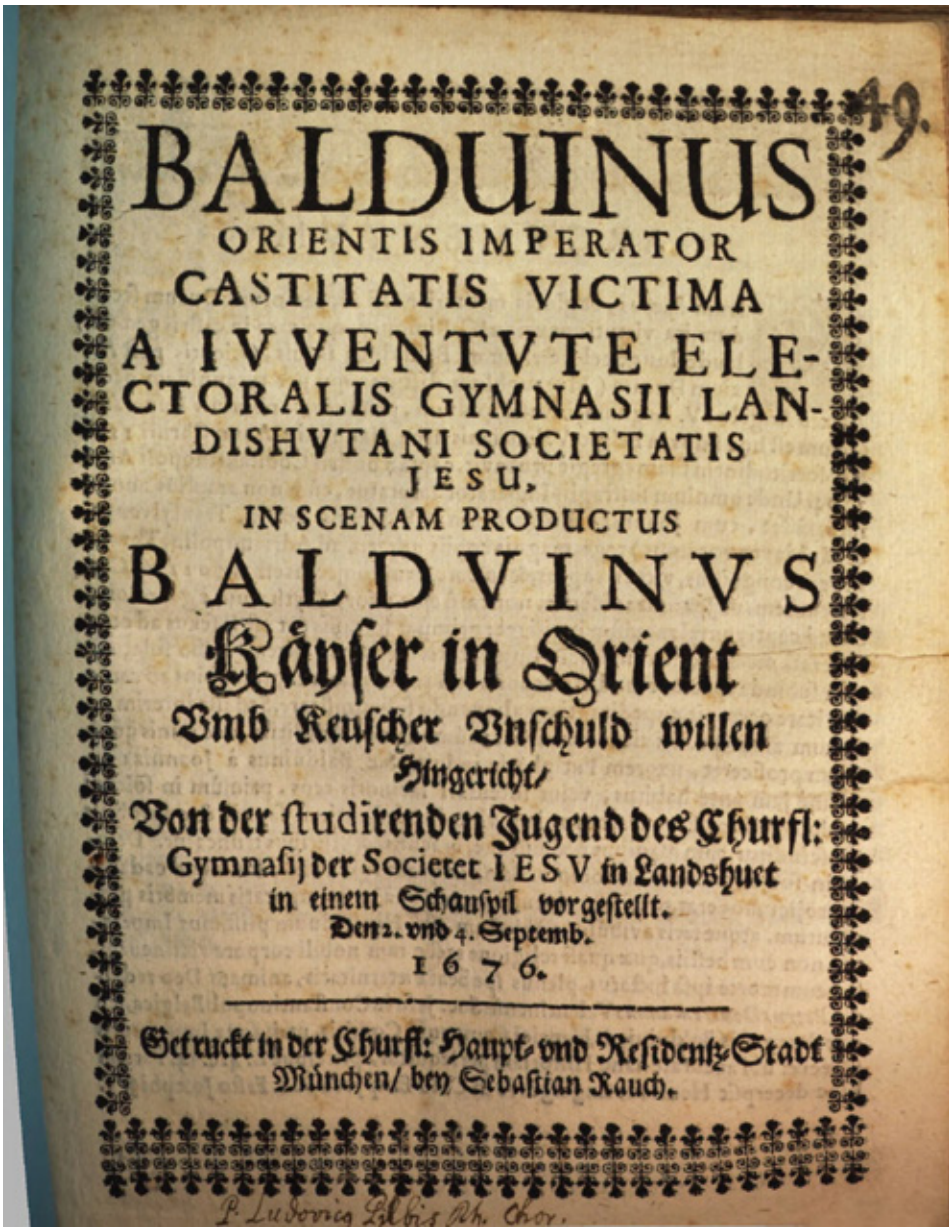

BALDUINUS
ORIENTIS IMPERATOR
CASTITATIS VICTIMA
A IVVENTVTE ELECTORALIS GYMNASII LANDISHVTANI SOCIETATIS JESU,
IN SCENAM PRODUCTUS
BALDVINVS
Käyser in Orient
Vmb Keuscher Vnschuld willen
Hingericht/
Von der studirenden Jugend des Churfl:
Gymnasij der Societet IESV in Landshuet
in einem Schauspil vorgestellt.
Den 2. vnd 4. Septemb.
1676.

Getruckt in der Churfl: Haupt- vnd Residentz-Stadt
München/ bey Sebastian Rauch.

Фиг. 6. *Balduinus Orientis Imperator Castitatis Victima*. Landshuct (Landshut, Германия), 1676 г.
Номер DELN1676I в настоящия каталог. Изображението е от: *Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Bavar. 2193,III,1/71#Beibd.49, urn:nbn:de:bvb:12-bsb10337350-5.*

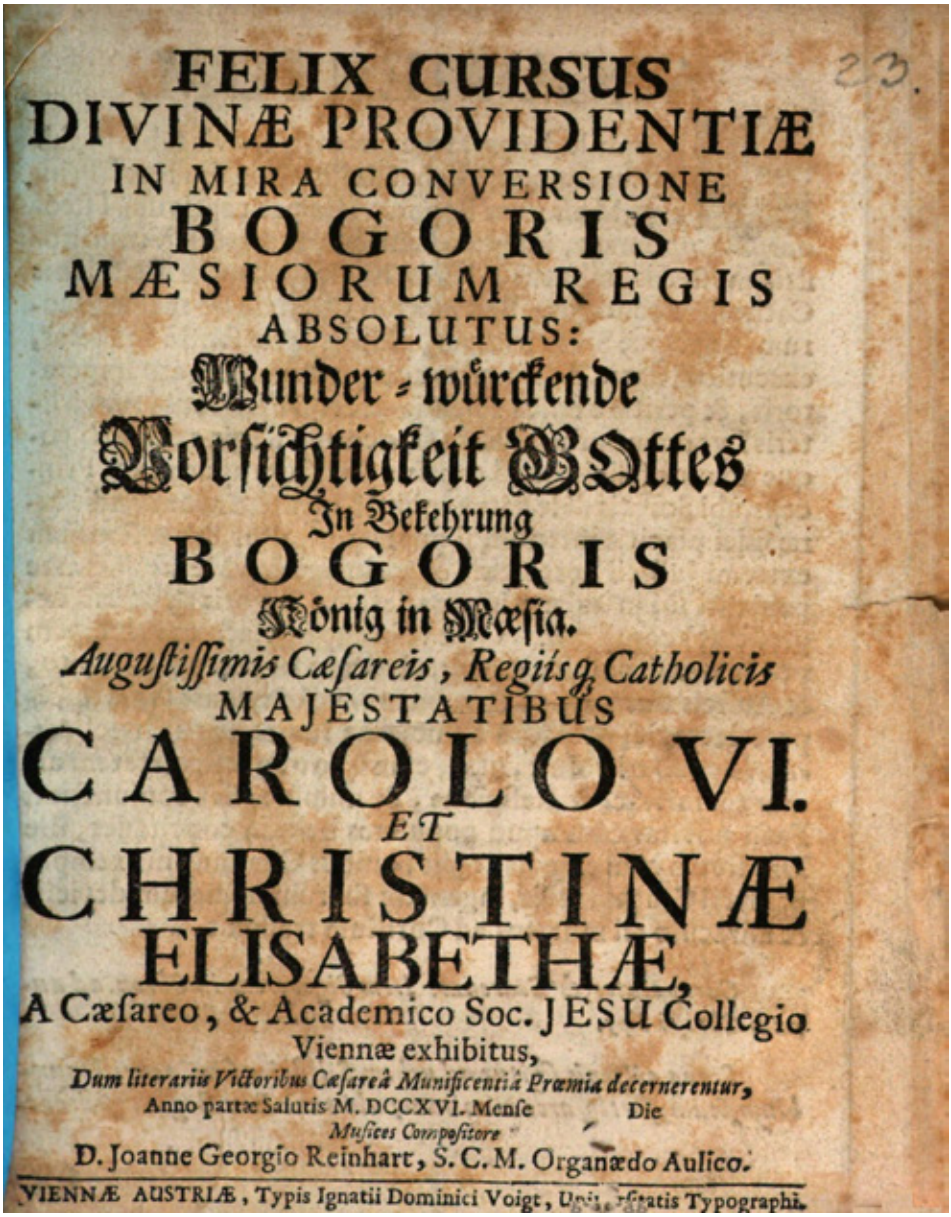

FELIX CURSUS
DIVINÆ PROVIDENTIÆ
IN MIRA CONVERSIONE
BOGORIS
MÆSIORUM REGIS
ABSOLUTUS:
Wunder-würckende
Vorsichtigkeit Gottes
In Bekehrung
BOGORIS
König in Mæsia.
Augustissimis Cæsareis, Regiisq; Catholicis
MAJESTATIBUS
CAROLO VI.
ET
CHRISTINÆ
ELISABETHÆ,
A Cæsareo, & Academico Soc. JESU Collegio
Viennæ exhibitus,
Dum literariis Victoribus Cæsareâ Munificentiâ Præmia decernerentur,
Anno partæ Salutis M. DCCXVI. Mense Die
Musices Compositore
D. Joanne Georgio Reinhart, S. C. M. Organædo Aulico.
VIENNÆ AUSTRIÆ, Typis Ignatii Dominici Voigt, Universitatis Typographi.

Фиг. 7. *Felix Cursus Divinæ Providentiæ In Mira Conversione Bogoris Mæsiorum Regis Absolutus*, Vienna, Австрия, 1716 г. Автор на пиесата е Johann Georg Reinhardt (1676–1742), номер ATVI1716B в настоящия каталог. Изображението е от: *Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Bavar. 2194, II,1/60#Cah.23, urn:nbn:de:bvb:12-bsb10338030-4.*

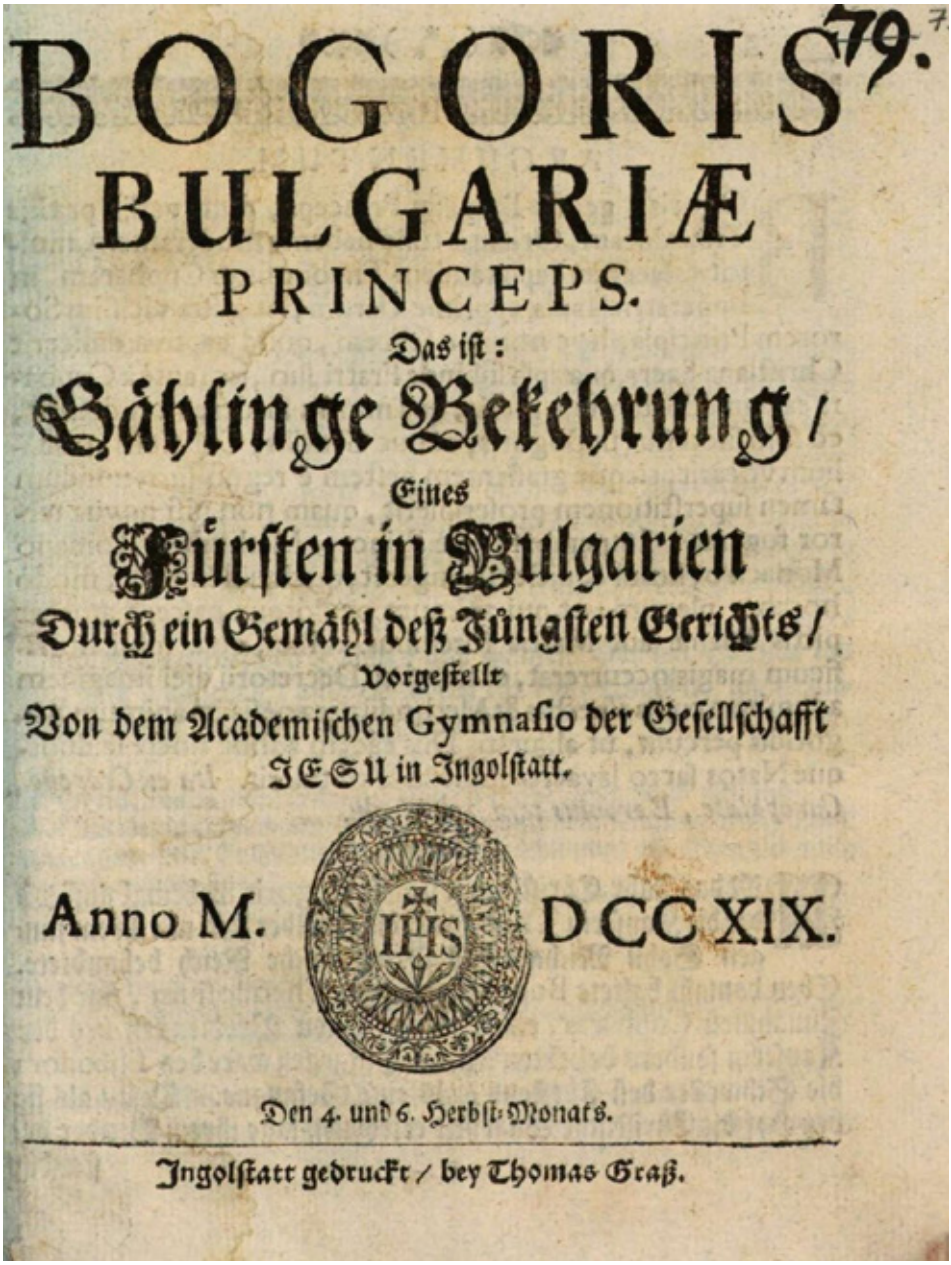

BOGORIS
BULGARIÆ
PRINCEPS.
Das ist:
Gähling ge Bekehrung /
Eines
Fürsten in Bulgarien
Durch ein Gemähl deß Jüngsten Gerichts /
Vorgestellt
Von dem Academischen Gymnasio der Gesellschafft
JESU in Ingolstatt.

Anno M. DCCXIX.

Den 4. und 6. Herbst-Monats.

Ingolstatt gedruckt / bey Thomas Graß.

Фиг. 8. *Bogoris Bulgariæ Princeps.* Ingolstatt (Германия), 1719 г. Автор на пиесата е Josef Buschele (1680–1755), номер DEIN1719B в настоящия каталог. Изображението е от: *Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Bavar. 2193, VII,1/80#Cah.73, urn:nbn:de:bvb:12-bsb10337710-4.*

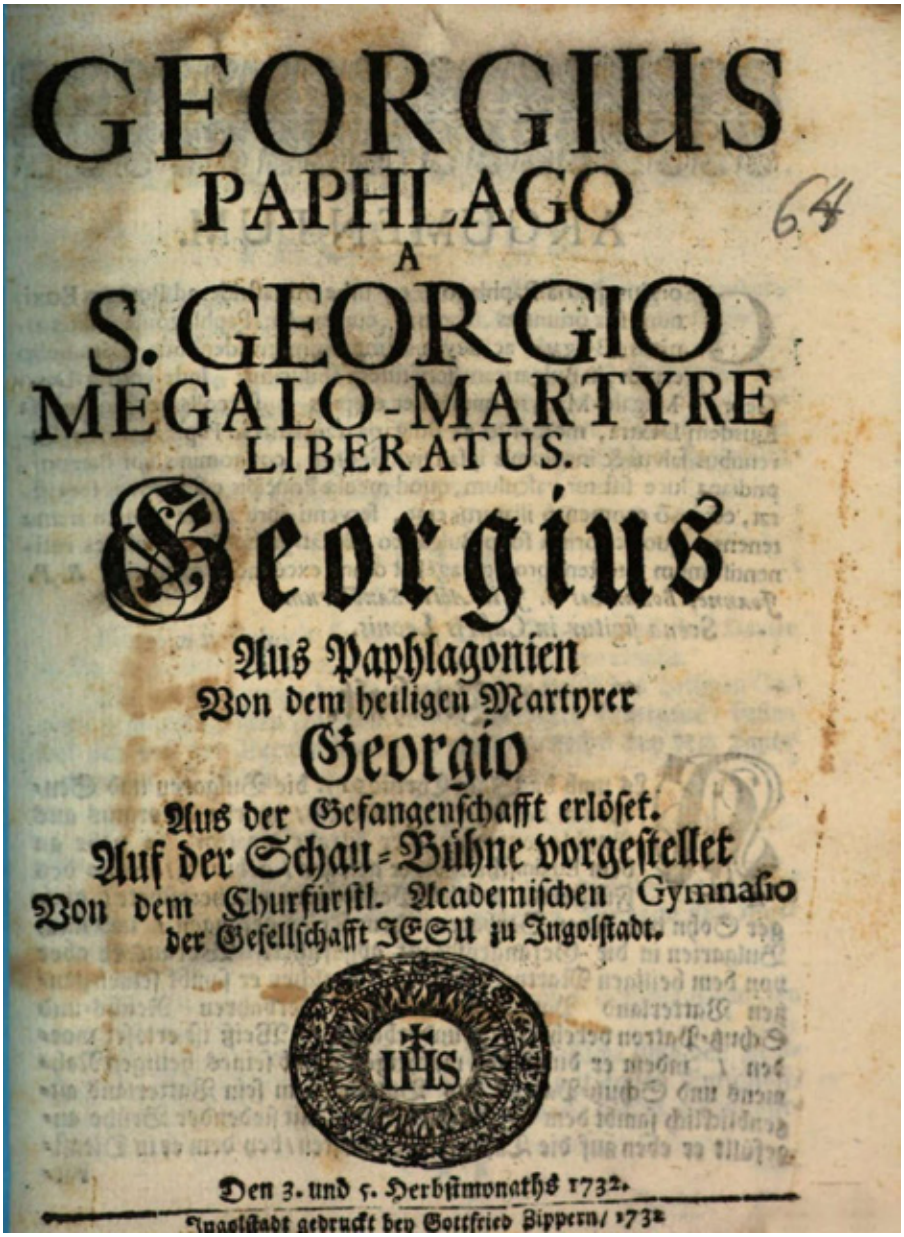

GEORGIUS
PAPHLAGO
A
S. GEORGIO
MEGALO-MARTYRE
LIBERATUS.

Georgius
Aus Paphlagonien
Von dem heiligen Martyrer
Georgio
Aus der Gefangenschafft erlöset.
Auf der Schau-Bühne vorgestellet
Von dem Churfürstl. Academischen Gymnasio
der Gesellschafft JESU zu Ingolstadt.

Den 3. und 5. Herbstmonaths 1732.

Ingolstadt gedruckt bey Gottfried Zippern/ 1732

Фиг. 9. *Georgius Paphlago A S. Georgio Megalo-Martyre Liberatus,* Ingolstatt (Германия), 1732 г.

Номер DEIN1732G в настоящия каталог. Изображението е от: *Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Bavar. 2193,XI,1/69#Beibd.64, urn:nbn:de:bvb: 12-bsb10337892-8.*

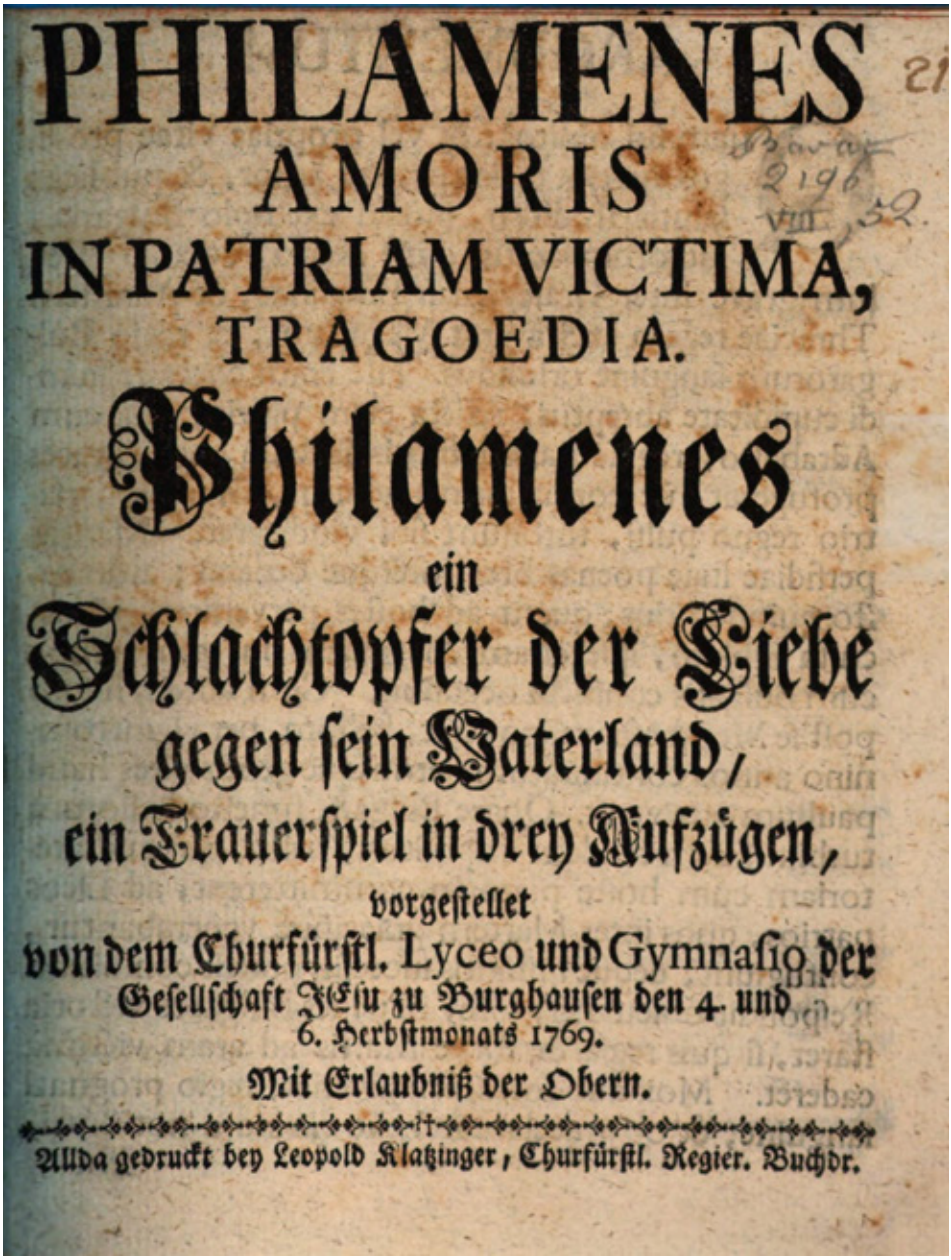

PHILAMENES
AMORIS
IN PATRIAM VICTIMA,
TRAGOEDIA.

Philamenes
ein
Schlachtopfer der Liebe
gegen sein Vaterland,
ein Trauerspiel in drey Aufzügen,
vorgestellet
von dem Churfürstl. Lyceo und Gymnasio der
Gesellschaft JEsu zu Burghausen den 4. und
6. Herbstmonats 1769.
Mit Erlaubniß der Obern.

Allda gedruckt bey Leopold Klatzinger, Churfürstl. Regier. Buchdr.

Фиг. 10. *Philamenes Amoris In Patriam Victima.* Burghausen (Германия), 1769 г. Номер DEBU1769M в настоящия каталог. Изображението е от: *Bayerische Staatsbibliothek, München, 4 Bavar. 2196,VIII,36/78#Beibd.52, urn: nbn:de:bvb:12-bsb10886045-4.*

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Андреева, Н. П*окръстването на българите в немски пиеси от XVIII–XIX в*. Велико Търново, ПИК, 2004.

Андреева, Н. По пътищата на кръстоносците: Големият свят на историята и малкият свят на семейството в пиесата Балдуин император на Изток екзекутиран заради невинно целомъдрие, Мюнхен 1676 г., *Литературна мисъл*, 1, 2006, с. 174–200. = http://www.bulgc18.com/roads/bg/Andreeva.htm (достъпен: 4 март 2021)

Дуйчев, И. *Българско средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на средновековна България*. София, Наука и изкуство, 1972.

Заимова, Р. *Българската тема в западноевропейската книжнина, XV–XVII век*. София, УИ „Св. Кл. Охридски“, 1992.

Чернокожев, Н. Владетели, вяра, сцена (Още български сюжети в европейското полезрение). – Доклад изнесен на конференция по случай 70-годишнина на И-та за литература (БАН), 2018, СУ „Св. Климент Охридски“, София.

Álvaro, M. A. *Papel político y cotidianidad en el Colegio de los Ingleses de Valladolid*, Facultad de Filosofía y Letras, Grado en Historia, Universidad de Valladolid, 2015.

Bahlmann, P. Aachener Jesuiten-Dramen des 17. Jahrhunderts, *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*. Bd.13–14 (1891–92), Aachen, 1891.

Bahlmann, P. Jesuiten-Dramen der niederrheinischen Ordensprovinz. Leipzig, 1896, *Beiheft zum Zentralblatt f*ür *Bibliothekswesen*. Bd.15–18, Leipzig, (1896–97).

BERTRAND, J.-B.. Liste des pièces de théâtre jouées par les élèves du Collège de St-Maurice, *Les échos de Saint- Maurice*, T. 34, 1935, p. 229–236.

Boogerd L.van den. *Het jezuieten drama in de Nederlanden*. Groningen, 1961.

Brückner, Al. Z dziejów dawnego teatru polskiego, *Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyceliteratury polskiej,* 1/1/4, 1902, p. 539–556.

Carlen, A. 250 Jahre Studententheater im deutschen Wallis, 1600–1800 (1850), *Vallesia : Bulletin annuel de la Bibliothèque et des Archives cantonales du Valais, des Musées de Valère et de la Majorie = Jahrbuch der Walliser Kantonsbibliothek, des Staatsarchivs und der Museen von Valeria und Majoria*, 1950, p. 229–366.

Croft, W. *Historical account of Lisbon College, with a register compiled by Joseph Gillow.* Barnet, St. Andrew's Press, 1902.

Cooper, T. revised by A. Shell. Lobb, Emmanuel [alias Joseph Simons] (1594–1671), Jesuit and playwright. *Oxford Dictionary of National Biography.* 23 Sep. 2004. https://www.oxforddnb.com/view/10.1093/ref:odnb/ 9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-25561=https://doi.org/10.1093/ref:odnb/25561 (достъпен: 4 март 2021).

Desgraves, L. *Répertoire des programmes des pièces de théâtre jouées dans les collèges en France (1601–1700).* Genève, Droz, 1986. (Publications de l'École pratique des Hautes Études, IVe section : sciences historiques et philologiques, VI : Histoire et civilisation du livre, 17)

Durh, B. *Geschichte der Jesuiten in den Ländern Deutscher Zunge im 18. Jahrhundert*. München=Regensburg, 1928.

Escallier, E.-A. *L'abbaye d'Anchin*, *1079–1792*. Lille, librairie L.Lefort, 1852.

Ehret, J. *Das Jesuitentheater zu Freiburg in der Schweiz. 1. Teil: Die äussere Geschichte der Herbstspiele von 1580 bis 1700, mit einer Übersicht über das Schweizerische Jesuitentheater.* Freiburg im Breisgau, Herder, 1921.

Fancev, Fr. Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606–1772), *Starine*, 37 (1934), № 1, p. 1–176.

Harbage, A. *Annals of English Drama 975–1700.* Philadelphia University of Pennsylvania Press, 1940.

Filtsch, E. Geschichte des deutschen Theaters in Siebenbürgen ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Sachsen, Fraktur. – Aus: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, N.F., Jg. 21 (1888), H. 3, S. 515 – 590.

Flemming, W. *Geschichte des jesuitentheaters in den landen deutscher zunge.* Berlin, Selbstverlag der Gesellschaft für theatergeschichte, (1923).

Galliker, M. Félix Bonnaz: étudiant au collège de la Royale Abbaye de Saint-Maurice / Michel Galli-ker, *Bulletin / Association valaisanne d'études généalogiques*, 12, 2002, p. 19–30: ill.

Grendler, Paul F. *Jesuit Schools and Universities in Europe 1548–1773.* Brill Research Perspectives in Jesuit Studies 1.1 (2019): 1–118. https://doi.org/10.1163/25897454-12340001 Web, (достъпен: 4 март 2021).

Karro, Fr. Sources théâtrales, sources historiques : l'apprentissage de l'histoire de l'Orient sur la scène jésuite, *Littératures classiques*, n°30, printemps 1997. L'histoire au XVIIe siècle, p. 239–253.

Kilián, I. A Magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig., *Fontes ludorum scenicorum in gymnasiis collegiisque scholarum piarum Hungariae*, Budapest, 1994.

Layer, A., revised by H. Ullrich. „Demmler [Demler, Dümmler], Johann Michael." *Grove Music Online.* 2001. https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000007542=https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.07542 (достъпен: 4 март 2021).

Leinfelder, A. *Nachklänge aus dem Leben des Franz Xaver Jann*. Kempten 1832.

McCabe, W. H. S.J. *An Introduction to the Jesuit Theater.* Edited by Louis J. Oldani, S.J. St Louis, Missouri, The Institute of Jesuit Sources, 1983.

Morris, J. *The troubles of our Catholic forefathers related by themselves.* London, 1877.

Nica, R. Al. Dramata varia saeculi decimi octavi – o importantă colecţie de piese iezuite din transilvania, *Symbolon*, 2010, T.19, p. 150–162.

Notermans, J. *Schetsvan de geschiedenisvan ,t toneel in de Maasgouwvoor de FranseRevolutie.* Limburg, 1961.

Pintér, M. Z. *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban*. Akadémiai doktori disszertáció, 2016. http://real-d.mtak.hu/1010/7/dc_1363_16_doktori_mu.pdf (достъпен: 4 март 2021).

Pohle, Fr. *„…mera ossa et cadavera“ Studien zum Jesuitentheater in Jülich-Berg.* Ravenstein und Aachen (1601–1817), 2006.

Prónai, A. A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban 1670–1778. előadott drámák jegyzéke, *Irodalomtörténeti Közlemények* 25. évf. 2. sz. Budapest, 1915. p. 206–219.

Proot, G. *Spectacula Iesuitica Belgica Antiqua (SIBA). Pars I: Provincia Flandro-Belgica. Deel 2 bij het proefschrift.* Antwerpen, 2008.

Sándor, N. Hazai tanodái dramak, *Magyar könyv-szemle*. A M. Nemzeti Múzeum Könyvtára, Budapest, 1886.

Schaller, St. Ferdinand Rosner, Benediktiner von Ettal. 1709 – 1778. Leben und Werke, *Münchener historische Studien. Abteilung bayerische Geschichte*, 1984.

Schmuck, H. Gorzny, W. *Gesamtverzeichnis des Deutschsprachigen Schrifttums (GV) 1700–1910*, München, K. G. Saur, 1985, p. 420.

Serputowska, Al. *Literatura baroku na Litwie.* Wilno, 2006. [Master thesis]

Sommervogel, C., P. Bliard, A. de Backer et A. Carayon, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus: nouvelle édition*, t.1. Bruxelles, Oscar Schepens; Paris, Alphonse Picard, 1890.

Sommervogel, C., P. Bliard, A. de Backer et A. Carayon, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus: nouvelle édition*, t.4. Bruxelles, Oscar Schepens; Paris, Alphonse Picard, 1893.

Sommervogel, C., P. Bliard, A. de Backer et A. Carayon, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus: nouvelle édition*, t.5. Bruxelles, Oscar Schepens; Paris, Alphonse Picard, 1894.

Sommervogel, C., P. Bliard, A. de Backer et A. Carayon, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus: nouvelle édition*, t. 6. Bruxelles, Oscar Schepens; Paris, Alphonse Picard, 1895.

Sommervogel, C., P. Bliard, A. de Backer et A. Carayon, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus: nouvelle édition*, t. 9. Bruxelles, Oscar Schepens; Paris, Alphonse Picard, 1900.

Staud, G. *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773.* T. 1. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1984.

Staud, G. *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773.* T. 2. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1986.

Staud, G. *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773.* T. 3. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1988.

Valentin, J.-M. *Le théâtre des Jésuites dans les pays de langue allemande: répertoire chronologique des pièces représentées et des documents conservés.* Band 1, Stuttgart, Hiersemann = Hiersemanns bibliographische Handbücher-Hiersemanns bibliographische Handbücher, 1983.

Registers of the English College at Valladolid, 1589–1862, Catholic Record Society, Vol. 30, Edited by C. E. Henson. London, J. Whitehead, 1930.

Wirthensohn, S., A. Claus, *Leben und Werk Studie zum späten Jesuitentheater*, Philologisch-kulturwissenschaftliche Dissertation, Universität Innsbruck, Betreuer, Prof. Sigurd Paul Scheichl, 2016.

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5
Хартиени революции
Българско общество за проучване на осемнадесети век.
София, 2022

THE REVOLUTIONARY POLITICAL THEOLOGY OF JOHN LOCKE'S TWO TREATISES OF GOVERNMENT

Diego Lucci
American University in Bulgaria

It is a widespread misconception that John Locke's influential political book, *Two Treatises of Government* (1690), is essentially a secular writing. An accurate analysis of this book, along with a proper consideration of Locke's theological ideas, actually demonstrates that Locke's political theory relies on arguments typical of natural theology, as well as points drawn from Scripture, in that he regarded God-given natural reason and biblical revelation as complementing and sustaining each other. Locke described natural rights and duties as logically correlative elements of the divinely given, inherently rational, eternally valid, and universally binding law of nature – a moral law comprehensible, at least in principle, to natural reason and restated in the Bible. He argued that all human beings are bearers of this divine moral law and have to obey it equally, because they are all God's workmanship, servants, and property. Since God wants human beings to preserve the goods He has given them, the defense of the self's and others' God-given natural rights from abuses committed by private citizens or the political authorities is not only a *right*, but also a *duty* towards the Divine Creator and Legislator. Therefore, those who see their or others' inalienable rights violated by the political authorities may rightfully judge based on "a Law antecedent and paramount to all positive laws of men" and may thus "appeal to Heaven" in resisting or rebelling to such oppressive powers – as indeed happened during the "Lockean" American Revolution of the late eighteenth century and the liberal revolutions of the nineteenth century.

Keywords: Bible; John Locke; Natural law; Natural rights; Resistance; Revealed law; Revolution; Robert Filmer; Self-defense

John Locke's influential political book, *Two Treatises of Government* (dated 1690, but actually published in 1689), is well known as one of the foundational texts of the liberal political tradition. In the "First Treatise," Locke refuted the divine right theory of kingship, according to which the right of monarchs, and particularly of Christian monarchs, to rule is derived from divine authority. Locke focused especially on the Scripture-based version of this theory expounded in Sir Robert Filmer's *Patriarcha* – a book written in the first half of the seventeenth century but published posthumously in 1680. While Filmer argued that the authority of modern rulers derived from the Biblical patriarchs, whom he regarded as Adam's heirs, Locke described Adam as the progenitor of all humankind and, thus, he rejected Filmer's theory as ill-grounded. In the "Second Treatise," Locke traced the origins of the civil commonwealth to a contract made to put an end to the state of nature, in which the enjoyment of the natural rights to life, property, and freedom was unsecure because of human imperfection and weakness. The "Second Treatise" delineates the main aspects of representative government, advocating the separation of the legislative, executive, and judicial powers and grounding the civil magistrate's authority not only in popular will, but also in the divinely given, inherently rational, universally binding, and eternally valid Law of Nature. As Locke explained in the "Second Treatise," the government's aim is indeed to procure, preserve, and advance the civil interests of all citizens; and the civil interests that the laws of the state must sanction are essentially identical to the aforesaid natural rights to life, property, and freedom embedded in the Law of Nature. Therefore, civil magistrates who, in making or enforcing the laws of the state, violate the inalienable rights affirmed by the Law of Nature should expect (legitimate) resistance and even revolution from the citizens. In this regard, it is commonly acknowledged that Locke's "Second Treatise" argues for the *right* to self-defense (when natural rights are violated by private citizens) and to resistance and revolution (when natural rights are violated by the political authorities). However, in this paper I argue that in Locke's political theory recourse to self-defense, resistance, and revolution to protect the self's and others' natural rights is not only a *right* but also a *duty* towards the Divine Creator and Legislator, because God wants human beings to preserve the goods He has given them.

For the purpose of my argument, in this paper I first focus on the relationship between the natural and revealed law in Locke's religious and political thought. I explain that, for Locke, the Law of Nature is reaffirmed and contained in the Christian Law of Faith and, hence, is still valid under the Christian covenant, as he maintained in *The Reasonableness of Christianity* (1695). Then, I provide a clarification of the role that Locke's natural and biblical theology played in the making of his political theory, and particularly of his notion of natural law, which his major political work, the aforesaid *Two Treatises of Government*, illustrates. Starting in the 1960s, with the publication of Peter Laslett's, John Dunn's, and Richard Ashcraft's seminal studies on Locke's political thought, several scholars have observed that Locke's theism and his reliance on Scripture had a significant impact on his political theory[1]. In this paper, I highlight the theological foundations of Locke's concepts of self-defense, resistance, and revolution in particular, thereby showing that Locke conceived of recourse to self-defense, resistance, and revolution as not only a *right* but also a *duty* towards God. Therefore, it is to this specific issue that I eventually turn my attention. However, far from providing an exhaustive analysis of themes like resistance and revolution in Locke (which is beyond the scope of this essay), this paper aims, above all, to shed new light on the impact of Locke's theological and hermeneutical ideas on the making and justification of his views on the right and duty to self-defense, resistance, and revolution. To this purpose, the focus of this paper is on Locke's major philosophical, po-

[1] P. Laslett, Introduction. In: J. Locke, *Two Treatises of Government*. Ed. P. Laslett. Cambridge, Cambridge University Press, 1988 (first edition 1960), pp. 3–122; R. Ashcraft, Faith and Knowledge in Locke's Philosophy. In: J. W. Yolton (ed.), *John Locke: Problems and Perspectives*. Cambridge, Cambridge University Press, 1969, pp. 194–223; J. Dunn, *The Political Thought of John Locke: An Historical Account of the Argument of the Two Treatises of Government*. Cambridge, Cambridge University Press, 1969; J. Marshall, *John Locke: Resistance, Religion and Responsibility*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994; R. Ashcraft, Religion and Lockean Natural Rights. In: I. Bloom, J. P. Martin, W. L. Proudfoot (eds.), *Religious Diversity and Human Rights*. New York, Columbia University Press, 1996, pp. 195–212; K. I. Parker, *The Biblical Politics of John Locke*. Waterloo, Wilfried Laurier University Press, 2004, pp. 125–146; Y. J. M. Leiter, *John Locke's Political Philosophy and the Hebrew Bible*. Cambridge, Cambridge University Press, 2018.

litical, and theological works, which he published between 1689 and 1695[2]. An important part of my argument is that, although Locke offered his most thorough account of the relationship between the natural and revealed law in *The Reasonableness of Christianity*, which he wrote and published in the mid-1690s, his notion of the Law of Nature as divinely given, inherently rational, restated clearly in Scripture, and hence eternally valid and universally binding already informed the philosophical and political works that he published in the late 1680s – early 1690s, particularly *An Essay concerning Human Understanding* (1690) and *Two Treatises of Government.*

NATURAL AND REVEALED LAW

Locke's natural law theory is substantiated by both natural and biblical theological arguments, since he viewed natural reason and scriptural revelation as mutually complementing and sustaining each other. He used the Bible as a source of not only religious but also moral truth and, consequently, as a political document. He indeed believed in the divine authority of Scripture, which, in his opinion, was evidenced by the excellence of Christ's moral and salvific teachings, the fulfillment of Old Testament Messianic prophecies in the New Testament, and Christ's miracles confirming his Messianic mission[3]. Briefly, Locke regarded Scripture as the

[2] For a comprehensive analysis of Locke's arguments for resistance and revolution, and of the historical context in which these arguments emerged and developed, see R. Ashcraft, *Revolutionary Politics and Locke's Two Treatises of Government*. Princeton, Princeton University Press, 1986, pp. 286–405, 521–589. For a thorough study of Locke's religion, based on both Locke's published works and his private writings and examining, also, the context of his theological ideas and their impact on some elements of his philosophy and political theory, see D. Lucci, *John Locke's Christianity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2021.

[3] On Locke's proof of the divine authority of Scripture, which appears in several passages of *The Reasonableness of Christianity* and Locke's two "vindications" of this book, and which is based on similar proofs he found in the works of the anti-Trinitarian leader Faustus Socinus and the famous legal theorist and Remonstrant theologian Hugo Grotius, see V. Nuovo, *Christianity, Antiquity, and Enlightenment: Interpretations of Locke*. Dordrecht, Springer, 2011, pp. 53–73; V. Nuovo, *John Locke: The Philosopher as Christian Virtuoso*. Oxford, Oxford University Press, 2017, pp. 220–225, 233–235; D. Lucci, *John Locke's Christianity*, pp. 58–67. In his two "vindications" of the *Reasonableness*,

Word of God, which, being infallible, obviated the limits of natural reason and, thus, was sufficient to establish the Law of Nature, along with the natural rights and duties that this law affirms.

Locke considered the Law of Nature as inherently rational and, hence, comprehensible to natural reason in principle. In *An Essay concerning Human Understanding* (1690), he argued that human beings' ability to prove the existence of a Divine Creator and Lawmaker, based on the observation of Creation and on a consideration of their own existence, leads them to the conclusion that there are moral duties and rules of conduct[4]. And, given that both the Divine Legislator and human beings (as intelligent creatures) are rational, the God-given moral law is rational and, hence, demonstrable by natural reason:

> The *Idea* of a supreme Being, infinite in Power, Goodness, and Wisdom, whose Workmanship we are, and on whom we depend; and the *Idea* of our selves, as understanding, rational Beings, being such as are clear in us, would, I suppose, if duly considered, and pursued, afford such Foundations of our Duty and Rules of Action, as might place *Morality amongst the Sciences capable of Demonstration*[5].

However, due to the imperfection and weakness of human nature, Locke was pessimistic about the human ability to actually grasp the Law of Nature completely and perfectly, despite the compatibility of this divine law with (God-given) natural reason. He pointed out the difficulties that natural reason meets when trying to demonstrate moral ideas – difficulties such as the unfitness of moral ideas for sensible representation and their complexity[6]. Furthermore, he argued that the imperfection and weakness of human nature prevent us from demonstrating moral ideas in

published respectively in 1695 and 1697, Locke responded to the Calvinist divine John Edwards's accusations of anti-Trinitarianism and creedal minimalism against this book.

[4] J. Locke, *An Essay concerning Human Understanding*. Ed. P. H. Nidditch. Oxford, Clarendon Press, 1975, pp. 87–89, 302–303, 619–621. In the *Essay*, Locke used the argument from design and the anthropological argument to prove God's existence based, respectively, on the observation of the order of nature and on "Man's […] clear Perception of his own Being" (ibid., p. 619).

[5] *Ibid*., p. 549.

[6] *Ibid*., p. 550.

the same way as we demonstrate, for instance, mathematical notions[7]. In *The Reasonableness of Christianity* (1695), he added that ecclesiastical tradition, priestcraft, and power politics, too, had negatively affected the human capacity to comprehend and abide by the Law of Nature[8]. Therefore, in the *Reasonableness* he concluded the following:

> ['T]is too hard a task for unassisted Reason, to establish Morality in all its parts upon its true foundation; with a clear and convincing light. […] [H]umane reason unassisted, failed Men in its great and Proper business of *Morality*. It never from unquestionable Principles, by clear deductions, made out an entire body of the *Law of Nature*[9].

This is why he maintained in the *Reasonableness* that God had reaffirmed the Law of Nature unambiguously in the Scriptures – first in the Old Testament Law of Moses and then in the Law of Faith revealed by Christ. According to Locke, the Law of Moses comprised a ceremonial part and a moral part – the Law of Works – identical to the Law of Nature. The Mosaic Law, being stated clearly in the Old Testament, was easily intelligible. On the other hand, the Law of Moses was excessively demanding, in that it required perfect obedience, and did not offer any incentive to act morally. Therefore, Jesus Christ's Law of Faith restored the Law of Nature and complemented it with the assurance of otherworldly rewards and sanctions and with the promise of God's forgiveness of the faithful, on condition that the latter, during their earthly life, sincerely repent for their sins and attempt to respect the divine law. While an afterlife with rewards and punishments was a strong incentive to act morally, Christ's emphasis on divine mercy for the repentant faithful made salvation possible despite the imperfection and weakness of human nature[10].

Locke's focus on salvation and on otherworldly incentives to moral conduct, however, does not make his ethics a sort of utilitarian, heterono-

---

[7] *Ibid*.

[8] J. Locke, *The Reasonableness of Christianity, as Delivered in the Scriptures*. Ed. J. C. Higgins-Biddle. Oxford, Clarendon Press, 1999, pp. 143–144, 161–163.

[9] *Ibid*., pp. 148–150.

[10] *Ibid*., pp. 17–25. On the Law of Nature, the Law of Moses, and the Law of Faith in Locke, see D. Lucci, *John Locke's Christianity*, pp. 88–96.

mous, or even "mercenary" ethics. In fact, Locke's ethics is a sort of theistic and rationalist deontological ethics. And, being both theistic and rationalist, Locke's ethics blurs the distinction between "voluntarism" and "rationalism," since in Locke's ethics both the inherently rational moral law and natural reason are God-given. In this regard, Alex Tuckness has aptly observed that, for Locke, "since God created us with reason in order to follow God's will, human reason and divine reason are sufficiently similar that natural law will not seem arbitrary to us"[11]. Indeed, being divinely given and intrinsically rational, this moral law is universally binding, even regardless of incentives to observe it – incentives that promote moral action but are not the main motivation to act morally. Moreover, having been created by God, this law is *eternally* valid and is, therefore, still valid in its entirety under the Christian covenant. Besides being compatible with (God-given) natural reason and, hence, comprehensible to natural reason (at least in principle), the Law of Nature is actually expressed unambiguously in the Bible, which can thus serve the purpose of a political document.

NATURAL THEOLOGY, BIBLICAL THEOLOGY, AND POLITICAL THEOLOGY

Locke provided a thorough analysis of the Law of Nature as an essential part of the Christian Law of Faith in *The Reasonableness of Christianity*, which he wrote and published in 1695. However, his notion of the Law of Nature as divinely given, inherently rational, eternally valid, universally binding, compatible with natural reason, and also restated in the Scriptures emerged already in the philosophical and political works that he published in 1689–1690, particularly in *An Essay concerning Human Understanding* and *Two Treatises of Government*. Locke's approach, combining natural and biblical theology, is indeed manifest at the begin-

[11] A. Tuckness, Locke's Political Philosophy, 2020 (first edition 2005). Available at: https://plato.stanford.edu/entries/locke-political/ (16.01.2021). See, also, A. Tuckness, The Coherence of a Mind: John Locke and the Law of Nature, *Journal of the History of Philosophy*, Vol. 37, N° 1, January 1999, pp. 73–90; D. Lucci, *John Locke's Christianity*, pp. 33–48.

ning of the "Second Treatise," where he referred to the Book of Genesis when offering a premise to his explanation of natural equality:

> Adam had not either by natural Right of Fatherhood, or by positive Donation from God, any such Authority over his Children, or Dominion over the World as is pretended. […] It is impossible that the Rulers now on Earth, should make any benefit, or derive any the least shadow of Authority from that, which is held to be the Fountain of all Power, Adam's Private Dominion and Paternal Jurisdiction[12].

In the "Second Treatise," Locke frequently referred to Adam when elucidating the condition of humanity in the state of nature, which he characterized as follows:

> [A] *State of perfect Freedom* to order their Actions, and dispose of their Possessions, and Persons as they think fit, within the bounds of the Law of Nature, without asking leave, or depending upon the Will of any other Man. A *State* also *of Equality*, wherein all the Power and Jurisdiction is reciprocal, no one having more than another: there being nothing more evident, than that Creatures of the same species and rank promiscuously born to all the same advantages of Nature, and the use of the same faculties, should also be equal one amongst another without Subordination or Subjection, unless the Lord and Master of them all, should by any manifest Declaration of his Will set one above another, and confer on him by an evident and clear appointment an undoubted Right to Dominion and Sovereignty[13].

This passage from the "Second Treatise" shows that, for Locke, natural rights are divinely established and all human beings have an equal duty to respect others' natural rights. Natural rights and duties are, indeed, logically correlative elements of the divine Law of Nature, which has existed since Creation and was already valid in the state of nature, as the Book of Genesis testifies[14]. Concerning the notion of "state of nature" in Locke's

---

[12] J. Locke, *Two Treatises* …, p. 267.

[13] *Ibid*., p. 269.

[14] *Ibid*., p. 271. On natural rights and duties as logically correlative elements of the Law of Nature in Locke, see A. J. Simmons, *The Lockean Theory of Rights*. Princeton, Princeton University Press, 1992, pp. 68–120.

political thought, several scholars, including, among others, John Dunn and Richard Ashcraft, have described it as a fictional, theoretical analysis of interpersonal relations, or as an account that Locke gave of the human condition in the absence of a political society[15]. Nevertheless, characterizations of the state of nature as a fictional analysis or a hypothetical account are irreconcilable with Locke's parallel between the natural state of humankind and Adam's condition as a historical fact described in the Bible, which Locke regarded as reliable and infallible and which he used as a political document. Moreover, Locke expressly maintained in the "Second Treatise" that there are and have been people in the state of nature, and this further demonstrates that he actually believed in the historicity of the state of nature[16]. In this regard, I concur with Barry Hindess's conclusion that "[t]he idea of an original condition of freedom and equality played a central role in Locke's argument," in that this idea served the purpose "to undermine the view that humans were born into a natural condition of subjection to the rule of others"[17]. And I add to Hindess's point the fact that Locke, when talking of the state of nature as a state of perfect freedom and equality, made numerous references to the biblical tale of Genesis. He did so when emphasizing natural equality with the purpose of rejecting Filmer's patriarchalism and, accordingly, the divine right theory of kingship. According to Filmer, "not only *Adam,* but the succeding *Patriarchs* had, by Right of Father-hood, Royal Authority over their Children [and] were endowed with Kingly Power" – which means that "Civil Power […] is by Divine Institution"[18]. Interpretations of Adam as a *monarch* were largely based on Genesis 1:28, which recounts God's donation to Adam of "dominion over the fish of the sea, and over the fowl of the air, and over every living thing that moveth upon the earth"[19]. *Contra* Filmer, Locke described Adam as a *rep-*

[15] J. Dunn, *The Political Thought* …, pp. 97, 101, 113; R. Ashcraft, Locke's State of Nature: Historical Fact or Moral Fiction? *American Political Science Review*, Vol. 62, N° 3, September 1968, pp. 898–915.

[16] J. Locke, *Two Treatises* …, pp. 276–277.

[17] B. Hindess, Locke's State of Nature, *History of the Human Sciences*, Vol. 20, N° 3, August 2007, pp. 3–4.

[18] R. Filmer, *Patriarcha, or the Natural Power of Kings*. London, Chiswell, 1680, p. 12.

[19] This quote is from the King James Version. Locke owned several Bibles and took numerous notes in a King James Bible printed by William Bentley in 1648.

resentative of humankind in order to contend that God had given the world to humankind in common:

> Whether we consider natural *Reason*, which tells us, that Men, being once born, have a right to their Preservation, and consequently to Meat and Drink, and such other things, as Nature affords for their Subsistence: Or *Revelation*, which gives us an account of those Grants God made of the World to *Adam*, and to *Noah*, and his Sons, 'tis very clear, that God […] *has given the Earth to the Children of Men*, given it to Mankind in common[20].

This passage is from Chapter 5 of the "Second Treatise," entitled "Of Property," in which Locke gave various arguments to justify all human beings' inalienable rights to life, property, and freedom, as he did, for instance, when examining property acquisition:

> Though the Earth, and all inferior Creatures be common to all Men, yet every Man has a *Property* in his own *Person*. This no Body has any Right to but himself. The *Labour* of his Body, and the *Work* of his Hands, we may say, are properly his. Whatsoever then he removes out of the State that Nature hath provided, and left it in, he hath mixed his *Labour* with, and joyned to it something that is his own, and thereby makes it his *Property*. […] And thus, without supposing any private Dominion, and property in *Adam*, over all the World, exclusive of all other Men, which can no way be proved, nor any ones Property be made out from it; but supposing the *World* given as it was to the Children of Men *in common*, we see how *labour* could make Men distinct titles to several parcels of it, for their private uses; wherein there could be no doubt of Right, no room for quarrel[21].

According to Locke, natural rights and duties are correlative elements of the God-given Law of Nature, which all human beings must respect, as he argued in Chapter 2 of the "Second Treatise":

[20] J. Locke, *Two Treatises* …, pp. 285–286.
[21] *Ibid*., pp. 288, 296.

> [F]or Men being all the Workmanship of one Omnipotent, and infinitely wise Maker; All the Servants of one Sovereign Master, sent into the World by his order, and about his business; they are his Property, whose Workmanship they are, made to last during his, not one another's Pleasure. And, being furnished with like Faculties, sharing all in one Community of Nature, there cannot be supposed any such *Subordination* among us that may Authorize us to destroy one another, as if we were made for one another's uses, as the inferior ranks of Creatures are for ours. Every one, as he is *bound to preserve himself,* and not to quit his Station wilfully, so by the like reason, when his own Preservation comes not in competition, ought he, as much as he can, *to preserve the rest of Mankind*, and may not unless it be to do Justice on an Offender, take away, or impair the life, or what tends to the Preservation of the Life, the Liberty, Health, Limb, or Goods of another[22].

This passage from Chapter 2 of the "Second Treatise" describes human beings as God's "Property," while the above-quoted section on property acquisition in Chapter 5 states that "every Man has a *Property* in his own *Person*." However, there is no contradiction between these two statements. When writing the passage about humans' self-ownership, Locke actually aimed to highlight everyone's equal right to freedom from interference by others, for he noted that "no Body has any Right to [another's person] but himself." Likewise, in the passage on divine ownership, he considered the relation between God and humanity with the aim of reaffirming natural equality and emphasizing the preservation of the self and "the rest of Mankind" as a universal duty to the Creator. As Locke maintained in the "First Treatise," God has indeed "planted […] a strong desire of Self-preservation" in human beings and has enabled everyone to make "use of those things, which were serviceable for his Subsistence, and given him as means for his *Preservation*"[23], because God wishes "that Man should live and abide for some time upon the Face of the Earth"[24].

[22] *Ibid*., p. 271. See, also, J. Locke, *An Essay* …, pp. 549, 692–693.
[23] J. Locke, *Two Treatises* …, pp. 204–205.
[24] *Ibid*., p. 205.

SELF-DEFENSE, RESISTANCE, AND REVOLUTION

In Locke's *Two Treatises*, the obligation to preserve the self and others is at the basis of the right (and duty) to self-defense. He explained this concept when considering the situation of those who threaten others' natural rights and, hence, put themselves "*in a State of War*" with others:

> [The aggressor] has exposed his Life to the others Power to be taken away by him, or anyone that joyns with him in his Defence, and espouses his Quarrel: it being reasonable and just I should have a Right to destroy that which threatens me with Destruction. *For by the Fundamental Law of Nature, Man being to be preserved*, as much as possible, when all cannot be preserv'd, the safety of the Innocent is to be preferred; And one may destroy a Man who makes war upon him[25].

According to Locke, the right to self-defense can be exercised against not only those harming another's life, but also those who threaten another's property and freedom, which are "the only security of my Preservation"[26]. Human beings have the right to self-defense not only in the state of nature, but also in the civil commonwealth, the end of which is "the mutual preservation of their lives, liberties and estates"[27]. Locke thought that all members of a political society must rely on public authorities to defend their rights and do justice on offenders[28]. In fact, for Locke "there only is Political Society, where every one of the Members hath quitted this natural Power, resign'd it up into the hands of the Community"[29]. However, Locke expressly advocated the right to self-defense in cases when law enforcement agencies cannot intervene promptly:

> The Law, which was made for my preservation, where it cannot interpose to secure my Life from present force, which if lost, is capable of no reparation, permits me my own Defence, and the Right of War, a liberty to kill the aggressor, because the aggressor allows not time to

[25] *Ibid*., pp. 278–279.
[26] *Ibid*., pp. 279–280.
[27] *Ibid*., p. 350.
[28] *Ibid*., pp. 352–353.
[29] *Ibid*., p. 324.

> appeal to our common Judge, nor the decision of the Law, for remedy in a Case, where the mischief may be irreparable. […] *Force without Right, upon a Man's Person, makes a State of War*, both where there is, and is not, a common Judge[30].

In the nineteenth and last chapter of the "Second Treatise," titled "Of the Dissolution of Government," Locke considered situations in which the civil magistrate "put himself in a state of War with his People" by committing a "breach of Trust, in not preserving the Form of Government agreed on, and in not intending the end of Government it self, which is the publick good and preservation of Property"[31]. He affirmed the right to resist such abusive political authorities. For Locke, the civil magistrate's powers flow not only from popular consent and delegation of authority, but also from the God-given, rational, universal, and eternal Law of Nature, which the magistrate must respect in the exercise of their functions. Therefore, when the rulers violate the inalienable rights of the ruled, the latter have the right to resist and even rebel:

> Whenever the *Legislators endeavour to take away, and destroy the Property of the People*, or to reduce them to Slavery under Arbitrary Power, they put themselves into a state of War with the People, who are thereupon absolved from any farther Obedience, and are left to the common Refuge, which God hath provided for all Men, against Force and Violence. Whensoever therefore the *Legislative* shall transgress this fundamental Rule of Society; and either by Ambition, Fear, Folly or Corruption, *endeavour to grasp* themselves, *or put into the hands of any other an Absolute Power* over the Lives, Liberties, and Estates of the People; By this breach of Trust *they forfeit the Power*, the People had put into their hands, for quite contrary ends, and it devolves to the People, who have a Right to resume their original Liberty, and, by the Establishment of a new Legislative (such as they shall think fit) provide for their own Safety and Security, which is the end for which they are in Society. What I have said here, concerning the Legislative, in general, holds true also concerning the *supreame Executor*[32].

[30] *Ibid*., pp. 280–281.
[31] *Ibid*., pp. 424–425.
[32] *Ibid*., pp. 412–413.

Whenever the civil magistrates attempt to affirm their "own Arbitrary Will, as the Law of the Society"[33], the people owe them no further obedience and have the right to resist and instigate a revolution with the purpose of installing a new government which will protect their civil interests. Locke described this right as belonging to the community and to each of its members taken individually:

> Where the Body of the people, or any single Man, is deprived of their Right, or is under the Exercise of a power without right, and have no Appeal on Earth, there they have a liberty to appeal to Heaven, whenever they judge the Cause of sufficient moment[34].

In such cases, one may judge based on "a Law antecedent and paramount to all positive laws of men" – namely, the divine Law of Nature – "whether they have just Cause to make their Appeal to Heaven," that is, to divine justice[35]. Here, however, a significant issue arises, given that human imperfection and fallibility might mislead some individuals to resist or even rebel to the political authorities without having a sound reason for doing so. In this respect, Locke stressed the moral obligation to avoid troubling the "Neighbours without a Cause" and to refrain from creating unnecessary "Mischief" to "Fellow-Subjects"[36]. Nevertheless, he thought that ill-grounded claims to resistance would not gain the popular support needed to produce the desired results. Conversely, in cases when one or a few individuals have good reasons to resist the government, their appeals may actually, and legitimately, lead to effective resistance and even to revolution if the majority of the people join in their struggle. According to Locke, the majority's support of "some private Mens Cases" is indeed essential to end the oppression of these people, being it "impossible for one or a few oppressed Men to *disturb the Government*, where the Body of the People do not think themselves concerned in it"[37]. Therefore, those whose rights have been violated "may *appeal* […] *to Heaven*, and repeat

[33] *Ibid*., p. 413.
[34] *Ibid*., p. 379.
[35] *Ibid*., p. 380.
[36] *Ibid*., p. 386.
[37] *Ibid*., p. 404.

their *Appeal*" until they recover such rights "as the Majority should approve"[38]. And, concerning the objection that repeated appeals to heaven might "cause endless troubles," Locke answered: "No more than Justice does, where she lies open to all that appeal to her"[39].

Locke's confidence in a certain degree of social cohesion led him to conclude that civil magistrates who, in exercising their functions, violate citizens' rights should expect resistance and even revolution. It is no accident that Locke expressed his confidence in people's support of those whose natural rights are violated by an "Aggressor" in a paragraph dealing with "Despotical Power" in Chapter 15 of the "Second Treatise." In this paragraph, he wrote that an "Aggressor" who "puts himself into the state of War with another […] renders himself liable to be destroied by the injur'd person and the rest of mankind, that will joyn with him in the execution of Justice"[40]. Therefore, the threat of rebellion, acting as a warning to rulers, makes the latter's abuses and tyranny less likely to occur[41]. And when such abuses and tyranny do occur, the people, judging based on "a Law antecedent and paramount to all positive laws of men," may rightfully "appeal to Heaven" and rebel to oppressive powers – as indeed happened in the "Lockean" American Revolution of the late eighteenth century and in the liberal revolutions of the nineteenth century[42].

Locke's attempt to justify resistance and revolution to despotic political powers inspired not only the American Founding Fathers, but also other major representatives of the liberal political tradition, some of whom, including Alexis de Tocqueville and John Stuart Mill, further reflected on this controversial issue. In these authors' works, the Lockean emphasis on social cohesion was tempered with less optimistic considerations about the chance that the majority supporting the rulers might desire to oppress minorities or "eccentric" individuals. Therefore, nineteenth-century liberal writers such as Tocqueville and Mill sought for solid criteria to avert the risk of a tyranny of the majority and, in doing so, they further specified the inalienable rights and liberties to be preserved by state law. Later,

[38] *Ibid*., p. 386.
[39] *Ibid*.
[40] *Ibid*., pp 382–383.
[41] *Ibid*., pp. 414–416.
[42] *Ibid*., pp. 379–380.

twentieth-century liberal thought had to cope with even more formidable challenges, as not only the ideology and terror employed by authoritarian and totalitarian regimes, but also social alienation in capitalist societies significantly weakened social cohesion. This shows that it is not to be taken for granted that a considerable number of people will support the cause of those whose natural rights are violated by the rulers or other citizens. Nevertheless, Locke's reflection on the right (and duty) to self-defense, resistance, and revolution is important in that it triggered the liberal effort to find, and justify from a theoretical viewpoint, effective ways to deal with infringements of inalienable rights on the part of private citizens or the political authorities.

REFERENCES:

Ashcraft, R. Faith and Knowledge in Locke's Philosophy. In: J. W. Yolton (ed.), *John Locke: Problems and Perspectives*. Cambridge, Cambridge University Press, 1969, pp. 194–223.

Ashcraft, R. Locke's State of Nature: Historical Fact or Moral Fiction? *American Political Science Review*, Vol. 62, N° 3, September 1968, pp. 898–915.

Ashcraft, R. Religion and Lockean Natural Rights. In: I. Bloom, J. P. Martin, W. L. Proudfoot (eds.), *Religious Diversity and Human Rights*. New York, Columbia University Press, 1996, pp. 195–212.

Ashcraft, R. *Revolutionary Politics and Locke's Two Treatises of Government*. Princeton, Princeton University Press, 1986.

Dunn, J. *The Political Thought of John Locke: An Historical Account of the Argument of the Two Treatises of Government*. Cambridge, Cambridge University Press, 1969.

Filmer, R. *Patriarcha, or the Natural Power of Kings*. London, Chiswell, 1680.

Hindess, B. Locke's State of Nature, *History of the Human Sciences*, Vol. 20, N° 3, August 2007, pp. 1–20.

Laslett, P. Introduction. In: J. Locke, *Two Treatises of Government*. Ed. P. Laslett. Cambridge, Cambridge University Press, 1988 (first edition 1960), pp. 3–122.

Leiter, Y. J. M. *John Locke's Political Philosophy and the Hebrew Bible*. Cambridge, Cambridge University Press, 2018.

Locke, J. *An Essay concerning Human Understanding*. Ed. P. H. Nidditch. Oxford, Clarendon Press, 1975.

Locke, J. *The Reasonableness of Christianity, as Delivered in the Scriptures*. Ed. J. C. Higgins-Biddle. Oxford, Clarendon Press, 1999.

Locke, J. *Two Treatises of Government*. Ed. P. Laslett. Cambridge, Cambridge University Press, 1988 (first edition 1960).

Lucci, D. *John Locke's Christianity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2021.

Marshall, J. *John Locke: Resistance, Religion and Responsibility*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Nuovo, V. *Christianity, Antiquity, and Enlightenment: Interpretations of Locke*. Dordrecht, Springer, 2011.

Nuovo, V. *John Locke: The Philosopher as Christian Virtuoso*. Oxford, Oxford University Press, 2017.

Parker, K. I. *The Biblical Politics of John Locke*. Waterloo, Wilfried Laurier University Press, 2004.

Simmons, A. J. *The Lockean Theory of Rights*. Princeton, Princeton University Press, 1992.

Tuckness, A. The Coherence of a Mind: John Locke and the Law of Nature, *Journal of the History of Philosophy*, Vol. 37, N° 1, January 1999, pp. 73–90.

Tuckness, A. Locke's Political Philosophy, 2020 (first edition 2005). Available at: https://plato.stanford.edu/entries/locke-political/ (16.01.2021).

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5
Хартиени революции
Българско общество за проучване на осемнадесети век.
София, 2022

ПЪРВИТЕ РУСКИ ПРЕВОДИ ОТ „ЕНЦИКЛОПЕДИЯТА“: ИЗДАНИЯ И ПРОБЛЕМАТИКА

Ангелина Вачева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

LES PREMIÈRES TRADUCTIONS DE L'„ENCYCLOPÉDIE“ EN RUSSE: ÉDITIONS ET PROBLÉMATIQUE

Anguélina Vatcheva
Université de Sofia « St Clément d'Ohrid »

L'article porte sur les premières traductions en russe de l'„Encyclopédie“ de Diderot et d'Alembert datant de 1767–1769. Commandé par l'impératrice Catherine II à la suite de la traduction célèbre du roman de Marmontel « Bélisaire », le premier recueil en trois parties fut effectué par le même cercle de courtisans qui avaient accompagné la tsarine lors de son voyage sur la Volga. Des scientifiques, des médecins et des explorateurs ont adhéré à ce groupe d'intellectuels. À toute évidence les trois parties du recueil « Perevody iz Entsiklopedii » (1768) furent conçues comme processus de connaissance au public russe: philosophie, histoire, religion, médecine, économie, etc. L'immense tirage de cette édition fut adressé à ceux qui ne lisaient pas la langue de Diderot ou ne pouvaient pas se permettre l'achat de l'original français. Le recueil suivant en deux parties accumule les articles de l'„Encyclopédie“ concernant la Turquie.

Parue en 1769, lors de la guerre russo-turque de 1768–1774, cet ouvrage présente aux lecteurs russes les différents termes de la vie quotidienne dans l'Empire du sultan. Le processus actif de faire connaître au public russe l'„Encyclopédie“ a continué à plusieurs reprises jusqu'à la fin des années 1770 par des publications plus ou moins larges des articles, à côté de la bonne diffusion de l'original français en Russie.

Mots-clef : Encyclopédie, traduction, Russie, Turquie, recueil

В научната литература, а и на общообразователно ниво, е добре познато предложението, което отправя руската императрица Екатерина II към енциклопедистите през 1762 г., седмица след стъпването ѝ на престола, за довършване на публикуването на епохалния труд на руска територия[1]. Както е известно, това намерение не се осъществява, но то дава възможност на Дидро да заяви, че владетелката на варварска Русия е зашлевила противниците на проекта в Европа: „Тази плесница, ударена на глупаците и негодниците от недрата на Скития, беше голямо успокоение за мене…“[2]. Причините за неуспеха на начинанието са до голяма степен обективни. Известният познавач на руската книжовна култура от XVIII век Николай Копанев посочва преди всичко несъвършенствата на този проект, който първоначално не отчита техническите препятствия за реализацията му. Според учения, многотомното скъпоструващо издание на френски език не би могло да има необходимия брой абонати в Русия (от няколко десетки до максимум двеста-триста), които със събраните средства да осигурят отпечатването му. Той отбелязва невъзможността на руските типографии да се конкурират със западноевропейските си аналози на западния книжен пазар; ограниченият капацитет на малкото същест-

[1] P. N. Berkov, Histoire de l'Encyclopédie dans la Russie du XVIIIe siècle, *Revue des études slaves*, tome 44, fascicule 1–4, 1965, p. 47.

[2] „Ce soufflet, donné aux sots et aux fripons du fond de la Scythie, était pour moi une grande consolation…“ (Цит. по D. M. Lang, L'Encyclopédie en Russie et au Caucase, *Cahiers de l'Association internationale des études françaises*, 1951, n°1–2, p. 62, превод мой, А.В.). В цитираното писмо на Дидро до Д'Аржентал, философът изказва и опасенията си да приеме предложението на новата руска императрица, заради несигурната политическа обстановка в страната, която би могла да попречи на реализацията на проекта.

вуващи в тогавашна Русия печатници и риска те да бъдат задръстени за няколко години, ако не и за цяло десетилетие само с този проект[3]. Двадесет години по-късно се проваля обаче и следващата идея „Енциклопедията“ да бъде преиздадена в Русия, като бъдат коригирани фактите, отнасящи се до страната с оглед на съвременните научни постижения. Това е замислено от Дидро и руската императрица по време на престоя на философа в руската столица през 1773–1774 г.[4]

В същото време интересът в самата Русия към „Енциклопедията“ е огромен. Вестникът „Санкт-Петербургские ведомости“ започва да следи съдбата на енциклопедическия проект от самото му начало, през 1751 г. и редовно осведомява читателите си както за обструкциите, така и за продължението и завършването на изданието[5]. Дългогодишните връзки (около две десетилетия преди началото на публикацията на „Енциклопедията“) на издателя ѝ Бриасон с Петербургската Академия на науките прави възможно руските читатели, предимно най-вископоставени аристократи[6], да могат да си купят първите томове от академичната книжарница веднага след отпечатването им през 1752–53. Завършването на енциклопедическия проект с издаването наведнъж на последните 10 тома през 1765 прави възможно закупуването му и в самата Русия от 1766 нататък[7].

Политическата програма на Екатерина II, която залага на културното строителство, от една страна, за имиджа на страната като част от семейството на цивилизованите европейски държави, а от друга,

---

[3] Н. Копанев, „Энциклопедия“ и Россия. К 300-летию со дня рождения Дени Дидро, *Наука из первых рук,* №4 (52)/ 2013, с. 72. https://cyberleninka.ru/article/n/entsiklopediya-i-rossiya-k-300-letiyu-so-dnya-rozhdeniya-deni-didro/viewer (10.10.2021).

[4] Вж. С. А. Мезин, *Дидро и цивилизация России*. Москва, Новое Литературное обозрение, 2018, с. 69–70.

[5] М. М. Штранге, „Энциклопедия“ Дидро и её русские переводчики, *Французский ежегодник,* 1959, М. 1961, с. 77. http://istmat.info/node/31225 (7.10.2021). Вж. текущите броеве на https://www.vedomosti1728.ru/card.cgi?r=60&d=1751-02-26, p. 134 (7.10.2021). П.Н. Берков посочва още списанието „Московские ведомости“ (Berkov, p. 48).

[6] Такъв е случаят например с княгиня Дашкова. Младата велика княгиня Екатерина, все още бъдеща императрица, също чете първите томове на изданието „за развлечение“ (Записки императрицы Екатерины Второй. Репринтное воспроизведение издания 1907 года. Москва, Орбита. Моск. филиал, 1989, с. 464).

[7] Копанев, *„Энциклопедия“ и Россия*, с.73.

за възпитание и обединение на нацията, включва активно използване на превода на чужди текстове за просвещение на руснаците. Не случайно впечатляващото лично литературно творчество на руската императрица започва с превода на „Велизарий“ от Мармонтел през 1767 г., който тя организира сред най-близкия си кръг придворни и в който самата тя участва, превеждайки глава IX за дълга на монарха.

През същата 1767 г. Екатерина II нарежда на почти същия кръг лица, към който са присъединени и специалисти от различни професионални области, най-вече лекари и учени естествоизпитатели, общо 19 на брой[8], да преведат и публикуват избрани статии от „Енциклопедията“. Целта на този първи сборник, редактиран от бележитият руски поет, директор на Московския университет по онова време и виден масон Михаил Матвеевич Херасков, е да запознае руската аудитория с материали от справочното издание от различни области на науката и словесността, както и с основни морално-етични понятия. Първият сборник с преводи от „Енциклопедията“ излиза в три неголеми тома ин-октаво с общ обем от 405 страници (т. 1 – 121 стр., т. II – 158, т. III –126)[9]. Трябва да се отбележи, че практически това е първото преводно издание, което бележи новаторството на културната политика на Екатерина II, тъй като преводът на Мармонтелевия „Велизарий“ е отпечатан година по-късно, през 1768[10]. Жак Пруст предполага, че идеята за сборника е подсказана от самия Дидро, който в началото на 1767 г. предлага на президента на Художествената академия в Петербург и близък сътрудник на Екатерина II в областта на културата и образованието И. И. Бецкой да бъде създадена специална „руска“ Енциклопедия[11]. Както и по-късният про-

[8] М. Щранге разглежда подробно социалния състав на преводачите на отделните статии, включително техния произход, причините, довели ги до участие в проекта и пр. – Вж. М. М. Штранге, „Энциклопедия“ Дидро и ее русские переводчики, *Французский ежегодник*, 1959. М., 1961, с. 76–88. http://istmat.info/node/31225 (7.10.2021).

[9] *Переводы из „Энциклопедии“*. Ч. I–III, Москва, Печатаны при Императорском Московском университете, 1767.

[10] Известен факт, на който обръща внимание и Жан Брейяр: Jean Breuillard, Catherine II traductrice : le *Bélisaire* de Marmontel, *Catherine II et l'Europe,* sous la direction d'Anita Davidenkoff, Paris, Institut d'Études Slaves, 1997, p. 72.

[11] J. Proust, Diderot, l'Académie de Pétersbourg et le projet d'une „Encyclopédie russe, *Diderot Studies*, Vol. 12/1969, p. 105.

ект, така и този не се реализира, но подтиква руската императрица да потърси начин да запознае по-широк кръг от поданиците си с епохалния труд.

Изглежда, че самият превод на статии от „Енциклопедията“ е бил замислен в началото по-скоро като процес и явно се е работело в съкратени срокове. В началото на първия том намираме списък на сътрудниците, участвали в проекта, но веднага след него е поместен призив-покана към всички онези, които могат да допринесат за общото дело, да го направят:

> Если кто еще в толь полезном труде участие принять пожелает, в таких материях, которые еще не разобраны, тот может переводы свои присылать к издателю сих листочков*, канцелярии советнвику и Императорского Московского университета директору, г-ну Хераскову, с подписанием своего имени, потому что поправления в переводах никакого не будет; следственно* каждый за себя отвечать должен[12].

Общият брой на преведените статии в първия преводен сборник е 29, някои от по-големите са разделени на две и са публикувани в различни части. Старателно се отбелязва не само преводното, но и оригиналното заглавие, томът и страницата от „Енциклопедията“, където се намира материалът, в края на статията се споменава авторът, както и името на преводача. Ориентацията е към точен и адекватен превод, което контрастира с все по-силно набиращата скорост по онова време тенденция за русифициран превод и адаптация на чуждестранни текстове, особено в прозата (в първите руски романи) и драматургията (теорията за „склоняване към нашите нрави“, т.е. порусване). Тематиката на подбраните статии е най-разнообразна и на пръв поглед може да се стори нелогична. За разлика от самата „Енциклопедия“, която според Марк Белиса, съдържа 564 статии, посветени на Русия или препращащи към реалии, свързани с нея[13], първият сборник въвеж-

[12] *Переводы из „Энциклопедии“*. Ч. I, с. II.

[13] Marc Belissa, *La Russie mise en lumière. Représentations et débats autour de la Russie dans la France du XVIIIe siècle*. Paris, Éditions Kimé, 2010, p. 23. От тези 564 статии 341 специално разглеждат руски реалии, а 215 съдържат референции.

да руския читател в основни научни понятия от различни сфери на знанието, исторически, нравствено-етични и религиозни теми, обяснява медицински проблеми, разглежда неща, свързани с практиката и ежедневния живот. Сборникът се открива със статията „История“ на Волтер, следват „География“ и „Етимология“, „Повествование“, „Нравите на римляните“, „Природа“, „Магия“, „Минералогия“, „Докторат“ и „Доктор по медицина“, „Догматичен“, „Посредственост“, „Конклав“ („Соборы“). Поместени са две кратки и почти идентични статии като „Пръст“ и „Пръсти“. Включено е обяснението на такива физиологични явления като кихането и дракункулите, на някои болести („Холера“, „Жлъчка“). На пръв поглед това е изненадващо, но фактически тези статии се борят със суеверията и разкриват същността на естествените процеси в човешкото тяло и функцията на важни органи. Любопитно е присъствието на „Баня“ и „Хамак“, първото безусловно е предизвикано от топоса на банята, неизменно присъстващ в пътеписите на чужденци в Русия, второто като екзотичен и даже луксозен предмет. Преведена е и специална енциклопедична статия за термините, свързани с корабоплаването, започващи с „Т“. Няма някакво групиране на статиите и следване на някакъв ред, нарушена е азбучната подредба на оригинала.

Бележитият познавач на руската и култура от XVIII век Г. А. Гуковски, който пише класическата си история на руската литература от този период по време на разгара на сталинските репресии в края на 30-те години на XX в., отбелязва все пак накратко този преводачески опит. Той изказва единствено възможното тогава мнение: че това е подбор на незначителни и „невинни“ теми. Все пак ученият мимоходом оценява няколкото статии „от друг тип“: „Естествено право“, „Икономия (нравствена и политическа“, „Морал“[14]. Това снизходително мнение на Гуковски се задържа задълго в руската историография и е причина сборникът почти да не бъде обект на научно описание. Въпреки това, ако вземем предвид факта, че превод в Русия по онова време се прави преди всичко за тези, които не знаят чужди езици или биха били затруднени да се доберат по някакъв начин до все пак

[14] Г. А. Гуковский, *Русская литература XVIII века*. Москва, Аспект-Пресс, 1998, с. 218. Първото издание на труда е от 1939 г.

малобройните и скъпоструващи екземпляри от оригинала, значението на този първи сборник с материали от „Енциклопедията“ не бива да се подценява. Възможно е моделът на изданието да е заимстван от подобни френски сборници, които са целели да приближат скъпоструващото издание до по-обикновения читател[15]. В обзора си на историческите теми в „Енциклопедията“ А. Д. Люблинска отбелязва, че самите Дидро и д’Аламбер са дали пример с подобни евтини сборници, които стигат до най-широка и не много състоятелна аудитория и проникват даже във френските села[16]. Изследователката подчертава специалната грижа на енциклопедистите за стила на изложението, отказа им от „енциклопедичната справочна сухота“, която се запазва в най-кратичките статии. „Те съзнателно се стремят да дадат на читателя такова широко достъпно издание, четенето на което да доставя удоволствие, да храни ума на читателя и да го приучава да мисли по определен начин. „Енциклопедията“ е предназначена за читателя-неспециалист и е трябвало да го въведе в най-различни области на знанието“, – отбелязва Люблинска и смята, че тази задача е изпълнена успешно, а стилистичната достъпност допринася за огромния успех на начинанието[17]. Тези черти на стила се пренасят и в руския вариант на текстовете от първия преводен сборник. Преводачите разработват терминологията, понятийния апарат, свързан с отделните области, запознават читателя със значими имена на изследователи, антични и средновековни автори, помагат за борбата със суеверията и допринасят за повдигане на общата култура на своите сънародници. На места, особено при превода на имената, си личи силното влияние на френския оригинал: Иродот (Херодот), Туцидит (Тукидит), маршал Десакс (Морис Саксонски) и пр., други се превеждат с пълния им руски еквивалент, например Марк Павел вместо Марко Поло (на тогаваш-

[15] Такова предположение изказва А. Витол в статията си за „турските“ сборници с материали от Енциклопедията, които ще коментираме по-долу. Вж. А. Витол, Русское издание статей о Турции из „Энциклопедии“ Дидро и Д’Аламбера, *Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока.* XXIII годичная научная сессия ЛО ИВ АН СССР (доклады и сообщения) 1988. Часть I. М., Наука, 1990, с. 159.

[16] А. Д. Люблинская, Историческая мысль в „Энциклопедии“, *История в „Энциклопедии“ Дидро и Д’Аламбера,* Ленинград, Наука, 1978, с. 252.

[17] Пак там, с. 254.

ния френски Marc Paul), трети са с неправилна транскрипция, което, впрочем, често се наблюдава и във френския текст.

През следващата 1768 г. Екатерина II основава „Собрание, старающееся о переводе иностранных книг“, просъществувало до 1783 г., когато е сформирана Академия Российская, която, наред с главната си задача да описва руския език и да се грижи за обогатяване на руската литература, наследява и грижата за преводната литература. Едно от следващите издания с преводи от „Енциклопедията“, реализирано с подкрепата на тази институция, е обект на оставащата част от статията. Това е двутомникът „Статьи из „Енциклопедии“, принадлежащие к Турции“, излязъл в Санкт-Петербург през 1769 г. Както се вижда, това става по време на навлязлата вече в решителна фаза Руско-турска война от 1768–1774 г. За разлика от първия сборник, дело на колектив, тук преводачът е само един – Семьон Сергеевич Башилов (1740–1770). Това е известно име в историята на руското преводаческо изкуство. Башилов, който работи в Академията на науките и Сената и се занимава с подготовката за печат на старинни книжовни паметници, впечатлява с многобройните си преводи от Волтер, Монтескьо, маркиз Д’Аржанс и от древните автори.

Очевидна е целта на сборника, публикуван от Башилов. Той трябва да запознае руския читател с „врага“. Двете части на изданието имат различна тематика. Първият том[18] е посветен на светския и дворцовия живот на Османската империя, на йерархичния ѝ строеж, различните длъжности в администрацията ѝ, военната организация. Общо тази част на изданието включва около 140 статии от „Енциклопедията“ и има обем от 186 страници. Подзаглавието съответства и на вътрешната структура на тома, като в него са обособени три съответстващи части. Вторият том пък е съставен от 84 статии относно религиозните вярвания на турците, различните длъжности в духовната йерархия, ритуалите и пр. като томът е с обем от 172 страници[19]. За разлика от предишното издание, където във всяка статия се посочва

[18] Статьи из *„Енциклопедии“, принадлежащие к Турции*. Том I. Статьи светские, то есть придворные, военные и гражданские. Перевел Семен Башилов. В Санкт-Петербурге, 1769.

[19] Статьи из *„Енциклопедии“, принадлежащие к Турции.* Том II, содержащий статьи духовные. Перевел Семен Башилов. В Санкт-Петербурге, 1769.

оригиналното заглавие и местонахождение, в разглеждания сборник в края на всеки том има азбучен списък на материалите в оригинал. Азбучният ред на статиите в „Енциклопедията“ отново не се спазва и преведените материали са обединени по-скоро в тематични ядра.

Кои са статиите, привлекли вниманието на Башилов? В рубриката „Статьи придворные“ (с. 1–73) той помества материали за архитектурата и оформлението на султанските дворци („Сераль. Турецкая архитектура“ и „Серай“), статия за самия султан (за неограничената му власт, правото му да осъжда на смърт по 14 човека на ден, церемониите, финансите му, семейството му („Султан“, „Падишах“, „Султанша“, „Асеки“, „Валиде“), одалиските в харема, чиновниците („Мютаферакасы“) и стражите, както и всякакъв вид служители в двореца, включително тези, които се грижат за бита на султана и семейството му и т.н., т.е. представена е цялата дворцова йерархия. Втората част „Статьи воинские“ (с. 73–114) съдържа статии, обясняващи воинските звания и задължения в различните родове войски („Сераскер“, „Капудан паша“, „Яничари“, „Ага“, „Чорваджи“, „Спаги“, т.е. спахии, „Сердар“ и пр.). Третият раздел „Статьи гражданские“ (с. 115–186) пък запознава руските читатели с учрежденията и длъжностите в държавата („Диван“ „Визирь великий“, „Каймакан“, „Кегайя“), фиска („Дефтардар“, „Рузнамеджи-еффенди“, т.е. бирник). Управата на провинциите е следващата тема в третата част („Баша или Паша“, „Беглербег“, „Бей или Бег“, „Санджак“), както и съдебната система („Кади“, „Наеп“, „Шериф“), видовете документи („Фескере или Тескарет“, „Караджи“), названията на монетите. Накрая на тома са поместени обяснения на реалии, свързани с пътешествията и търговията, както и благотворителността („Имарет“, „Кган“, т.е. хан, „Караван“, „Дрогманы“, т.е драгомани/преводачи). Споменава се и такова страшно и необяснимо по своята жестокост наказание, какво-то е побиването на кол.

Вторият том пък дава представа за същността на исляма („Магометизм“, „Ислам“), поместени са статии за Корана („Алькоран“, „Сюра“), джамиите, минаретата. Друга група статии са свързани с религиозния живот и най-важните ритуали („Сюнет“, „Омовение“, „Супружества мюсюльманские“, „Фетва“, „Насиб“, „Намаз“, „Сала“ и др.). Специално внимание се отделя на мохамеданските празници

(„Праздники магометанские“, „Байрам“, „Рамадан или Рамазан“). Може да обобщим, че двутомникът представлява своеобразен речник на културата на Османска Турция, който създава многостранна и богата представа за вечния опонент на Русия на източноевропейската политическа сцена.

Запознанството на руските читатели със съдържанието на Тълковния речник на науките, изкуствата и занаятите, каквото е подзаглавието на многотомния труд, продължава и с други издания. През същата 1769 г. пак по време на тогавашната Руско-турска война е публикуван сборник с 64 статии и общ обем от 215 страници, този път посветени на Морея, чието освобождение е една от главните цели на руското командване. Това е „Пелопонис или Морея, с находящимися в оной городами, областями и другими примечания достойными местами. Из „Енциклопедии“ кавалера де Жокурта“ в превод на Иван Тумански[20]. Статиите на кавалера Де Жокур, главния „специалист“ в кръга на енциклопедистите по Русия и Източна Европа въобще („турският“ сборник също е съставен предимно от негови статии) предизвикват вниманието и на Семьон Башилов, който публикува брошура с „гръцки“ статии – „Греция из „Енциклопедии“ (1769) с общ обем от 98 страници[21]. Отделни статии, свързани както с гръцката и турската тема („Спарта“, „Греция“, „Турция“), така и с политически и нравствени понятия, се печатат в други сборници, списания, като отделни брошури до края на столетието[22]. Башилов и Тумански, както и колективът преводачи от първия сборник, са ориентирани към точен и адекватен превод на френския оригинал. Все пак, независимо от изданието, подборът на превежданите материали преследва конкретни цели и в никакъв случай не претендира за пълен превод на епохалния труд на енциклопедистите. „Най-характерното за историята на „Ен-

[20] Пелопонис или Морея, с находящимися в оной городами, областями и другими примечания достойными местами. Из „Енциклопедии“ кавалера де Жокурта. В Санкт-Петербурге, при Императорской Академии наук, 1769. За съжаление изданието не е достъпно онлайн.

[21] *Греция из „Енциклопедии“*. Перевел Семен Башилов. Санкт-Петербург, Типография Академии наук, 1769.

[22] Berkov, *Histoire de l‘Encyclopédie*, p. 50; Штранге, *„Энциклопедия“ Дидро*, с. 84.

циклопедията“ в Русия от XVIII век е това, че трудът не е преведен нито изцяло, нито по отделни томове. Всички преводи от последната трета на века са преводи на разнообразни статии от една или друга област на знанието. Става така, че руският читател, който не е знаел френски, или пък такъв, който е знаел, но не е имал възможността да чете „Енциклопедията“ в оригинал, не е можел да получи от тези преводи цялостна представа за грандиозното значение на това издание“, отбелязва П. Н. Берков[23]. Така или иначе, интересът на руските читатели към „Енциклопедията“ продължава да расте като до 1777 г. се появяват още няколко сборника. Наред с „турските“ статии от „Енциклопедията“, Семьон Башилов издава още три сборника със статии най-вече на нравствено-етични теми: „О любви“ (1770), „О надзирательстве при воспитании“ (1770) и „О ласкательстве“ (1769)[24]. През 1770 са издадени два сборника с философска тематика: „Статьи о философии и частях её“ в два тома, съдържащи над 70 статии, преведени от Яков Козелски, и „О государственном правлении и разных родах оного из „Енциклопедии“, съдържащ 24 статии в превод на Иван Тумански. Последният включва такива заглавия кано „Анархия“, „Демократия“, „Монархия“, „Деспотическое государство“, „Олигархия“, „Ограниченная монархия“, „Тиран“ и др.[25] През 1774 г. се появява още един сборник с философски статии, преведени от Яков Костенски („Статьи о философических толках из „Енциклопедии“)[26]. Като отделна брошура през 1777 г. в превод на ученика на Ломоносов Александър Лужков е била издадена статията на Жан-Жак Русо „За политическата икономия“, съдържаща радикални идеи, свързани

[23] *Ibid.*, p. 51.

[24] Штранге, *„Энциклопедия“ Дидро*, с. 83. Ученият отбелязва, че тези тематични сборници частично „се отнасят към въпроси на буржоазната етика и са заострени срещу господстващите феодални норми на поведение“. Той споменава и някои от включените статии: „Любовь к ближнему“, „Самолюбие“, „Об отцовской любви“ в сборника „О любви“, „Придворный“, „Ласкатель“, „Лесть“ в сборника „О ласкательстве“.

[25] Штранге, *„Энциклопедия“ Дидро*, с. 78–81.

[26] Копанев, *„Энциклопедия“ и Россия*, с. 74. Най пълен опис на сборниците със статии от „Енциклопедията“ за периода 1767–1803 може да се намери в цитираната статия на Berkov, *Histoire de l‘Encyclopédie,* p. 52–55.

с общественото устройство[27]. Други смели статии, критикуващи съществуващия социален ред се появяват в навечерието на Френската революция през 1789 в сборника „О китайском правлении“ в превод на Иван Ждановски[28]. Н. Ревуненкова съобщава за много други подобни сборничета. Например И. Ванслов издава „О клевете, презрении и несчастии“ (1771) и „О пороке и добродетели“ (1774), последният събрал материали на кавалер де Жокур и Ж. Ромийи[29]. Маса други евтини и неголеми издания и справочници запознават руския читател с последните открития в астрономията, физическите закони и с постиженията в най-различни области на знанието[30].

Сравнително големите тиражи в началото на запознаването на руския читател с „Енциклопедията“, от 600 до 1200 екземпляра през 60-те години и по 300 екземпляра през 70-те години на XVIII век (намалението им изследователите свързват с политически причини) все пак дават на руските читатели множество най-разнообразни основни сведения и понятия. Тези издания на руски език служат дълго на интересуващите се, даже до края на XIX век[31]. В същото време, въпреки провала на проекта за препечатване на „Енциклопедията“ в Русия с дължимата корекция в „руските“ материали, Екатерина II продължава да подкрепя енциклопедическия проект. Според Н. Копанев, Женевското (1778–1779) и Нюшателското (1777–1782) издания на епохалния труд са спонсорирани от руското правителство[32]. Съществуващата научна литература, разглеждаща проблема за рецепцията на „Енциклопедията“ в Русия, обхваща голям брой неголеми статии на руски и западни езици, които по-скоро констатират, отколкото анализират направените преводи. Част от тези изследвания страда

[27] Штранге, *„Энциклопедия“ Дидро*, с. 85. Има се предвид Статья о политической экономии, или государственном благоучреждении. Переведена из Энциклопедии. СПб., 1777.

[28] Н. В. Ревуненкова, О переводах „Энциклопедии“ на русский язык, *История в „Энциклопедии“ Дидро и Д’Аламбера,* Ленинград, Наука, с. 258.

[29] *Ibid*.

[30] *Idid*. Изследователката посочва сборник с материали от Д’Аламбер, Жокур и Мале „О времени и разных счислениях оного“ (1771) в превод на В. Тузов, „Статьи из Энциклопедии о любопытстве и гадании“ (1770) в превод на И. Ванслов и др.

[31] *Idid.*, p. 259.

[32] Копанев, *„Энциклопедия“ и Россия*, с. 62.

от идеологическа едностранчивост, която също пречи да бъде видяна истинската картина. Това прави актуален проблема за нов съвременен подход в анализа на начина, по който руските читатели се запознават с епохалния труд на Просвещението.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Витол, А. В. Русское издание статей о Турции из „Энциклопедии“ Дидро и Д'Аламбера, *Письменные памятники и проблемы истории культуры народов Востока.* XXIII годичная научная сессия ЛО ИВ АН СССР (доклады и сообщения) 1988. Часть I. Москва, Наука, 1990, с. 154–161.

Гуковский, Г. А. *Русская литература XVIII века.* Москва, Аспект-Пресс, 1998.

Копанев, Н. А. „Энциклопедия“ и Россия. К 300-летию со дня рождения Дени Дидро, *Наука из первых рук* № 4 (52)/ 2013, с. 58–75. https://cyberleninka.ru/article/n/entsiklopediya-i-rossiya-k-300-letiyu-so-dnya-rozhdeniya-deni-didro/viewer (10.10.2021).

Люблинская, А. Д. Историческая мысль в „Энциклопедии“, *История в „Энциклопедии“ Дидро и Д'Аламбера,* Ленинград, Наука, с. 233–255.

Мезин, С. А. *Дидро и цивилизация России.* Москва, Новое Литературное обозрение, 2018.

Переводы из „Энциклопедии“. Ч. I–III, М., Печатаны при Императорском Московском университете, 1767.

Ревуненкова, Н. В. О переводах „Энциклопедии“ на русский язык, *История в „Энциклопедии“ Дидро и Д'Аламбера,* Ленинград, Наука, с. 256–259.

Санкт-Петербургские ведомости, 1751 – на https://www.vedomosti1728.ru/card.cgi?r=60&d=1751-02-26 (7.10.2021).

Статьи из „Енциклопедии“, принадлежащие к Турции. Том I. Статьи светские, то есть придворные, военные и гражданские. Перевел Семен Башилов. В Санкт-Петербурге, 1769.

Статьи из „Енциклопедии“, принадлежащие к Турции. Том II, содержащий статьи духовные. Перевел Семен Башилов. В Санкт-Петербурге, 1769.

Штранге, М. М. „Энциклопедия“ Дидро и ее русские переводчики. – Във: *Французский ежегодник.1959.* Москва, 1961, с. 76–88. http://istmat.info/node/31225 (7.10.2021).

Belissa, M. *La Russie mise en lumière. Représentations et débats autour de la Russie dans la France du XVIIIe siècle.* Paris, Éditions Kimé, 2010.

Berkov, P. N. Histoire de l'Encyclopédie dans la Russie du XVIIIe siècle, *Revue des études slaves,* tome 44, fascicule 1–4, 1965, p. 47–58.

Breuillard, J. Catherine II traductrice : le *Bélisaire* de Marmontel, *Catherine II et l'Europe,* sous la direction d'Anita Davidenkoff. Paris, Institut d'Études Slaves, 1997, p. 72.

Lang, D. M. L'Encyclopédie en Russie et au Caucase, *Cahiers de l'Association internationale des études françaises*, 1951, n°1–2, p. 61–65.

Proust, J. Diderot, l'Académie de Pétersbourg et le projet d'une „Encyclopédie russe, *Diderot Studies.* Vol. 12/1969, p. 103–140.

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5
Хартиени революции
Българско общество за проучване на осемнадесети век.
София, 2022

ПРОТОГРАФЪТ НА ТРИ ПРЕПИСА НА ЦИКЪЛА „ЧУДЕСА БОГОРОДИЧНИ“ (БРАН Сырку 13.5.17, РМ 3/28 И ИМЗ Ораховица 67)[1]

Десислава Узунова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

FOR THE PROTOGRAPH OF THREE COPIES OF THE CYCLE “MIRACLES OF THE THEOTOKOS” (LAS Syrky13.5.17, RM 3/28 AND HMZ Orahovitza 67)

Desislava Uzuniva
Sofia university “St. Kliment Ohridski”

The article examines the primary source of three copies of Samuil Bakachich’s translation of the cycle by Agapios Landos “Miracle of the Theotokos”, containing the unusual composition of 124 miracles. Five autographs of the translator are preserved and none of them is with such a composition. The main purpose of the article is to prove that the source of these copies is sixth autograph of Samuil Bakachich.

Keywords: Samuil Bakachich, Joanikiy Galiatovski, “Miracles of the Theotokos”, copies, manuscripts.

[1] Статията е част от работата ми по проект „Млади учени и постдокторанти 2022“ – 2, финансиран от МОН.

Да се разбере светогледът на южните славяни от XVIII в. до голяма степен означава да се разбере историята на създаването и рецепцията и четивата, които формират и отразяват тяхното съзнание. Както може да се съди по запазените близо 60 преписа[2], един от тези знакови за епохата текстове е цикълът на гръцкия книжовник Агапий Ландос (Критски) „Чудеса Богородични“[3] – произведение, което става изключително популярно в направения през 80-те години на XVIII в. превод на атонския йеромонах Самуил Бакачич.

От началото на 60-те години на XX в. до днес на преводаческото дело на Самуил Бакачич са посветени вече няколко частични и цялостни изследвания[4]. От насловите на преписите на неговите преводи се знае, че той е от малорусийските земи (т.е. – днешна Украйна) и в последната четвърт на XVII в. работи в скита „Св. Анна“ на Атон. За нуждите на южните славяни той превежда няколко творби: „Месия истинной“ на украинския книжовник Йоаникий Галятовски, „Хиротония“ (1685 г.), „Магнит духовний, Гавриила духовника Святые Горы и наставника кереаномъ“ (1690 г.), „Последование раздору латин от православных християн“ на пелопонеския йеромонах Максим, прави и самостоятелен превод на сборника на Дамаскин Студит „Съкровище“[5]. Съвсем наскоро след мое посещение през лятото на 2021 г. в библиотека Марчана във Венеция стана известно, че Самуил Бакачич е превел и още една бого-

[2] Д. Узунова, *Цикълът на Агапий Ландос „Чудеса Богорочни“ в южнославянската ръкописна традиция. Мотивът за договора с дявола*. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. София, 2019, с. 50–62.

[3] Цикълът е част трета от сборника на Агапий Ландос „Спасение на грешниците“ (1641 г., Венеция), съдържа 69 разказа за чудеса на Богородица. Той има собствен увод и собствено заключение (канон от VII Вселенски събор), което му придава сравнително самостоятелен статус в рамките на сборника – това позволява да се разпространява и в самостоятелни преписи в южнославянската ръкописна среда.

[4] Повече за книжовното дело на Самуил Бакачич вж. Ђ. Сп. Радојчић, Стари српски писци руске народности од краја XV до краја XVII века, Годишњак ФФНС 1960, с. 207–213, Б. Ст. Ангелов, Самуил Бакачич в южнославянских литературах, *Труды Отдела древнерусской литературы, 23*, 1968, с. 293–299, D. Radoslavova, Some New Data on the Literary Activity of Samujil Bakačyč: Preliminary Remarks, *Scripta & e-Scripta,* vol. 20*,* 2020, pp. 357–367., Д. Узунова, Неизвестен превод на Самуил Бакачич, *Paleobulgarica*, 4 2021, с. 113–124.

[5] Б. Ст. Ангелов, Самуил Бакачич в южнославянских литературах, *Труды Отдела древнерусской литературы, 23*, 1968, с. 293–299.

служебна книга на Йоаникий Галятовски – „Ключ разумение“[6]. През 1684 г. Бакачич започва работа по най-известния си превод – сборника на Агапий Ландос „Спасение на грешниците“, като в началото превежда неговата трета част – цикъла „Чудеса Богородични“[7].

Засега на науката са известни пет автографа на преводача Самуил Бакачич, които съдържат неговия превод на цикъла:

1. **Зогр. 201** (1684 г.?). Ръкописът се съхранява в библиотеката на манастира Зограф. Съдържа цикъла „Чудеса Богородични“, **70 чудеса**[8].

2. **РНБ Пог. 1105** (1685/6 г.). Ръкописът се съхранява в сбирката на М. С. Погодин в Руската национална библиотека в Санкт Петербург. Съдържа сборника „Спасение на грешниците“. Съставът на цикъла „Чудеса Богородични“ е **75 чудеса**[9].

3. **СНБ Рс 57** (1687 г.). Ръкописът се съхранява в Сръбската народна библиотека в Белград. Съдържа сборника „Спасение на грешниците“. Съставът на цикъла „Чудеса Богородични“ е **76 чудеса**[10].

4. **АНБ 114 (63)** (1687 г.). Ръкописът се съхранява в Австрийската национална библиотека във Виена. Съдържа цикъла „Чудеса Богородични“, **78 чудеса**[11].

5. **Marc. MS Or. 297** (80-те години на XVII в.). Ръкописът се съхранява в сбирката на Джузепе Прага в библиотека Марчана, Венеция. Съдържа цикъла „Чудеса Богородични“, **156 чудеса**[12].

---

[6] Д. Узунова, Неизвестен превод на Самуил Бакачич, *Paleobulgarica*, 4 2021, с. 113–124.

[7] Ђ. Сп. Радојчић, Стари српски писци руске народности од краја XV до краја XVII века, *Годишњак ФФНС 1960*, с. 207–213.

[8] Б. Райков и др., Каталог на славянските ръкописи в Библиотеката на Зографския манастир на Света Гора, София, Cibal, 1994, с. 447., D. Radoslavova, Some New Data on the Literary Activity of Samujil Bakačyč: Preliminary Remarks, *Scripta & e-Scripta,* vol. 20*,* pp. 357–367.

[9] К. Иванова, *Български, сръбски и молдовлахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин.* София, БАН, 1981, с. 576.

[10] Л. Ђорђевић и др., *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије. Народна Библиотека Србије*, Београд, 1986.

[11] G., Birkffelner, *Glagolitische und kyrillische handschriften in Osterreich*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1975.

[12] D. Camanzi, Venezia, Biblioteca nazionale Marciana. Достъпен на shorturl.at/cfvIM (15.07.2022 г.), Д. Узунова, Неизвестен превод на Самуил Бакачич, *Paleobulgarica*, 3 (2022), с. 125–124.

Както се вижда, във всеки от автографите си Бакачич добавя към оригиналния цикъл на Ландос от 69 чудеса различен брой разкази, които заема от други източници, като най-разширен е съставът в Marc. MS Or. 297. Във венецианския си автограф като чудо №22 в цикъла той вмъква заетото от сборника на Агапий Ландос „Нов рай“ (1642 г., Венеция) сказание за манастира Ватопед[13], а между чудеса №68 и 69 са добавени още седем разказа за чудеса на Богородица. Канонът от VII Вселенски събор (с функции на заключение у Ландос) е включен в ръкописа. След него с нова номерация (от чудо а҃) съставът е допълнен с почти пълен превод (81 от общо 95 чудеса) на включения в книгата на Йоаникий Галятовски „Казаня придани до книги Ключ разумение назоваемои“ (1660 г., типография на Киевско-Печерската лавра) цикъл „Чуда пресветой Богородицы некаторие з разных авторов забрании“[14].

В тази статия ще предложа хипотеза за протографа на три преписа на цикъла на Ландос в превода на Бакачич с необичайния разширен състав от 124 (срещу 69 в оригиналния цикъл на Агапий) чудеса:

1. **БРАН Сырку 13.5.17**, последната четвърт на XVII. Ръкописът се съхранява в сбирката на П. А. Сирку в библиотеката на Руската академия на науките в Санкт Петербург[15].

2. **РМ 3/28**, 1718 г. Ръкописът се съхранява в библиотеката на Рилския манастир[16].

3. **ИМЗ Ораховица 67**, втората половина на XVIII в. Ръкописът се съхранява в сбирката на манастира Ораховица в Историческия музей в Загреб, Хърватска[17].

---

[13] За това сказание вж. Д. Петканова, Из гръцко-българските книжовни отношения XVII–XVIII век, *Годишник на Факултета по славянски филологии*, 1968, с. 51–151.

[14] Д. Узунова, Петият автограф на преводача Самуил Бакачич (Marc. MS Or. 297) и преводът на цикъла „Чудеса Богородични“, *Paleobulgarica*, 4 (2021), с. 113–124.

[15] Д. Радославова, „Чудеса Богоматери“ последней четверти XVII века из рукописнаго собрания П. А. Сырку (БАН 13.5.17)*, (под печат)*

[16] Е. Спространов, *Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир*. София, Държавна печатница,1902, с. 136.

[17] Т. Јовановић, Агапије Ландос. Спасење грешних. *Препис* Јеротеја Рачанина из 1697. године. *Т.2* Српскословенски текст и пренос на савремени српски језик.

По сведения на Т. А. Исаченко два преписа на Бакачичевия превод на цикъла „Чудеса Богородични“ със състав 124 чудеса, датирани от XVIII в., се съхраняват и в сбирката на Киевско-Печерската лавра в Националната библиотека на Украйна „Н. И. Вернадский“ в Киев (ф. 306, № 374 и 375) – засега те са недостъпни за проучване[18].

Както се вижда, съставът на разглежданите тук ръкописи не съвпада с никой от познатите Бакачичеви автографи. Както и в Marc. MS Or. 297, в БРАН Сырку 13.5.17, РМ 3/28 и ИМЗ Ораховица 67 като чудо № 22 е вмъкнато сказанието за манастира Ватопед. Между чудеса № 68 и 69 от цикъла на Ландос са добавени още седем разказа. Както сказанието за манастира Ватопед, така и тези седем разказа са познати от автографите на Самуил Бакачич. Канонът от VII Вселенски събор (с функции на заключение у Ландос) не е включен в състава на преписите. Като се продължава номерацията, от чудо 78 до чудо 124 са прибавени още 47 кратки разказа – това са чудеса с № 1, 4, 5, 7, 8, 10–41, 43–55 от цикъла на Галятовски „Чуда пресветой Богородицы некаторие з разных авторов забрании“[19].

По-детайлните наблюдения обаче показват, че в БРАН Сырку 13.5.17, РМ 3/28 и ИМЗ Ораховица 67 не е засвидетелстван съкратен състав на венецианския автограф на Бакачич.

Така например от таблицата по-долу се вижда, че добавените между чудеса № 68 и 69 в цикъла на Ландос разкази са в различен ред, като правят впечатление и текстологичните разлики в заглавието на разказа за бедната вдовица:

Фондација Рачанска баштина, Београд, 2012, с. 526. Понастоящем ръкописът се съхранява в Музея на Загребско-Люблянската епархия в Загреб.

[18] Д. Радославова, „Чудеса Богоматери“ последней четверти XVII века из рукописнаго собрания П. А. Сырку (БАН 13.5.17)*, (под печат)*

[19] Д. Радославова, „Чудеса Богоматери“ последней четверти XVII, *, (под печат)*

Marc. MS Or. 297

1. Ѡ҆ преч҃нои Цр҃скои и҆
Патри́аршьскои ѡ҆бители
Ва́топе́дскои кра́снаа по́вѣсть.
Чю́до. к҃в.

2. Ѡ҆ чюдодѣ́ствїе вь сто́у҆де́нцы
Траѱа́нскомь быва́ющо҃. Чю҃. з҃д.
(чудо 68 от цикъла на Агапий Ландос)

3. Чю́до о҃а. Подо́бное
вы́шерече́нномоу
4. Чюдо о҃в (без заглавие)
5. Ѡ҆ е҆ди́нои и҆ко́нѣ прѣст҃ые Бц҃е
ми́роточивои ѿ жи́тиа ст҃го А҆ндре́а
Ха҃ ра́ди ю҆роди́ваго. Чю́до. о҃г.
6. Ѡ҆ дрꙋго́и и҆ко́нѣ пр҃но дѣ́вые
ꙗ҆ж(ь) сь́храи̑ еди́нꙋ женꙋ̀ ѿ
ножь́внаго закла́нїа. Чю҃. о҃д.
7. Ѡ҆ вдови́цы е҆ѥже че́да и҆зба́ви
Прѣст҃аа̀ Бц҃а ѿ рꙋ́кь а҆гара́нскѝ.
Чю́до. о҃е. (Nay.: Въ гра́дѣ е҆ла́тїи
недале́че е҆пархии А҆сна́тсие бѣ̀
е҆ди́нꙋ соу҆прꙋ́жьство зѣло (sic!)
добродѣтелное…)

8. Чю́до ѥ҆же бы́сть вь сина́и е҆гда
ѿцы̀ ѡ҆скꙋдѣ́нїа ра́ди хлѣ́бнаго
хотѣ́ше да ѡ҆ставе́ть монасты́рь и҆
разсѣ́ю се по ми́рю. (Без номерация.)

РМ 3/28

1. Ѡ҆ цр҃кой и҆ па҃рїа́ршъской чт҃ной
ѡ҆бы́тели ватопе̑ской кра́снаа по́вѣстъ,
Чю́до. к҃в.

2. Видѣ́нїе ч҃ю́дное, ꙗ҆́ко гь (sic!)
оу҆млостивлꙗ́емъ (sic!) проти́ва на҃
быва́етъ, мт҃ре своеѐ прѣкло́ненъ
мл҃тва́ми. чю́до. з҃д҃. (чудо 69 от
цикъла на Агапий Ландос)
3. Ѡ҆ ико́нѣ пр҃тые Бц҃е ꙗ҆́же сама̀
и҆зѡбрази́ се на стъпѣ̀ цр҃ко́вно҃. Чю҃. о҃.
4. Пѡ́добное вы́шерече́нномꙋ. Чю҃. о҃а.
5. Ѡ҆ ико́нѣ пр҃тые бц҃е и҆стоучи́вшои
кръ́въ ѿ колѣна. Чю҃. о҃в.

6. Чюдо. о҃г. Ѡ҆ еди́нои и҆ко́нѣ пр҃тые
бц҃е мироточи́вои. ѿ жи́тїа т҃с: а҆ндреа ха̀
(sic!) ра̑ ю҆роди́ваго.
7. Ѡ҆ дрꙋ́гои и҆конѣ пр҃но дѣ́вые ꙗ҆́же
съхрани̑ е҆ди́нꙋ женꙋ̀ ѿ ножа̑на(го)
закла́нїа (без номерация)

8. Ѡ҆ вдови́ци. е҆ѥ́же че́да и҆збави̑
прѣст҃аа̀ бц҃а ѿ рꙋ́кь а҆гаренскѝ. чю҃.
о҃е. (Nay.: Зѣ̑же и҆ ѡ дрꙋ́гои вдови́цы.
поне́же и҆ сїа тако́жде ѡ҆ че́дѣ свое҃
пр҃той бц҃ы молꙗ́ше се…)

Marc. MS Or. 297	**PM 3/28**
9. Видѣ́нїе ѵю́дное ѡ҆ то́мь ꙗ҆́ко Гь оу҆милостивлень проти́вꙋ на҆ быва́еть матерни́ми прѣ́клонꙗ́емь мл҃тва́ми.	9. Ѵюдо ѐже бысть въ сина́и, е҆гда̀ ѿцы хлѣ́бнаго ра́ди ѡ҆скꙋде́нїа хѡте́хꙋ да ѡ҆ста́ве̑ монасты́ръ. ѵю҃. ѻ҃ѕ.

Канонът от VII Вселенски събор (който не е включен в състава на разглежданите тук преписи) в Marc. MS Or. 297 разделя разказите от циклите на Ландос и Галятовски, като тук (за разлика от преписите със състав 124 чудеса) чудесата от цикъла на Галятовски са въведени с нова номерация (от чудо а҃).

Особено показателно е, че в БРАН Сырку 13.5.17, PM 3/28 и ИМЗ Ораховица 67 са включени чудеса с № 10, 25, 29, които не са част от състава на венецианския Бакачичев автограф. Това показва, че техният източник трябва да е шести (недостигнал до нас или все още неидентифициран) автограф на Бакачич, в който атонският книжовник ги е превел и включил.

В полза на хипотезата за шести Бакачичев автограф говорят и текстологичните разлики между Marc. MS Or. 297 и преписите със състав 124 чудеса[20]:

Marc. MS Or. 297	**PM 3/28**
Ѵю́до кд҃. семꙋ̀ подо́бное ѡ҆ Теѡ́филѣ, та́кожѐ рꙋкописа́телнѣ Ха҃ ѿре́ше̑ се	Дрꙋ́гое семꙋ̀ по̑бное ѡ҆ Деѡ́филе ха҃ ѿрѣ́кше̑ се писа́нїемъ, ѵю҃. кд҃.
По пл҃ско̑ пришь́ствїи Га҃ на́шего І҆са Ха҃ вь лѣ́то фл҃з. Бѣ̀ вь е҆па́рхїи Киликі́стѣи ед́нь и҆коно́мь е҆пі̑па Гра́да нарица́емаго А҆дано́нь и҆мене̑ Деѡ́филь. Ѵл҃кь Бг҃оѵ҃твыи и҆ добродѣте̑ныи и҆же прохожда́ше до́брѣ и҆ разꙋ́мно жителство своѐ. строѧ̀	По плъ̑скѡ̑ пришъ́ствїи га҃ на́шего І҆са ха҃, въ лѣ́то ҂фл҃з. бѣ̀ въ е҆па́рхїи киликѡ̑сцѣй е҆ди́нъ и҆конѡ́ оу҆ е҆пі̑па гра́да а҆дано́нъ гл҃ю́мага, и҆мѐ е҆мꙋ̀ бѣ̀ Деѡ́филъ. ѵл҃вкъ бг҃оѵ҃тивъ и҆ добродѣте̑лѧнъ. и҆же прохѡ́жаше жи́тїе своѐ добрѣ̀ и҆ разꙋ́мно. правѐ

[20] Сравнението е по разказа за сключилия договор с дявола иконом Теофил.

Цр҃ко́вная, толи́ко Бг҃ооу҃го́дно ꙗ҆́ко
вьсѝ Бл҃годаре́хꙋ є҆мꙋ̀. є҆гда́же оу҆мрѐ
є҆пⷭ҇пь прїидо́ше вьсѝ кь митрополи́тоу
просе́ще да хиротони́саєть и҆́мь
Теѡфи́ла, понѥ́же бѣ̀ добродѣ́телныи
ᲂу҆лкь. Сего̀ оу҆́бо хоте́ше и҆ митрополи́ть
да рꙋкополо́жить. нѣ҃ Теѡфи́ль са́мь
не изво́ли на си́е ꙗ҆́ко смѣре́ныи,
ꙗ҆ко́вь бѣ́ше по и҆́стиннѣ. Тѣ́мь видѣ̀
а҆рхиє҆пⷭ҇пь непрѣло́жное пра́ва его́,
хротониса̀ дрꙋга́го ре́кь є҆мꙋ̀ да лю́бѝ
Деѡ́фила. И҆ да ꙗ҆ и҆́мать є҆пи́тропа.
си ꙗ(сть). Повели́телꙗ и҆ строи́телꙗ.
Та́ко оу҆́бо па́ки про́иде добродѣ́телнѣ
вре́ме дово́лное Деѡ́фила.

цр҃ковная́, толи́ко бл҃гооу҃го̑нѣ, ꙗ҆́ко
въсѝ бл҃гра́хꙋ є҆мꙋ̀. и҆ є҆г҃а оу҆мрѐ є҆пⷭ҇пъ,
прїидѡ́ше въсы̀ къ митрѡ҃лїтꙋ.
про́сѣще да и҆ хиротони́са́етъ
Деѡ́фила. понѥ́же вѣдеꙗ́хꙋ
є҆гѡ досто́ина бы́ти того̀ са́на.
митрѡ҃лїже не ѿре́чє се. и҆ хотѣ́ше
є҆гѡ̀ рꙋко̀положи́ти нѣ҃ Деѡ́филъ са҃
не въ҆хотѣ̀, смере́нїа ра́ди. тѣ҃ видѣ̀
а҆́рхїє҆пⷭ҇пъ, непрѣло́жное мы́слы
є҆гѡ. хиротоса̀ дрꙋ́гога и҆ речѐ
є҆мꙋ̀, да̀ лю́бѝ Деѡ́фїла. и҆ да и҆́ма҃
є҆гѡ є҆пи́трѡпа. ꙗ҆́коже бѣ̀ и҆ прѣ̑же.
строꙗ́ше оу҆́бо па́ки цр҃ковная̀ Деѡ́фи̑
по пръво́мꙋ. добродѣ́лнѣ (sic!) и҆
бг҃ооу҃го̑нѣ житє̑ствꙋе.

Дори само лексикалните разлики и разширението на фразите в РМ 3/28 показват, че Marc. MS Or. 297 не е текстологичният източник на този препис. Това е характерно за късната отворена ръкописна традиция – Бакачичевите автографи се различават не само по състав, но и на места значително текстологично.

Този шести автограф на Самуил Бакачич е съдържал само цикълът „Чудеса Богородични“. Съставът му е бил 124 чудеса и е точно отразен в БАН Сырку 13.5.17, РМ 3/28 и ИМЗ Ораховица 67. Според наблюденията на Диляна Радославова БРАН Сырку 13.5.17, РМ 3/28 и ИМЗ Ораховица 67 показват затворена традиция[21] – следователно трябва да се предположи, че тези преписи са текстологично много близки до шестия автограф (а може би дори са текстологично идентични с него).

[21] Д. Радославова, „Чудеса Богоматери“ последней четверти XVII века из рукописнаго собрания П. А. Сырку (БАН 13.5.17), *(под печат)*

Засега разглежданите тук преписи са единствените, за които може да се предположи, че шестият Бакачичев автограф е техен протограф[22]. Това свидетелства, че неговото разпространение е било изключително ограничено. От състава му обаче може да се съди, че Бакачич е мислил за двата цикъла, които компилира (този на Ландос и този на Галятовски) като за един общ цикъл от чудеса на Богородица. Вероятно това отговаря и на първоначалната задача на преводача, която е била не да преведе цикъла на Ландос, а да състави цикъл от чудеса на Богородица за нуждите на южните славяни, като използва цикъла на Ландос за основа. Не случайно тази нужда се е появила именно на Атон, където Бакачич работи. Това е средоточие на манастири на Халкидическия полуостров е територия, посветена на Богородица, а подобен цикъл в южнославянската традиция до този момент не е съществувал (както, впрочем, и във византийската и поствизантийската, които южните славяни ползват като литературни модели).

Както се вижда от направените от Бакачич преводи, той проявява особен интерес към творчеството на Йоаникий Галятовски (ок. 1620–1688 г.). Галятовски е един от най-видните антиуниатски настроени украински богослови на епохата. В периода 1659–1665 г. той е преподавател по риторика в престижната Киевско-Могилянска академия и неин ректор. Поради конфликта си с назначения след превземането на Правобережна Украйна от Полша нов епископ на Киев Методий Галятовски е принуден да се оттегли в Литовското княжество, но след завръщането си в Киев е назначен за игумен на Елецко-Успенския манастир, където умира през 1688 г. Той е автор на множество богословски, полемични и омилистични произведения, а творчеството му е част от новата православна проповедническа вълна в Украйна. На базата на някои наблюдения върху езика на Бакачич още Боню Ангелов отбелязва, че той вероятно е украинец[23] – тоест, той владее отлично изходния език, от който превежда творбите на Йоаникий Галятовски (украинската мова). На свой ред, в условията на мюсюлманско религиозно и културно обкръжение и в обстановка,

[22] Разбира се, трябва да се имат предвид и двата преписа в Националната библиотека на Украйна.

[23] Б. Ст. Ангелов, Самуил Бакачич в южнославянских литературах, *Труды Отдела древнерусской литературы, 23*, 1968, с. 293–299.

в която разпространението на християнска просвета и книжнина е силно затруднено, южните славяни също имат необходимост от нова православна проповедническа вълна. Ето защо изборът на Бакачич едва ли е случаен – творчеството на Галятовски отговаря на нуждите на неговата южнославянска публика.

Изясняването на въпроса за Бакачичевите автографи, които съдържат най-известния негов превод (цикъла „Чудеса Богородични“), дава още един поглед към „работилницата“ на един от най-продуктивните книжовници от епохата. Това е и опит за изясняване на късната отворена ръкописна традиция и на отношението на писачите към техните антиграфи. По всичко личи, че се затвърждава отдавна наложеният извод, че книжовниците третират тяхното съдържание доста свободно, а това е проява на творческия подход към текста, характерен за съзнанието на книжовниците от епохата. От друга страна, той хвърля светлина върху една все още слабо проучвана тематика – връзките на южните славяни с украинската православна книжнина, която се осъществява чрез участието на украински преводачи и преписвачи в южнославянския книжовен процес на Атон.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Ангелов, Б. Ст., Самуил Бакачич в южнославянских литературах. *Труды Отдела древнерусской литературы, 23* (1968), с. 293–299.

Иванова, К. *Български, сръбски и молдовлахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин*. София, БАН, 1981.

Јовановић, Т. *Агапије Ландос. Спасење грешних. Препис Јеротеја Рачанина из 1697. године. Т. 2 Српскословенски текст и пренос на савремени српски језик*. Београд, Фондација Рачанска баштина, 2012.

Петканова, Д. Из гръцко-българските книжовни отношения XVII–XVIII век, *Годишник на Факултета по славянски филологии*, 1968, с. 51–151.

Радојчић, Ђ. Сп. Стари српски писци руске народности од краја XV до краја XVII века, *Годишњак ФФНС* (1960), с. 207–213.

Райков, Б., Кожухаров, Ст., Миклас, Х., Кодов, Хр. *Каталог на славянските ръкописи в Библиотеката на Зографския манастир на Света Гора*. София, CIBAL, 1985.

Радославова, Д. „Чудеса Богоматери“ последней четверти XVII века из рукописнаго собрания П. А. Сырку (БАН 13.5.17)*, (под печат)*

Спространов, Е. *Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир.* София, Държавна печатница, 1902.

Узунова 2019 Узунова, Д. Цикълът на Агапий Ландос „Чудеса Богорочни*“ в южнославянската ръкописна традиция. Мотивът за договора с дявола*. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. София, 2019.

Узунова, Д. Неизвестен превод на Самуил Бакачич, *Paleobulgarica*, 3 (2022), с. 125–142.

Birkffelner, G. *Glagolitische und kyrillische handschriften in Osterreich*. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1975.

Camanzi, D., Venezia, Biblioteca nazionale Marciana. Достъпно на https://www.shorturl.at/shortener.php (15.01.2022)

Ђорђевић, Л., Гроздановић-Пајић, М., Церниħ, Л. *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије.* Београд, Народна Библиотека Србије, 1986.

Radoslavova, D. Some New Data on the Literary Activity of Samujil Bakačyč: Preliminary Remarks, *Scripta & e-Scripta, vol. 20,* 2020.

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5
Хартиени революции
Българско общество за проучване на осемнадесети век.
София, 2022

МЕТАНАРАТИВЪТ ЗА ФРЕНСКО-РУСКАТА ВОЙНА ОТ 1812 г. И *ПОВЕСТЬ О РОЖДЕНИИ МОЕМ, ПРОИСХОЖДЕНИИ И ВСЕЙ ЖИЗНИ* ОТ КН. И. М. ДОЛГОРУКОВ (1764–1823)

Ребека Джили
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE METANARRATIVE OF THE FRENCH INVASION OF RUSSIA OF 1812 AND *ПОВЕСТЬ О РОЖДЕНИИ МОЕМ, ПРОИСХОЖДЕНИИ И ВСЕЙ ЖИЗНИ* BY I. M. DOLGORUKOV (1764–1823)

Rebecca Gigli
Sofia University "St. Kliment Ohridski"

For a long time, people have felt the need to create "grand narratives" or "metanarratives" (J. F. Lyotard). The latter are ideological constructions that help to form models to interpret and "talk" about reality and the world. From this point of view, the official Russian representation of the French invasion of Russia by Napoleon in 1812 can also be considered an metanarra-tive "metanarrative", in which the conflict acquires a universal and symbolic meaning. In Russian ideology, this struggle is defined as a "Patriotic War". In fact, in this fight, also immortalized in *War and Peace* by L. N. Tolstoj, the entire population of the Russian Empire undertook the "mission" to save the homeland and Europe from the "diabolic" Napoleon. Undoubtedly, at that time one of the

privileged means of spreading these ideas was the use of paper. Manifestos and leaflets were distributed to soldiers and civilians to inspire patriotic feelings. However, it should be noted that there were and are other written sources, often in handwritten form, which testify to "metanarratives" from a different perspective: the ego-documents. These texts not only help to reconstruct the creation of "grand narratives", but also their reception. Therefore, the aim of this article is to analyse the "metanarrative" of the Franco-Russian War of 1812 and its representation in *Повесть о рождении моем, происхождении и всей жизни* by Prince I. M. Dolgorukov (1764–1823), who offers us an interesting account of these military events. Indeed, the latter is a representative of Russian nobility who is not engaged at the front. In particular, the article examines the ideological construction of the conflict in Russian propaganda and emphasizes its reception and its influence on the way in which I. M. Dolgorukov tells "his personal and true version" of the famous campaign of 1812.

Keywords: French invasion of Russia, 1812, I. M. Dolgorukov, memoirs, metanarrative

> [1812] Год ужасный в летописях русских! Европа никогда его не забудет, на морях и за океанами памятны будут его приключении. Россия с кровавыми слезами оплакивать его станет, а внучата наша примут за сказку повествовании историков об нем.
> И. М. Долгоруков, *Повесть о рождении моем, происхождении и всей жизни*

Би било достатъчно да цитираме *Война и мир* от Л. Н. Толстой[1], за да разберем значението на кампанията на Наполеон в Русия от

[1] Публикуването на книгата предизвиква големи дискусии относно историческата истина на повествованието. Във връзка с това трябва да се отбележи, че *Война и мир* от Л. Н. Толстой (1828–1910) е тясно свързана с руската мемоаристика за 1812 г. (А. Г. Тартаковский, *1812 год и русская мемуаристика (Опыта источниковедческого изучения)*. Москва, Наука, 1980, с. 256). За да напише книгата си, писателят прави задълбочени исторически изследвания и се консултира с тогавашните автобиографични произведения. Следователно и както се опитваме да подчертаем и в тази статия, не е напълно изненадващо да открием много паралели и прилики между *Война и мир* и разказа за събитията от 1812 г., направен от И. М. Долгоруков.

1812 в културата на страната. Тази война, която руснаците наричат „Отечествена“[2], е епохално събитие в руската история. Нахлуването на врага в символичното сърце на страната, огромната загуба на човешки животи и неочаквана победа над „непобедимия“ Наполеон остават запечатани в паметта на съвременниците и не само. Всичко това веднага става вдъхновение за митове и легенди[3], които и днес не губят своята актуалност[4]. Всъщност пред ирационалността и непредсказуемостта на съдбата хората винаги се опитват да намерят интерпретативен ключ към събитията, създавайки идеологически конструкции, способни да обяснят реалността. Френският философ Ж. Ф. Лиотар използва термините „голям наратив“ и „метанаратив“, за да опише тези епистемологични теории, които пробват да рационализират света[5]. Имайки предвид това, пропагандата и официалното представяне на Отечествената война от 1812 г. може да се счита за пример за „метанаратив“, тъй като този конфликт в Русия придобива идеологически и символични значения. По онова време, поради лип-

[2] В Русия Наполеоновата кампания в Руската империя от 1812 г. е известна като „Отечествена война“. Това определение се дължи на факта, че цялото руско население взема активно участие в конфликта в опит да защити родината от нашествието на чуждия враг.

[3] Неслучайно едно от последните издания, посветени на това историческо събитие, е озаглавено *Реалии и легенды Отечественной войны 1812 года* (вж. *Реалии и легенды Отечественной войны 1812 года: Сборник научных статей*. Отв. ред. С. В. Денисенко. Санкт-Петербург – Тверь, Изд-во Марины Батасовой, 2012).

[4] Отечествената война от 1812 г. често е използвана за пропагандни цели. Както отбелязва Р. С. Уортман, ако Александър I употребява паметта на конфликта, за да се представи като „спасител на човечеството“, неговият наследник Николай I „се стреми да възкреси спомените за войната и да ги направи част от сценарий за национално прераждане, демонстрирайки отдаеността на руския народ към системата на самодържавието, която е спасила Русия от революция и нашествие [превод мой – Р. Дж.]“ (R. S. Wortman, 1812 in the Evocations of Imperial Myth, *Revue des études slaves*, t. 83, fascicule 4, 2012, p. 1099). Въпреки периодите на по-голяма и по-малка популярност на този „мит“, дори 200 години след тази война, тя продължава да бъде символ на руската идентичност. Например, по повод на годишнината от Наполеоновата кампания в Русия руското правителство е финансирало много проекти, насочени към възвеличаване и възпоменание на този исторически епизод.

[5] Вж. J. F. Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1984.

сата на други медии, пропагандата се води на хартия[6]. Манифести, листовки и литературни произведения се отпечатват и разпространяват, за да предизвикат патриотични чувства в народа. Войната от 1812 г. намира широко отражение и в мемоаристиката. Както отбелязва А. Г. Тартаковски, през този период количеството на произведенията, принадлежащи към автобиографични жанрове, се увеличава значително[7]. Много от тях са публикувани с пропагандни цели, но има и много текстове, често запазени в ръкописна форма, в които могат да се намерят и други „версии“, несъгласни с официалната реторика. Следователно тези его-документите са не само безценни източници за реконструкция на атмосферата на времето, но могат да предложат и интересни перспективи за изследване на изграждането, деконструкцията и рецепцията на метанаративите. Целта на тази статия е именно анализът на „метанаратива“ за Отечествената война от 1812 г. в Русия и нейното представяне в автобиографичното произведение *Повесть о рождении моем, происхождении и всей жизни* на И. М. Долгоруков (1764–1823), който предлага интересна „лична“ гледна точка на човек, неангажиран на фронта. Извън официалния метанаратив на войната, в който има патос и патриотични чувства, И. М. Долгоруков оставя на хартия своята „версия“ на военните събития.

---

[6] Дълго време хартията (т.е. книги, вестници и т.н.) е играла централна роля в разпространението на културни, религиозни, политически и философски идеи. Важността на използването на хартията като привилегирована медия в миналото не бива да се подценява, тъй като и неотдавнашният „материален обрат“ в хуманитарнистиката (за повече подробности вж. T. Bennet, P. Joyce, *Material Powers. Cultural Studies, History and the Material Turn*. London, Routledge, 2010) придава все по-голямо значение на изучаването на материалните средства за комуникация, тяхното влияние върху културата на даден период и начина, по който те се използват за циркулацията на информация.

[7] А. Г. Тартаковский, *1812 год в воспоминаниях современников*. Москва, Наука, 1995, с. 4. Изследователят обръща особено внимание на връзката между мемоаристиката и събитията от 1812 г. Според него тази година играе значителна роля за приближаването на руската автобиографична и мемоарна проза до пресата. За повече подробности вж. А. Г. Тартаковский, *Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX века. От рукописи к книге*. Москва, Наука, 1991; А. Г. Тартаковский, *1812 год в воспоминаниях современников*. Москва, Наука, 1995 и А. Г. Тартаковский, *1812 год и русская мемуаристика (Опыта источниковедческого изучения)*. Москва, Наука, 1980.

Княз И. М. Долгоруков (1764–1823) е руски дворянин, който живее между края на XVIII и началото на XIX век. Неговото семейство-то е един от най-старите родове на московското дворянство. Преди внезапната смърт на Петър II (1715–1730) Долгорукови са влиятелни личности на двора, но с началото на управлението на Анна Йоановна (1693–1740) те губят цялата си политическа и икономическа власт. И. М. Долгоруков пише поезия, дневници, пътеписи, мемоари[8] и своята автобиография, озаглавена *Повесть о рождении моем, происхождении и всей жизни*[9]. Започнато по съвет на баща му и вдъхновено от примера на известната му баба Н. Б. Долгорукая[10], произведението е писано през целия живот на автора, разказвайки основните събития от неговия живот година по година[11]. По-специално, авторът твърди, че иска да говори само за себе си. Но в разказа за войната от 1812 г. той пише: „остановимся на час […], чтоб кинуть взгляд на политическую сферу земли, хотя до меня собственно она и не принадлежала бы, однако по тому влиянию ее, под которым нашелся в текущем году всякий россиянин от монарха до хлебопашца, нельзя не посвятить ей несколько строк“ (Том 2: 248).

---

[8] Едно от най-особените автобиографични произведения на И. М. Долгоруков е *Капище моего сердца, или Словарь всех тех лиц, с коими я был в разных отношениях в течение моей жизни*. Това е календар *sui generis*, в който за всеки ден от годината писателят посвещава литературен портрет на един от хората, които е срещнал през своя живот (вж. И. М. Долгоруков, *Капище моего сердца, или Словарь всех тех лиц, с коими я был в разных отношениях в течение моей жизни*. Москва, Наука, 1997).

[9] От тук нататък само *Повесть*. Текстът се цитира в оригинал на руски език по следното издание: И. М. Долгоруков, *Повесть о рождении моем, происхождении и всей жизни. В 2-х тт*. Санкт-Петербург, Наука, 2004–2005. Препратките към томовете и страниците са посочени в скоби.

[10] Бабата на И. М. Долгоруков е една от първите авторки на женска автобиографична проза в Русия. Тя е автор на първия публикуван женски автобиографичен текст в Русия през 1810 г. Вж. Н. Б. Долгорукая, *Своеручные записки княгини Натальи Борисовны Долгорукой, дочери г. фельдмаршала графа Бориса Петровича Шереметева*. Санкт-Петербург, Тип. Сириус, 1913.

[11] Тази характеристика приближава произведението до летописния модел, но тази прилика е само формална, защото *Повесть* се различава коренно от първите образци на автобиографичната проза. Например, в нея е очевидно влиянието на *Изповедите* на Ж. Ж. Русо с препратката им към „искреността на автора“.

И. М. Долгоруков рисува интересна картина на Руската империя през онези години, коментирайки борбите на бойните полета и пропагандната война. През 1812 г. последната достига своя апогей, но още през предишните години и преди „унизителния“ Тилзитски мир[12] тя е много оживена. Ако от една страна, много литературни произведения непрекъснато възвеличават руските войски и унижават френския враг, от друга страна, има и други хартиени средства, които не са строго литературни и допринасят за създаването на „метанаратива“ на конфликта. Например, в допълнение към манифестите, И. М. Долгоруков говори за разпространението на сатирични карикатури сред тълпата:

> „…в Москве на Спасском мосту, как обыкновенно, рассыпалась куча дурацких картин, насчет французов разных карикатур. Водворился у нас аглинский вкус, и неосторожно стали продавать кожу с медведя прежде, нежели его свалили. Ратник Долбила смешил всю Красную площадь, принимал француза на вилы и кричал: „Что, мусье!“. Это все изображено было самым скаредным образом в красках, и чернь последние гроши тратила на покупку этих малевок“ (Том 1: 708–709).

Както показва цитатът, авторът не одобрява клеветническата кампания срещу френския народ. По същия начин той е много критичен към ролята, поета от духовенството в антинаполеоновата пропа-

[12] Тилзитският мир, подписан през 1807 г., е много обременяващ мирен договор за Русия, тъй като предвижда присъединяването на Руската империя към Континенталната блокада, която нанася огромни щети на икономиката на страната. Поради тази причина мнозина, включително самият И. М. Долгоруков, го наричат „унизителен мир“. Освен това е интересно да се отбележи един паралел с *Война и мир.* След подписването на този мир И. М. Долгоруков, подобно на граф Николай Ростов, трябва да пирува и да вдигне тост неохотно с французите, които до неотдавна са били врагове: „Скоро последовал мир, который унизил Россию, и в первый раз она почувствовала над собой влияние чужого деспота, […] я тотчас приехал в Владимир дать вид празднества сему печальному событию. […] Однако надобно было казать вид веселый и угощать наших злодеев. Пленные, возвращаясь из разных губерний, достигали границы чрез Владимир […]. Я их пригласил оттуда к себе обедать, они все шайкой за столом пили здоровье нашего государя, а я взаимно с приветствием к ним таким же, каким они потчевали меня, пил здоровье их самозванца, которому совсем другого желал на уме“ (Том 2: 27).

ганда. За него е истински срам използването на проповеди по време на война за очерняне на врага и той коментира с възмущение:

> „Что всего удивительнее было в то время, что из истории нашей едва можно ли будет выскоблить, это брань и позор духовенства. Во всех епархиях архиереи восклицали с амвонов велегласно присланные им от Синода печатные листы, в коих православная церковь российская называла Наполеона Антихристом, предавала его анафеме, кляла судилища его и громко проповедовала, что он во Франции учреждает по образу иудеев трибунал, называемый Сангедрин, название того беззаконного соборища, коим распят искупитель мира. О, какая соблазнительная проповедь! Она вымышлена была для возмущения народа против Франции“ (Том 1: 709).

Това, което предизвиква порицанието и критиката на автора, са преди всичко последиците от тази пропагандна война, които той не пропуска да отбележи в *Повесть*. На чужденците е забранено да изпращат писма в чужбина и в театъра публиката не само вече не аплодира френските актьори, но има вълнения по време на театрални представления, които вдъхват патриотични чувства[13]. Накрая той отбелязва как хората спират да говорят на френски[14]. В същото време

[13] „дух публики электризовался обстоятельствами политическими, начинали исподтишка ненавидеть французов и желать войны с Наполеоном. […] Дух народный несколько раз оказался даже и среди увеселений. Например, в „Танкреде“ когда он, выходя на театр, сказал: „à tous les coeurs bien ne’s que la patrie est chère“ (о, сколь отечество сердцам великим мило!), вся публика затопала ногами. Рукоплескании раздавались на улице. Шуму унять было нельзя с четверть часа, и игра актеров от него остановилась совсем. В другой раз Дюпор пошалил и не оказал должного уважения к требованиям публики. Все почти засвистали. В партере началась суматоха. Дамы выходили из лож в замешательстве. Полиция даже принуждена была унимать неустройство, и я сам слышал в сеняху дожидаясь кареты, как один молодой человек с запальчивостью упрекал другого, который извинял Дюпора из пристрастия к его искусству, что он изверг и не любит своего отечества, вступаясь за дерзновенного француза. Вот до чего доходил дух злобы против этого народа“ (Том 2: 81).

[14] По това време френският език е езикът на общуване на руското дворянство. Във *Война и мир* има различни речи и диалози, който са на френски. А в книгата се описва и нарастващата омраза към французите, която се проявява с отказа да говорят техния език. Например, княгиня Друбецкая пише на приятелката Мария Болконская: „„Я вам пишу по-русски, мой добрый друг, […] потому что я имею ненависть ко всем французам, равно и к языку их, который я не могу слышать го-

писателят подчертава, че това, че не мрази французите не го прави предател. Просто за него: „Весь мир одна семья, с начала до конца:/ Мы слабые птенцы всесильного отца. От этого, однако, что я так думаю, прошу не заключать, чтоб я был Мазепа. Нет, конечно! Изменить родине я не могу ни в каком случае, но любить буду вечно то, что мне понравится“ (Том 2: 21). Освен това, ако в манифестите и листовките се обвиняват французите, за И. М. Долгоруков единственият виновник за войната е Наполеон.

Въпреки това критично отношение към пропагандата, в *Повесть* И. М. Долгоруков не е съвсем чужд на влиянието на официалната реторика. Като цяло, руският метанаратив за Отечествената война от 1812 г. се основава на три основни концепции: православието, патриотизма и свободата[15]. Всъщност борбата между френските и руските войски става „конфликтом двух цивилизаций. Многие современники осознавали происходившие события как противостояние православной, дворянско-монархической России и „безбожной“, „дехристианизированной“ в результате революционных потрясений Франции“[16].

В частност, в метанаратива на този военен, политически и идеологически конфликт и в *Повесть* се обръща внимание на „спасителната мисия“, поета от Руската империя. С тази война Русия не само защитава своите земи и своите ценности, но се превръща и в последната надежда за спасението на Европа, безпомощна пред многобройните

ворить…““ (Л. Н. Толстой, *Полное собрание сочинений. Том 11. Война и мир. Том третий*. Москва – Ленинград, Государственное издательство, 1932, с. 104). Или на прощална вечер, организирана отново от княгиня Друбецкая, тези, които използват френски думи, са глобени: „В обществе Жюли, как и во многих обществах Москвы, было положено говорить только по-русски, и те, которые ошибались, говоря французские слова, платили штраф в пользу комитета пожертвований“ (Л. Н. Толстой, *Полное собрание сочинений. Том 11. Война и мир. Том третий*. Москва – Ленинград, Государственное издательство, 1932, с. 175).

[15] Както е написано в приказ към армията: „Войны! Вы защищаете Вѣру, Отечество, свободу“ (*Собраніе Высочайшихъ манифестовъ, Грамотъ, Уприказовъ войскамъ и разныхъ извѣщеній послѣдовавшихъ въ теченіи 1812, 1813, 1814, 1815 и 1816 годовъ*. Санкт-Петербург, Морская типография, 1816, с. 7–8).

[16] Л. В. Мельникова, Антинаполеоновская пропаганда в России 1806–1814 гг.: формирование образа внешнего врага, *Французский ежегодник*, 2013, с. 162.

военни успехи на Наполеон[17]. Друг елемент, често подчертаван в пропагандните текстове, е, че „Великата армия“ на Наполеон е съставена от войници от различни страни. Следователно, за разлика от руснаците, в руския метанаратив те се борят не за любов към своята страна, а от алчност и за да грабят. В своята автобиография И. М. Долгоруков не пропуска този детайл, описвайки ужасната Наполеонова армия, която се готви да нахлуе в неговата любима родина[18]. Освен това в реториката на времето често се споменават знаменити епизоди от миналото. Използвайки типичен паралел за тогавашния метанаратив, И. М. Долгоруков сравнява времената на войната от 1812 г. с тези на Минин и Пожарски в началото на XVII век по време на т. нар. Смутно време: „Все напоминало времена Минина и Пожарского“ (Том 2: 264)[19]. Все пак версията за събитията на този автор се различава в много отношения от официалното представяне на конфликта, защото на преден план е неговото тълкуване на войната.

За И. М. Долгоруков 1812 г. е особено ужасна, защото той не само трябва да се изправи пред края на своята кариера, но трябва да изтърпи и страданията на родината си: „Все страдало в России, а я сугубо. Я болел ранами отечества и собственно своими“ (Том 2: 218). Несъмнено авторът не гледа положително на войната. Той има пацифистка природа и от известно време е измислил своя собствена максима, според която „По логике моей давно расположил,/Что так ли, или сяк, да плохо, как убил“ (Том 2: 267). За него смъртта в битка

[17] В манифестите е написано: „Войны! Вся Европа на васъ смотритъ и ожидаетъ отъ васъ своего спасенія“ (*Собраніе Высочайшихъ манифестовъ, Грамотъ, Упрказовъ войскамъ и разныхъ извѣщеній послѣдовавшихъ въ теченіи 1812, 1813, 1814, 1815 и 1816 годовъ*. Санкт-Петербург, Морская типография, 1816, с. 132).

[18] „Все силы Европы, порабощенные скиптру его, шли противу войск наших с отчаянным мужеством. […] Текли в Россию толпы французов, германцев, прусаков, голландцев, италиянцев и все народы, связанные наименованием Рейнского Союза“ (Том 2: 262).

[19] Паметникът, който и до днес стои на Червения площад в Москва, е посветен именно на тези двама герои от „Смутното време“. Както свидетелства и И. М. Долгоруков, церемонията по откриването на статуята се провежда през 1818 г. (Том 2: 446). В действителност събитието е трябвало да се случи през 1812 г., но войната е попречила на тържествата.

не е чест, както се подчертава в пропагандните текстове. Още по време на предишните конфликти с Наполеон той не се поколеба да осъди кръвопролитието, причинено от войните: „Падали люди, как галки, и гнили тысячи трупов разных царств и исповеданий на полях, – так называемых полях чести. Какое юродство в христианах в лучшие дни премудрости их и славы: называть убийство честью!“ (Том 1: 678). Не е изненадващо, че през 1812 г., когато всички млади хора са движени от еуфорията и ентусиазма да се борят за своята страна[20], писателят не иска да запише своите деца в армията. Той не само мисли, че суетата, а не патриотизмът ги инспирира, но и дава на своите синове образование, което предполага административна кариера[21]. Отделно опитът му като губернатор на Владимир (1802–1812) с рекрутирането на войници също допринася за тази позиция. В рязък контраст с една от централните теми на метанаратива от 1812 г., тоест смелостта на руските солдати, И. М. Долгоруков представя по-малко героична картина на руската армия. Войниците не са вдъхновени от високи идеали, а от кариерни съображения. Той характеризира мотивите им така: „Крест, чин, мундир и прибыток – вот причины или, так сказать, рычаги, которые поднимали сию огромную массу наших защитников“ (Том 1: 710). И. М. Долгоруков коментира отрицателно особено

[20] На младини и И. М. Долгоруков е развълнуван от подобни патриотични чувства и решава да започне кариерата си в армията. Но опитът по време на Руско-шведската война го кара да избере да продължи своята служба в администрацията.

[21] „Москва вооружала ополчении. Все юношество кидалось в него без рассмотрения. Я имел при себе сына Александра и двух жениных, кои по возрасту своему могли уже служить […]. Восторги закружили им голову, и нельзя было унять их. […] Хотя я чувствовал, что ревность наших благородных молодцев происходила более от тщеславия, нежели от прямого героизма, что им хотелось, подобно как и в прежнюю милицию, щеголять мундирами и, не встречая пушки, рыскать по балам и театрам, что одни эполеты, усы, шпоры и прочие безделки воспламеняли их воображение, а не прямые понятии о чести и отечественном долге, хотя я все это видел и отгадывал, но обстоятельства не позволяли умерять жар молодых людей, […] да и, признаюсь откровенно, я не к тому готовил детей своих, чтоб быть им рыцарями и притравиться к мясу человеческому. […] Я желал, чтоб и мои дети приготовились быть мирными гражданами, полезными обществу пером и познаниями, а не мечом и разбоями“ (Том 2: 266–267). И във *Война и мир* се говори за ентусиазма на младите хора да се присъединят към армията и да се бият на фронта. За пример, можем да споменем по-малкия брат на граф Николай Ростов, тоест Петр Ростов.

руското дворянство, което не се втурва да спасява страната си в опасност. А по-скоро неговите представители правят всичко възможно, за да избягват военната служба. Например, те подкупват лекари, за да издадат фалшиви сертификати за несъществуващи заболявания. Според автора руската армия е съставена от хора без никаква подготовка и разбиране за войната или отдавна оттеглили се от бойните полета.

Особено важно в идеологическото репрезентиране на Наполеонова кампания от 1812 г. е представянето на основните участници в конфликта. И. М. Долгоруков не пропуска да даде своето мнение за тях. Що се отнася до Наполеон, в пропагандните текстове френският император обикновено се изобразява като „Антихрист“ или „въплъщение на дявола“[22]. А в *Повесть* той е описан като мегаломан, който иска да завладее цяла Европа. И. М. Долгоруков го рисува като опитен играч, който движи фигурите си на световната шахматна дъска по свой вкус („Он сменял роды царские, как игрок переставляет шашки, и новые его короли представляли покорных ему служителей, когда он хотел исполнить какое-либо отважное предприятие“, Том 1: 698) или на лъв, който плаши и лесно подчинява всички други държави („Этот лев так пугнул, что все, как овцы, прилегли на травку и дышать не смели“, Том 1: 689). Най-честото название, използвано от писателя за френския водач, е „самозванец“ и неслучайно той го сравнява с подобни персонажи от руската история[23]. Интересно е и обяснението, което И. М. Долгоруков дава за фаталното решение на Наполеон да остане по-дълго в Москва. Според автора това е божествен дар, който е позволил да се разкрие истинската природа на Наполеон:

---

[22] Както беше показано, духовенството взема активно участие в разпространението на това вярване. Относно циркулацията на тези идеи, можем да споменем и как Пиер Безухов във *Война и мир* е обезпокоен от откритието, че сборът от инициалите на титлата и името му, подобно на тези на Наполеон, е равен на числото на Звяра (Л. Н. Толстой, *Полное собрание сочинений. Том 11. Война и мир. Том третий*. Москва – Ленинград, Государственное издательство, 1932, с. 77–79).

[23] В частност, И. М. Долгоруков пише: „В России бывали свои Наполеоны. Грозный Иоанн, хитрый Годунов, Лжедмитрий пока имели власть, чего в порабощении не делал народ российский?“ (Том 1: 709).

„Всякий считал его за существо необыкновенное, за гения беспримерного, за царя небывалого[24]. Обольщение было почти общее. Человек сей издали казался премудр, прозорлив, дивен и благ, все журналисты из-под кнута превозносили его до небеси. Деятельность его неусыпная изумляла каждого, мир весь глядел на него, как на диво свое. Но когда Москва показала его вблизи, подвела его, так сказать, под нос, очаровании исчезли. Увидели его алчность, высоковыйный ум, жестокое сердце, хищный характер, душу мрачную и безбожные замыслы, словом, увидели Наполеона без призраков, каков он был от природы“ (Том 2: 309).

Съвсем различно представяне е това на руските генерали. Генерал П. Витгенштайн, който защитава Санкт Петербург, е сравнен със Сципион, героя на Пуническите войни. А „хитрият“ М. И. Кутузов е описан като римския пълководец Фабио, наречен „Изчакващият“[25]. Именно смъртта на този герой кара И. М. Долгоруков да се замисли за скоростта, с която общественото мнение променя или забравя своите кумири. В своята автобиография той пише:

„Кутузова тело с почестью, какой дотоле никому не было, привезено в Питер и похоронено в Казанском соборе. Плач и рыдание было велие, стихи падали с Парнаса дождем на землю, но скоро стали о Кутузове говорить, как о человеке обыкновенном. Все глаза устремились на Моро [новия военен съветник на Александър I, изгонен от Франция за участие в заговор срещу Наполеон]“ (Том 2: 341)[26].

За разлика от официалния наратив, фигурата на императора практически отсъства в разказа на писателя. Ако Наполеон е демонично

[24] Л. Н. Толстой също разсъждава върху предполагаемия гений на Наполеон.

[25] Това прозвище се дължи на неговата тактика да избягва пряк конфликт с врага.

[26] Както отбелязва И. М. Долгоруков, дори в живота М. И. Кутузов и другите генерали са обект на бързи промени в мнението на хората в зависимост от хода на войната. Л. Н. Толстой също фокусира вниманието върху скоростта, с която княз Василий в петербургските салони преминава от критика към похвала на М. И. Кутузов (Л. Н. Толстой, *Полное собрание сочинений. Том 11. Война и мир. Том третий*. Москва – Ленинград, Государственное издательство, 1932, с. 126–130).

същество, в тогавашната пропаганда Александър I е представен като ангелска фигура[27], която се опитва да спаси своя народ и Европа от врага. Но в *Повесть* няма препратки към тази идеализация на суверена. Авторът се ограничава да описва неговите действия, без да добавя конкретни коментари, освен да се оплаква от факта, че няма Екатерина II на трона. Такава лаконичност вероятно се дължи на малкото взаимно уважение между Александър I и неговия поданик[28]. Друг персонаж в автобиографията на И. М. Долгоруков е граф Ф. В. Ростопчин, губернаторът на Москва, добре познат ни от страниците на *Война и мир.* Писателят представя негов отрицателен портрет, тъй като графът е заблудил всички (включително и автора) със своите фалшиви афиши[29] за положението на Москва и за войната. Като допълнително

[27] В началото на *Война и мир* в салона на Анна Павловна Шерер императорът е описан по следния начин: „Вот одно, во что я [Анна Павловна Шерер] верю. Нашему доброму и чудному государю предстоит величайшая роль в мире, и он так добродетелен и хорош, что Бог не оставит его, и он исполнит свое призвание задавить гидру революции, которая теперь еще ужаснее в лице этого убийцы и злодея. Мы одни должны искупить кровь праведника. На кого нам надеяться, я вас спрашиваю?.. Англия со своим коммерческим духом не поймет и не может понять всю высоту души императора Александра. […] Они не поняли, они не могут понять самоотвержения нашего императора, который ничего не хочет для себя и всё хочет для блага мира“ (Л. Н. Толстой, *Полное собрание сочинений. Том 9. Война и мир. Том третий.* Москва – Ленинград, Государственное издательство, 1937, с. 5). В същото време в книгата се обръща внимание и на „влиянието“ на императора върху неговите поданиците. Емблематична за сакралната и мистична аура на Александър I е първата среща на Николай Ростов с императора по време на войната. Възхищението и предаността към тази личност не изоставят младия Ростов и след първото завръщане от фронта: „он часто рассказывал о государе, о своей любви к нему, давая чувствовать, что он еще не всё рассказывает, что что-то еще есть в его чувстве к государю, что не может быть всем понятно; и от всей души разделял общее в то время в Москве чувство обожания к императору Александру Павловичу, которому в Москве в то время было дано наименование ангела во плоти“ (Л. Н. Толстой, *Полное собрание сочинений. Том 10. Война и мир. Том второй.* Москва – Ленинград, Государственное издательство, 1930, с. 11).

[28] В своето изследване, посветено на психологията на руското дворянство от XVIII в. (вж. Е. Н. Марасинова, *Власть и личность: очерки русской истории XVIII века*. Москва, Наука, 2008), Е. Н. Марасинова отбелязва, че към края на века много членове на руския елит са все по-малко подвластни на императора. Тази черта характеризира и И. М. Долгоруков.

[29] Тези афиши са написани и разпространявани от графа, за да съобщават военни новини, да вдъхновяват патриотични настроения и да успокояват население-

доказателство за „лошата душа“ на този персонаж И. М. Долгоруков съобщава за трагичния епизод със смъртта на М. Н. Верещагин[30], разказан по незабравим начин и от Л. Н. Толстой[31].

Сред най-разпространени теми в мемоаристиката, посветена на 1812 г., са Бородинската битка, френската окупация на Москва и страшният пожар, избухнал в древната руска столица. Тези ужасни факти не липсват и в разказа на И. М. Долгоруков. Писателят не се спира дълго на кървавия сблъсък между руската и френската армия, който става един от символите на героичния метанаратив на тази война. Спомняйки си само кошмарния звук на оръжията, той е благодарен, че децата му са живи след това сражение. Превземането на Москва е друг емблематичен епизод, който официалната реторика използва, за да подчертае величието и чувството за жертва на Руската империя по време на войната. И. М. Долгоруков не е съгласен с това представяне на фактите, дадено от правителството и вестниците, и се оплаква:

> „Правительство торопилось восстановить торжественные руины, дабы […] скорее загладить все признаки стыда и позора, что Москву отдали неприятелю на жертву, как пустую слободу. […] Во

то (вж. *Ростопчинскія афиши 1812 года*. Санкт-Петербург, Тип. А. У. Суворина, 1889).

[30] „Граф Ростопчин сам выехал из города незадолго до вшествия неприятеля, но при побеге своем он ознаменовал примерным образом злобный свой характер. Некто Верещагин, молодой малый, сын зажиточного купца, имея знакомство на почтовом дворе, читал в немецком одном листочке объявление Наполеона, что он непременно вступит в обе столицы севера, и, переведя эту статью, пустил ее по рукам. Граф Ростопчин велел его схватить и отдал под суд. До сих пор поступок правильный, но, увидя, что Сенат пошел на голоса и что Верещагин останется без наказания, ибо время все смягчает, взял на себя право самовластия, забыл или презрел законы, дерзнул на жизнь подсудимого, притащить велел его к себе, нанес ему сам первые удары злобы и, выдавши разъяренной толпе народа, у ворот его собравшейся, допустил до того зверство души ненавистной, что в минуту Верещагин мучительски бит и убит до смерти. Сим трофеем увенчал граф Ростопчин градоправительство московское и потом поехал искать по Калужской дороге авангардов нашей армии, бегущей от француза, как некогда римляне от Аннибала“ (Том 2: 275).

[31] Л. Н. Толстой, *Полное собрание сочинений. Том 9. Война и мир. Том третий*. Москва – Ленинград, Государственное издательство, 1937, с. 343–350.

всех журналах славились тем, что Москву сожгли граждане, дабы не покориться врагу, и величали такую, смею сказать, отчаянную и безрассудную отвагу как римский подвиг великодушнейшего патриотизма, и в то же время, без сожаления о жителях, принесших такую жертву и лишившихся всего почти своего имения“ (Том 2: 376–377).

В действителност, много по-малко триумфално е неговото описание на дните, предшестващи пристигането на Наполеон в Москва. Арбат[32] е пълен с ранени и бегълци, докато духовенството бърза да скрие всички съкровища и мощи на църквите и манастирите. По същото време в празни театри продължават да се поставят патриотични театрални пиеси. Писателят е сред последните, които напускат града и това предизвиква обвинения, че е предател. Затова в *Повесть* той се защитава и от подобни лъжи. И. М. Долгоруков обяснява, че е бил измамен от фалшивите новини и лъжите на властта, гарантирала защитата на Москва. Но когато вече няма никакви съмнения относно пристигането на врага, писателят със семейството си набързо се подготвя за бягство[33]. Окупирането на Москва силно впечатлява съвременниците и И. М. Долгоруков коментира:

„Пройдет сто лет, и историк, оглядываясь на наше время, терять будет перо из рук, приходя в ужас от картин, кои курево столицы не совсем еще очистит в глазах его. В тревоге всего чувственного своего состава он черкнет: „Был Наполеон в Москве“. И потомство наше, читая ужаснейшую строку сию, обольется кровавыми слезами“ (Том 2: 306).

Като почти всички жители на града и И. М. Долгоруков бяга, оставяйки града празен. Отдалеч той вижда страшния пожар, който опустошава Москва и с болка забелязва: „Нет пера, которое бы могло изъяснить ужас и смятение того времени. Москва разграблена, храмы

[32] Една от най-известните улици в Москва.

[33] Описанието на дните, предшестващи превземането на Москва, пожара и масовото бягство на граждани, разказани от И. М. Долгоруков, много напомнят за перипетиите на семейство Ростови при евакуацията на Москва във *Война и мир*.

поруганы, ничто не пощажено, и […] целые восемь дней […] Москва была в пламени“ (Том 2: 281). Освен това, отново в несъгласие с официалната версия за събитията, И. М. Долгоруков не смята французите или граф Ф. В. Ростопчин за отговорни за катастрофата. Неговата теория е, че силите на природа са причината за пожара[34].

Описвайки бягството от окупирания град, авторът се самоиронизира. И. М. Долгоруков разказва за своя патриотичен опит да създаде дружина от войници, признавайки безумието на такова „донкихотско“ предприятие[35]. В описанието на неговото бягство от Москва може да се идентифицира и друга разлика от емфатичното повествование на конфликта. И. М. Долгоруков не вижда народ, обединен в борбата за родината[36]. Напротив, той подчертава как всеки човек его-

[34] И Л. Н. Толстой предлага трето обяснение за причините за пожара, без да обвинява нито французите, нито граф Ростопчин. За него пожарът е неизбежната последица от изоставянето на древната столица: „Французы приписывали пожар Москвы au patriotisme féroce de Rastopchine; русские – изуверству французов. В сущности же, причин пожара Москвы в том смысле, чтоб отнести пожар этот на ответственность одного или нескольких лиц, таких причин не было и не могло быть […]. Москва должна была сгореть вследствие того, что из нее выехали жители и так же неизбежно, как должна загореться куча стружек, на которую в продолжение нескольких дней будут сыпаться искры огня“ (Л. Н. Толстой, *Полное собрание сочинений. Том 11. Война и мир. Том третий*. Москва – Ленинград, Государственное издательство, 1932, с. 354–355).

[35] „Я, не зная еще, что граф Ростопчин пишет один вздор, […] а судя о повестке графа Ростопчина как о вызове правительства в отчаянном случае, поставил себе в обязанность вступиться в это дело, дабы быть сколько-нибудь земле русской полезным, а с другой стороны, избежать бесчестное нарекание, что я, будучи в своем поместьи, не хвор и не престарел, отказался принять участие в столь ужасном для отечества случае, и решился быть актером в этой черной трагедии. Но дружина осуждена была быть трагикомедией, и если бы она состоялась, я бы попался в руки к французам, вместо чести купил бы подвигом своим бескорыстным и усердным титло Донкишота и дал бы всем случай позабавиться на мой счет порядочно“ (Том 2: 276–277).

[36] Л. Н. Толстой пише: „В то время как Россия была до половины завоевана и жители Москвы бежали в дальние губернии, и ополчение за ополчение поднималось на защиту отечества, невольно представляется нам, не жившим в то время, что все русские люди, от мала до велика, были заняты только тем, чтобы жертвовать собою, спасать отечество или плакать над его погибелью. Рассказы, описания того времени все без исключения говорят только о самопожертвовании, любви к отечеству, отчаяньи, горе и геройстве русских. В действительности же это так не было. […] Большая часть людей того времени не обращали никакого внимания на общий ход дел,

истично мисли само за собственото си спасение[37]. Далеч от древната столица патриотичната реторика не доминира, а хората живеят своето ежедневие, без да проявяват ни най-малък интерес или състрадание към опустошенията, причинени от врага. Накрая, след като гладът и студът принуждават Наполеон да напусне Москва, И. М. Долгоруков се връща в родния си град. Между разрушени сгради и улици, все още покрити с трупове, авторът поне се радва да види, че неговата къща не е изгоряла. Той е загубил много неща, включително и своята обичана библиотека, но се радва, че Москва е освободена и че врагът сега е изгонен.

В заключение този анализ ни води до извода, че въпреки неизбежното влияние от страна на официалния метанаратив, И. М. Долгоруков представя повествование за събитията, което се различава от пропагандната репрезентация на войната[38]. Верен на своите идеи и ценности, той не мрази френския народ, а неговия ужасен водач. В

а руководились только личными интересами настоящего“ (Л. Н. Толстой, *Полное собрание сочинений. Том 12. Война и мир. Том четвертый*. Москва – Ленинград, Государственное издательство, 1940, с. 13–14).

[37] Той пише: „не было в те дни ни друга, ни приятеля, ни ближнего, всякий думал о себе“ (Том 2: 273) или „всякий думал только о том, как бы уйти и унести свое добро“ (Том 2: 274).

[38] Това е особен подход на И. М. Долгоруков към повествованието на тези събития в сравнение с други автобиографични текстове, посветени на тази тема. Особено през годините непосредствено след 1812 г., по-голямата част от его-документите представят войната от 1812 г. според официалната реторика, идеализирайки императора и подчертавайки героизма на руския народ. И бъдещите декабристи са склонни да прославят войната в своята мемоарната проза, но те подчертават освободителния характер на конфликта (А. Г. Тартаковский, *1812 год и русская мемуаристика (Опыта источниковедческого изучения)*. Москва, Наука, 1980, с. 181). Не липсват произведения, в които военните епизоди са описани по не толкова назидателен начин, но често тези негативни коментари се премахват от самите автори за публикуване. Така например се случва с *Домашние записки* от А. С. Шишков (Пак там, с. 199) и *Военный журнал* от А. П. Ермолов (Пак там, с. 210). М. Ф. Орлов успява да публикува критичните *Записки о походах 1812 и 1813 годов* (Пак там, с. 216), но това е почти изключение. Трябва да се отбележи, че някои автобиографични текстове за 1812 г. се появяват именно с цел да критикуват множеството исторически публикации, посветени на войната с Наполеон (Пак там, с. 77). Въпреки това, те често се ограничават с уточняване на някои военни епизоди и не осъждат официалното представяне на събитията. Би било интересно да се изследва по-подробно разпрос-

неговия разказ не липсва патос, особено когато става дума за опустошението на Москва. Но много по-малко героично е неговото представяне на армията и бягството на хората от военните зони. Накрая той не пропуска и да представи своите теории за тези „неповторими“ събития, на които е бил свидетел. Няма съмнение, че патриотичният метанаратив за Отечествената война от 1812 г. доминира в руската култура през следващите години. Въпреки това, както отбелязва Ж. Ф. Лиотар, не бива да забравяме, че „Независимо дали е млад или стар, мъж или жена, богат или беден, човек винаги е във „възлова точка“ на дадена комуникационна верига, колкото и малка [или голяма] да е тя. Или по-скоро: човек винаги е на място, през което преминават различни видове съобщения. [В резултат] никой, дори и най-малко забележителният човек сред нас, никога не е напълно безпомощен [относно съдържанието и предаването] на съобщение [превод мой – Р. Дж.]“[39]. Следователно и тези „вторични“ свидетелства също имат своята стойност и значение.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Долгорукая, Н. Б. *Своеручные записки княгини Натальи Борисовны Долгорукой, дочери г. фельдмаршала графа Бориса Петровича Шереметева*. Санкт-Петербург, Тип. Сириус, 1913.

Долгоруков, И. М. *Капище моего сердца, или Словарь всех тех лиц, с коими я был в разных отношениях в течение моей жизни*. Москва, Наука, 1997.

Долгоруков, И. М. *Повесть о рождении моем, происхождении и всей жизни. В 2-х тт*. Санкт-Петербург, Наука, 2004–2005.

Марасинова, Е. Н. *Власть и личность: очерки русской истории XVIII века*. Москва, Наука, 2008.

Мельникова, Л. В. Антинаполеоновская пропаганда в России 1806–1814 гг.: формирование образа внешнего врага, *Французский ежегодник*, 2013, с. 162–178.

Ростопчинскія афиши 1812 года. Санкт-Петербург, Тип. А. У. Суворина, 1889.

транението на критични свидетелства за войната от 1812 г., чрез анализиране на корпус от автобиографични текстове от периода.

[39] J. F. Lyotard, *The Postmodern Condition*, p. 15.

Реалии и легенды Отечественной войны 1812 года: Сборник научных Статей. Отв. ред. С. В. Денисенко. Санкт-Петербург – Тверь, Изд-во Марины Батасовой, 2012.

Собраніе Высочайшихъ манифестовъ, Грамотъ, Указовъ, Рескриптовъ, приказовъ войскамъ и разныхъ извѣщеній послѣдовавшихъ въ теченіи 1812, 1813, 1814, 1815 и 1816 годовъ. Санкт-Петербург, Морская типография, 1816.

Тартаковский, А. Г. *Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX века. От рукописи к книге.* Москва, Наука, 1991.

Тартаковский, А. Г. *1812 год в воспоминаниях современников.* Москва, Наука, 1995.

Тартаковский, А. Г. *1812 год и русская мемуаристика (Опыта источниковедческого изучения).* Москва, Наука, 1980.

Толстой, Л. Н. *Полное собрание сочинений. Том 9. Война и мир. Том первый.* Москва – Ленинград, Государственное издательство, 1937.

Толстой, Л. Н. *Полное собрание сочинений. Том 10. Война и мир. Том второй.* Москва – Ленинград, Государственное издательство, 1930.

Толстой, Л. Н. *Полное собрание сочинений. Том 11. Война и мир. Том третий.* Москва – Ленинград, Государственное издательство, 1932.

Толстой, Л. Н. *Полное собрание сочинений. Том 12. Война и мир. Том четвертый.* Москва – Ленинград, Государственное издательство, 1940.

Bennet, T., Joyce, P. *Material Powers. Cultural Studies, History and the Material Turn*. London, Routledge, 2010.

Lyotard, J. F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1984.

Wortman, R. S. 1812 in the Evocations of Imperial Myth. *Revue des études slaves*, t. 83, fascicule 4, 2012, pp. 1091–1105.

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5
Хартиени революции
Българско общество за проучване на осемнадесети век.
София, 2022

ДВЕ „КЪРВАВИ“ СВАТБИ, КНИЖНИНАТА, ДЪРЖАВАТА

Николай Аретов
Институт за литература
Българска академия на науките

TWO WEDDINGS IN BLOOD, THE LITERATURE, THE STATE

Nikolay Aretov
Institute for Literature
Bulgarian Academy of Sciences

This paper deals with two events that attracted the attention of the public. The first one took place in Shumen, in 1875 in Ottoman Empire, the other in Ruse in 1910 in the newly established Bulgarian Kingdom. Both of them are triggered by a marriage between persons from a different background (ethical or religious) and provoked reactions from the society and the government, both were presented in different texts by their contemporaries and later generations. There are also some important differences. In the so-called „Shumen adventure“ some Bulgarian radicals opposed the marriage of a Bulgarian young woman with a European man. In Ruse Bulgarian public stands for the defense of a marriage between a Bulgarian man and a Turkish woman. Different was the political context and the reaction of the government.

Keywords: inter-ethical marriage, nationalism, Shumen adventure

Провокативното съчетание „кървава сватба“ е популярно в европейската култура. През 1932 г. Федерико Гарсия Лорка го използва за заглавие на своя пиеса (Bodas de sangre), поставяна и в България от Института Сервантес. По нея Лола Гереро заснема документалния филм „Престъплението на една невеста“ (2006). По-рано Клод Шаброл снима по свой сценарий и по действителен случай криминална драма (*Les Noces rouges, 1973)*, която на български излиза под същото заглавие – „Кървава сватба“, а на английски като *Wedding in Blood*. През 1981 г. Карлос Саура също използва словосъчетанието за заглавие на свой авторски филм, пресъздаващ репетиция на балетна трупа и т. н.

Тук ще бъдат разгледани две сходни, но и различни български събития, първото става известно като „Шуменското приключение“, а второто – като „Русенската кървавата сватба“ (наричана още „Кървавите заговезни“, „Русенското клане“ и пр.) Те са разделени от няколко десетилетия – приключението е от 1875 г., а „сватбата“ – от 1910. Разиграват се в две държави – Османската империя и Царство България. Сюжетът им е сходен, но преобърнат. И в двата случая става дума за междуетническа сватба, която поражда конфликт, вълнува обществото, води до създаване на текстове, а и до реакция на държавата. В първия случай сватбата е между българка и французин/белгиец (т.е. между „наша“ булка и чужденец), във втория – между туркиня (мюсюлманка) и българин (т.е. между „наш“ младоженец и „чужда“ булка). Първият казус е широко експлоатиран в българската национална митология, вторият е изключение в нея[1], но е сравнително често срещан в романтичната (казана най-общо) литература.

СЮЖЕТЪТ НА ШУМЕНСКОТО ПРИКЛЮЧЕНИЕ („ФРЕНСКАТА СВАТБА“)

Днес може да се допусне, че зад представените реални събития стои по-скоро нормален брак, ако не и любов. Хубавата българка (Василка Константинова) (полусгодена за местния търговец Бойчо

[1] Вж.: Н. Аретов, *Национална митология и национална литература. Сюжети, изграждащи българската национална идентичност в словесността от XVIII и XIX век*. София, Кралица Маб, 2006.

хаджи Бойчев) се сгодила за белгийски инженер Симон Фери (съвременниците го определят като французин, мосю Симон), част от екипа строители на железопътната линия Русе—Варна. Митрополит Симеон Преславски отказал да разреши брака на православна българка за католик, при това разведен, както свидетелства негово писмо до двама градски свещеници[2]. Български младежи начело с Панайот Волов, учител в родния си Шумен, и Петър Енчев, също учител и читалищен деец, възприемат този (възможен) брак като похищение и реагират като при похищение. Те поставят на сцената на читалище „Арахангел Михаил“, познатата вече на шуменци комедия на Войников „Криворазбраната цивилизация“ (парадигматичния вариант на сюжета в българската национална митология), в която са вмъкнати импровизации, свързани със събитията.

От църковния амвон П. Волов, за когото отделни източници допускат, че е бил романтично увлечен по Василка, призовавал за „кръстоносен поход против цивилизацията на Наполеоновите сили“. Определението е на Ботев, който не е пряк свидетел, Янко Сакъзов, който е в черквата, не си спомня думите на оратора, а само силното им въздействие върху него и останалите млади. Според други свидетели Волов е пледирал за спазването на православния канон.

Бракът има и защитници сред „старите“ и еснафските сдружения, разменят се писма, увещават се свещеници[3]. Когато митрополитски съвет отказва да извърши обряда, старите се обръщат към османските власти, но и каймакаминът Даниш бей изслушва и двете страни, но решава да не се намесва в религиозните дела[4].

В избухналите безредици един от придружителите на чужденеца е ранен, според някои несигурни източници дори загива. Арестувани са петдесетина души. Започва дело в казалийския съд, на което присъстват консулите на Франция и Белгия (и Русия?), както и митрополит Григорий Доростоло-Червенски. Издадени са няколко присъди (затвор от 5 до 7 месеца) и делото е прехвърлено в по-висшия русенски вилаетски съд. Там, след добронамерени показания на част от

[2] В. Бонева, „Френската сватба“ в Шумен през 1875 г., *Исторически преглед*, 2002, 3–4, с. 245–265.

[3] *Ibid.*

[4] Вж. в-к Напредък, г. 9, № 26, 25 ян. 1875.

чорбаджиите и на Симеон Варненско-Преславски „подстрекателите“ Волов и Енчев са освободени, а „преките извършители“ са осъдени на една година затвор. Шуменските чорбаджии плащат присъденото на пострадалия обезщетение от 400 франка. След многобройни ходатайства осъдените са освободени през есента.

В крайна сметка русенски католически свещеник венчава Василка и Симон, бракът им е щастлив, двамата имат четири деца[5].

След „Шуменското приключение“ Панайот Волов бяга във Влашко, става член на Гюргевския комитет и апостол в Пловдивското революционно окръжие. Загива по време на Априлското въстание.

* * *

Хр. Ботев, който категорично взима страна в спора, съобщава и за едно друго подобно приключение[6], разиграло се успоредно със Шуменското:

Тоя въпрос е едно ново и прясно приключение в павликянското село Белина. Вие знаете, че на белинчани се разреши от самото правителство да се омъжат младите калугерки от манастирът, т.е. любовниците на австрийските и италианските свети патери, и че някои други момци си земаха вече съпруги от сестрите на Исуса. тия дни няколко души млади, които имали намерение да стъпят в законен брак, поискали после божествената служба да отидат в стаята на поп Алфонса и да поискат благословията му. Но Алфонс, като видял, че това е присмех на неговите религиозни и плотски чувства, посрещнал младите с псувни и с викания и заповядал на други един служител на Лойола, който е готвач на Алфонсовия стомах, да излезе и да ги изпъди[7].

Последвало сбиване, имало ранени с нож, заптиета се намесили за да отърват младите, а духовните пастири в крайна сметка били прогонени.

---

[5] Бонева, *„Френската сватба“*, с. 261.

[6] В-к Знаме, г. 1, бр. 11, 16 март 1875.

[7] Хр. Ботев, *Съчинения*. т. 1–2. София, Български писател, 1986, с. 267.

СЮЖЕТЪТ НА РУСЕНСКАТА КЪРВАВА СВАТБА

Събитията се разиграват през 1910 г., на Сирни Заговезни (28 февруари). Тук са предадени по статията на П. Величков[8].

Двама съседи – 32-годишния българин, вдовец Юрдан Стефанов и 16-годишното туркинче Емине Саафет Афуз Мехмедова се влюбват, след време момичето забременява, баща ѝ разбира и я изгонва. Двамата решават да се оженят. По внушение на мюфтията Али Зия бащата се оплаква на русенския управител и на министъра на вероизповеданията. Саафет е непълнолетна и съдът удовлетворява тъжбата. Полицията връща пристаналата туркиня на родителите ѝ. На 27 срещу 28 февруари 1910 г. тълпа от русенски християни напада дома на Мехмедови. Полицията отвежда Саафет на сигурно място в един от полицейските участъци.

Стефанов с приятелите си успява да отвлече Саафет, завеждат я в дома си и сватбата започва. Романтично настроените русенци се стичат масово и начело с младоженците заизвиват тежки сватбарски хора. Неусетно Емине и Юрдан се измъкват тайно и маскирани като офицери напускат Русе. Установяват се в село Рахово, Емине се покръства и приема името Руска.

Русенският управител обаче се свързва с министъра на вътрешните работи Михаил Такев, който бил издал заповед да се стрела на месо. Сблъсъкът между тълпата българи и българския кавалерийски ескадрон, командван от генерал Радко Димитриев, се разиграва по време на карнавала на Заговезни.

Тълпата отказва да пропусне войската до дома на младоженците и започва да хвърля камъни. Два от тях уцелват генерала и той привежда в действие заповедта на министър Такев. Войската стреля във въздуха. От тълпата обаче отвръщат на огъня и раняват няколко коня. При ответния залп падат 13 мъртви, а броят на ранените е много по-голям.

Новопровъзгласеният цар Фердинанд извиква Такев на доклад и одобрява неговите разпоредби. Към Русе се отправят полиция и вой-

[8] П. Величков, Как българо-турска сватба окървави Русе преди 100 г. Заради аферата „Саафет“ едва не избухва гражданска война, Е-вестник, 27 февруари 2010.

ска от Търново, Разград и Свищов. Градът е залят от протести, които достигат и до столицата.

ШУМЕНСКОТО ПРИКЛЮЧЕНИЕ В КНИЖНИНАТА

И двете събития привличат вниманието на публиката. Събитията в Шумен са богато представени в тогавашната преса – „Balcanul“, „Век“, сп. „Ден“, „Дунав“, „Източно време“, „Напредък“, „Знаме“, сп. „Училище“, като реакциите далеч не са единодушни и не всички застават зад акцията на младежите. „Източно време“[9] вижда причината във владиката Симеон Варненско-Преславски, който не е разрешил брака; скоро след това изданието помества и негов отговор[10]. В подкрепа на владиката излизат „Век“ и „Ден“.

Особено активен е Хр. Ботев, който публикува поредица от дописки[11], в една от които подхвърля фразата „нимфоманическа революция“. Ботев открито взима страна на „освободителите“ и се заема с тяхното морална защита от „клеветата“. Той се възмущава от написаното по повод инцидента във вестниците „Дунав“, „Le Soleil“ и „La Turquie“. По същото време Ботев споменава „приключението“ и в статията „Железниците са вредни за нас“[12].

Малко по-късно З. Стоянов споменава събитията в първия том (1884) на „Записки по българските въстания“[13]. Той представя приключението като опит на въодушевените млади комитетски дейци да покажат „на дело“ „своето политическо съществуване“, но не приема безусловно действията им, който дестабилизират местния комитет.

Националистическата позиция на Ботев, който не се интересува от реалните взаимоотношения между българката и французина, съ-

[9] В-к Източно време, г. 1, бр. 51, 1 февр. 1875.

[10] *Ibid.,* т. 2, бр. 1, 15 февр. 1875.

[11] В-к Знаме, г. I, бр. 8, 2 февруари 1875; бр. 9, 16 февр.; бр. 10, 2 март; бр. 11, 16 март; бр. 15, 9 май 1875; бр. 20, 29 април 1875; Ботев, *Съчинения,* т. 1, с. 239–243, 263–268.

[12] *Ibid.,* г. I, бр. 17, 23 май 1875; *Ibid.,* с. 117–120, 239–243, 281–283. Вж. и писмо на Ботев до Драсов, 16 март 1875: *Ibid.,* с. 219.

[13] З. Стоянов, *Съчинения*. т. 1. София, Български писател, 1983, с. 180.

държа и няколко неочаквани елемента, които могат да се открият в характерната фраза „нашият достоен пастир[…] длъжен да пази нравствеността на своя народ и да не допуща да се разпространява сифилисът на французката цивилизация[…]“. Авторът на „Моята молитва“ се солидаризира с митрополита и се протитивопоставя на „французката цивилизация“. При това най-тежкото обвинение към чужденеца – сифилисът – има своята аналогия с турската (!) пропаганда, която използва подобни изрази (Frankish syphilis) за да характеризира влиянието на идеите на френската революция[14]. От друга страна, гърците и в тази ситуация са набедени за врагове, тъй като статията в „La Turquie“ „е написана от редакторът на русчушката пачавра „Le Soleil“, който бил „родом от Йонийските острови“, в Цариград бил „ян-кеседжия“ (апашин), а „турска юриспруденция“ изучил като „арестантин“, който сега служи на „гръко-турската цивилизация“.

Доста по-късно Ст. Чилингиров пише за случката първо в специална статия (1929), след това в очерка си за Волов от 1940 и вмъква сюжета в романа „Невиждан враг“ (1936)[15]. Чилингиров споменава и за стихотворението „Шуменското приключение“ от Харалан Ангелов[16], което вероятно е останало непубликувано.

По сведения на Ст. Каракостов „целият този случай става повод немската писателка Мина Каутцка (1837–1912) да напише специален роман“.

Сюжетът е коментиран многократно и от различни гледни точки, отношението на Ботев към него също е добре известно, но не е разглеждано особено задълбочено. Преди време Ал. Шурбанов категорично проблематизира наложената интерпретация:

---

[14] Sp. Vrionis, *The Turkish State and the History. Clio Meets the Grey Wolf*. Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1991, p. 59.

[15] Ст. Каракостов, *Българският възрожденски театър на освободителната борба*. София, Наука и изкуство, 1973, с. 533–535; Ел. Налбантова, Проблемът индивидуализъм/колективизъм през Българското възраждане, Във: *Филологически сборник. В памет на проф. д-р Георги Димов (1918–1994)*, В. Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2000, с. 85–93.

[16] В. Бонева, *„Френската сватба“*, 2002, с. 264–265.

Не е наша грижа да установяваме фактологическата истина за случката. Дали по законите на някакъв обратен мимезис действителността подражава на изкуството, или пък Войников просто е начертал национална мито-схема, която се налага при всеки удобен случай върху житейския материал и го структурира по своя вече осмислен модел, не е най-важното. Интересна е самата повторяемост на схемата, при която един псевдо-цивилизован представител на Европа се промъква в българско семейство, за да го поквари и озлочести, един родоотстъпник отвътре помага на злодея за да постигне своето, една дъщеря е опозорена и името на семейството е затрито. Извлича се поуката, че лукавият чужденец със своята фалшива цивилизация не бива да се допуска в българския дом. Да отбележим между другото и това, че злосторникът вече не е, както в пиесите, посредник на псевдо-цивилизацията от комшулука, а неин пряк представител от метрополията[17].

Предложената „мито-схема“ може да бъде разгледана и в един по-дълбинен план, при който похитителят е просто „друг“. Тогава и митологемата ще се окаже по-древна, а Войников – автор само на един от нейните основните интерпретационни варианти. В българската словесност от XIX, а и от XX в. изобилства със сюжети, които по някакъв начин се опират на мотивите за нещастната фамилия и изкушаванията на българката. Тяхната митологична схема прозира в текстове, принадлежащи към различни жанрове. Но сред множеството текстове категорично доминира едната гледна точка – на защитниците на своето, на традиционалистите. Гласовете на модернизаторите, търсещи диалог с другия чрез икономиката на жените, са потиснати и/или забравени, изтласкани в периферията на словесността.

РУСЕНСКИТЕ СЪБИТИЯ И СЪВРЕМЕННАТА ИМ МАСОВА КУЛТУРА

За второто събитие се появяват много вестникарски статии, дори песни (поне една от тях – „Русенското клане“, изпълнявана от народ-

[17] Ал. Шурбанов, Европа и българската литература, *Литературна мисъл*, 1993, № 2, с. 74–97.

ния певец и гъдулар Стефан Пенчев Бойновски още може да се намери в Ютюб[18]. Тя е публикувана и като текст, наистина без кървавия епизод[19], наред с целия сюжет, тя става обект и на наблюдения на фолклористи[20]. Освен статиите, излизащи около годишнините от русенското събитие[21], през 2010 г. се появява 55-минутият документален филм на режисьора Стефан Командарев „Русенската кървава сватба“ по сценарий на Тони Николов.

Спомена за историята е съхранен и сред българските турци, както свидетелствата Осман Кълъч. Неговият разказ представя другата гледна точка и разкрива спомена за събитията в другата общност. Той е от втора ръка и не въвежда в детайлите от преживяванията и настроенията на съвременниците, а и не е напълно точен при някои от второстепенните детайли.

През 1911 г. в Русе един български младеж се влюбва в дъщерята на имама Саффет, но въпреки легендарната им любов не могат да се оженят, защото това разтърсва града. Момичето не е пълнолетно и няма право да сключи брак, според тогавашните закони само бащата на момичето може да разреши брака. Двамата младежи се скриват в околийското управление, но не могат да се оженят официално. Този случай се превръща в проблем между турците и българите в града.

Турците казват, че момичето трябва да се върне на бащата, българите твърдят, че младите трябва да се оженят, защото се обичат, пазят ги и са готови да умрат, но да не върнат момичето на бащата. Околийският управител не знае какво да прави, може да стане кръвопролитие.

Обажда се по телефона на Министъра на вътрешните работи в София. Пита го как да постъпи, а той му отговаря категорично:

---

[18] https://www.youtube.com/watch?v=h04c89y3cw4 – достъпно на 19.11.2022.

[19] http://www.bgjourney.com/Oblasti/Ruse/Kxrvavi%20Zagovezni/Blood%20Zagovezn%201.html – достъпно на 19.11.2022.

[20] Н. Ненов, „Злокобната“ любов на Саафет и Юрдан или „кървавата баня“ в Русе, В: *Годишник на Етнографския музей – Пловдив*, Пловдив, 1998, с. 146–151; *Idem*, Русенската „кървава сватба“ по сирни заговезни. Власт и фолклор в нова България през 1910 г., *LiterNet*, 21.02.2006.

[21] Вж. напр. Величков, *Как българо-турска сватба*, 2010.

– Ще действаш според закона!

Това означава връщане на ненавършилото 18 години момиче на баща му. Управителят излиза пред насъбралата се тълпа и казва:

– Според Гражданския кодекс момичето трябва да се върне на бащата, затова ще му го предам!

Българите продължават да се противопоставят, поради което Околийският управител е принуден да поиска военна помощ. Един капитан идва пред управлението с малка част войници…[22]

РЕАКЦИИТЕ НА ДЪРЖАВАТА

И в двата случая държавата е принудена да реагира на събития, в които тя е въвлечена. И в двата случая става дума първо за църковната, а след това държавната власт. И в двата случая властите застават на страната на статуквото и на спазването на брачните норми.

Русенските събития се разиграват на фона на сложна външнополитическа обстановка и това води до очевидно непропорционалната реакция на властите и до окървавяването на сватбата. България обявява своята независимост на 22 септември 1908 г., но Великите сили я признават след като на 6 април 1909 г. е подписан турско-български протокол, който гарантира религиозните, гражданските и политическите права на живеещите в България мюсюлмани. За 8 март 1910 г. в Цариград е планирана официална среща на цар Фердинанд (придружен от министрите Малинов, Паприков и Ляпчев) със султан Абдул Хамид II. Русенските събития, няколко дни преди визитата няма как да не ѝ се отразят негативно.

ОПИТ ЗА ОБОБЩЕНИЕ

Междуетническите бракове и любовни отношения предизвикват реакции на съвременниците, а и влизат в националната митология. И

[22] О. Кълъч, *Жертва на съдбата.* Превод Зейнеп Зафер. София, Кралица Маб, 2020, с. 152–153.

двете събития се разиграват в градове, те са по-скоро градски, възможни са и в села, но по-рядко, а може би и не биха привлекли толкова широко внимание. В първия случай (Шуменския) интелигенцията, а вероятно и част от публиката се противопоставя на нарушаването на брачната норма. Във втория случай (Русенския) става обратното – публиката е на страната на нарушителите на нормата. Изминали са 35 години, появила се е българска държава. Но, според мен, основната причина за преобръщането на общественото мнение е в разменените роли – „нашият“ мъж е придобил „чужда“ жена. Дори и ако това се разгледа като похищение, то не се оценява негативно от „своите“. И обратното – турците (мюсюлманите) реагират по начина, по който по-рано (а и по същото време) реагират българите при обратното разпределение на ролите. За турците случаят е похищение и те се обръщат за помощ към властите.

Наред с променената политическа ситуация с времето се е променила и културата, романтичните сюжетите за съчувствено представени междуетнически и междурелигиозни връзки и нарушаване на брачните норми може би са станали по-популярни. Но основното, струва ми се, е в това, че първият случай (българка се жени за чужденец) се разглежда като загуба за общността, а вторият (българин и чужденка) – като придобиване на нещо от общността. Дори въпреки че в първия случай става дума за „престижен друг“ – французин, при когото различието е конфесионално, а не религиозно (той е католик, ще рече, все пак християнин), а във втория случай придобивката – туркиня – едва ли може да се определи като „престижна“, а религиозното различие е категорично. То обаче бива преодоляно от покръстването на туркинята.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Аретов, Н. *Национална митология и национална литература. Сюжети, изграждащи българската национална идентичност в словесността от XVIII и XIX век.* София, Кралица Маб, 2006.

Бонева, В. „Френската сватба“ в Шумен през 1875 г., *Исторически преглед*, 2002, 3–4, с. 245–265.

Ботев, Хр. *Съчинения.* Т. 1–2. София, Български писател, 1986.

Величков, П. Как българо-турска сватба окървави Русе преди 100 г. Заради аферата „Саафет“ едва не избухва гражданска война, Е-вестник, 27 февруари 2010.

Каракостов, Ст. *Българският възрожденски театър на освободителната борба.* София, Наука и изкуство, 1973.

Кълъч, О. *Жертва на съдбата.* Превод Зейнеп Зафер. София, Кралица Маб, 2020.

Налбантова, Ел. Проблемът индивидуализъм/колективизъм през Българското възраждане, Във: *Филологически сборник. В памет на проф. д-р Георги Димов (1918–1994).* В. Търново, УИ Св. св. Кирил и Методий, 2000.

Ненов, Н. „Злокобната“ любов на Саафет и Юрдан или „кървавата баня“ в Русе. – В: *Годишник на Етнографския музей – Пловдив*, Пловдив, 1998, с. 146–151.

Ненов, Н. Русенската „кървава сватба“ по сирни заговезни. Власт и фолклор в нова България през 1910 г., *LiterNet*, 21.02.2006.

Стоянов, З. *Съчинения.* Т. 1. София, Български писател, 1983.

Чилингиров, Ст. Жалостно приключение в Шумен. Една прелюдия на Априлското въстание, *Духовна култура*, № 38–39, 1928–1929.

Шурбанов, Ал. Европа и българската литература, *Литературна мисъл*, 1993, № 2, с. 74–97.

Vrionis, Sp. *The Turkish State and the History. Clio Meets the Grey Wolf.* Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1991.

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5
Хартиени революции
Българско общество за проучване на осемнадесети век.
София, 2022

ПЪРВОТО ОСМАНСКО ДЕТСКО СПИСАНИЕ „МЮМЕИЗ“ И ОТЗВУКЪТ МУ ПО СТРАНИЦИТЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ИЗДАНИЯ ОТ НАЧАЛОТО НА 70-те ГОДИНИ НА XIX ВЕК

Надежда Александрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE FIRST OTTOMAN CHILDREN'S JOURNAL "MÜMEYYİZ" AND ITS RECEPTION ON THE PAGES OF THE BULGARIAN PERIODCALS OF THE EARLY 1870s.

Nadezhda Alexandrova
Sofia University "St. Kliment Ohridski"

The article seeks to explore rarely observed comments between Ottoman Turkish, Greek and Bulgarian journals published in the Ottoman empire and its peripheries in the 1870s. The focus of the study is an article in the first Ottoman children's journal "Mümeyyiz", published in december 1969. It is in the air of the Tanzimat ottomanist discourse and proclaims equal treatment of all children in the empire by the almighty Sultan regardless of their ethnicity on the basis of a common approach of learing the Ottoman-Turkish language The projection of an Ottoman identity through language by the ruling power is criticized by a Greek journal and then by the editors of several Bulgarian journals. In as much as the article in "Mümeyyiz" contains propaganda in favor of the priorities of the Ottoman state to strenghten the ties between its different millets, it is also an example how the different communities, and more specifically the Greek and the Bulgarian ones exploit the topic for their own political agenda.

Keywords: children's journals, Ottoman empire, Bulgarian national ideology, periodicals Tanzimat, ottomanism

Както е известно, периодът на реформи в Османската империя, наречен Танзимат, води до промени в политическия и обществения живот. Докато на макро ниво османската власт се стреми да прокара политики, които да стабилизират многоликата империя, правата, които поданиците в отделните общности получават, ускоряват процесите на самоосъзнаването им и дават тласък за формирането на модерните нации на Балканите. Периодът, получил тласък с управлението на Махмуд II, формално стартира с Хатишерифа, подписан през 1839 г. в Гюлхане от Абдул Меджид, обявява права на отделните общности да се обучават и да имат образователни и религиозни институции. Следват и други документи в тази посока, като Хатихумаюна от 1856 г., получил голям отзвук сред българите. Появата на светски училища, читалища, женски дружества, а също и изникналите между 40-те и 70-те години периодични издания на български език, са ускорени от тези реформи и на свой ред способстват за отделянето на българите като народност с претенции за религиозна автономност и амбиции за самостоятелност. В рамките на печата, издаван в пределите на Османската империя, въпросите за езика, народа и образованието се появяват на страниците на българските периодични издания във връзка с подобряването на учебните методи и практики, с развиване на дружествения живот и с уточняването на принадлежността на българите към отечеството им. Но в условията на османско господство и правила на печатане, които не допускат обида към правителството или противодържавни изказвания, изданията декларират лоялност към султана.

Изследователите на процесите на формиране на османска идентичност изразяват скептицизъм към успеха на консолидационните политики, провеждани през 60-те и 70-те години на века с цел да потиснат избуяващите национализми и да наложат като суперструктура принадлежност към държавата и нейния официален език, войска и администрация[1]. Опити на част от турската интелигенция, в това число и на Мидхат паша, да наложат реформи в образованието с цел да се познава турският език от немюсюлманите и нетурците също сре-

[1] Вж. повече за употребите на османизма в изследването на Ал. Везенков, Османизмът като политика на идентичността през епохата на Танзимата. *Историческо бъдеще*, 1–2, 2007, с. 61–92.

щат отпор както сред самите представители на Високата порта, така и сред представителите на общностите, които вече са развили степените на образованието и работят по целесъобразността на учебните програми на майчин език[2]. Тези опити за провеждане на османистична политика получават последващо развитие с усилване на процесите по формирането на турската нация в края на XIX и началото на XX в. Но към 70-те години на XIX в. спрямо българите те са по-скоро неуспешни, макар че в периодиката, печатана в Цариград и дори в издания на Славейков все още могат да се видят отгласи от този тип дискурс. Например по страниците на първото детско списание може да се открие инструктирането на децата, че тяхното отечество се нарича България, но и че родината е населена от „разни племена“, които „покоряват ся на един господар – Султана“[3].

Както се вижда от цитата, Петко Славейков се опитва да изолира българското насред турското, отечеството от държавата, а по тази логика и майчиния език от езика на управляващите османци. По отношение на учебната литература той е познат и като автор на учебник по турска история, който също се опитва да разказва за могъществото на първите султани, но и в последните си страници да прокарва известни критики към настоящите султани реформатори[4]. Така че цялостното му отношение към въпроса за принадлежността на българите е, че са част от голямата Османска империя, но и че трябва да отстояват интересите си в нея, като бъдат възпитавани като българчета от малки. Вниманието към децата и правилното им възпитание е тема на много

[2] Показателно е отношението на Високата порта и към предложението на Мидхат паша за съвместно обучение на мюсюлмани и немюсюлмани в Дунавския вилает. Като категорично отхвърля методите за издръжка на смесените рюшдиета, Високата порта лаконично заявява „Това, което предлагате, не е много редно. Затова засега тези планове трябва да се изоставят.“ Вж. M Dobreva. The Urban Network of Rüşdiyyes in the Balkans and in Anatolia in the 1840s – 1870s. *, Études balkaniques*, 3, 2022, с. 361–416. За критиката на Петко Славейков към плана за образователни реформи на Махмуд паша вж. Г. Боршуков, *История на българската журналистика до Освобождението 1844–1878*. София, Издателство „Парадокс“ и Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2004, с. 197.

[3] П. Р. Славейков, Нашето отечество, *Пчелица,* 2, 1871, с.32.

[4] П. Р. Славейков, *Скратение на Турска-та история от основаването на Империята до наш-те дни*. Цариград, Типографията на Др. Цанков и В. Мирков, 1857.

статии на този автор, но неговото върхово постижение е успехът да отпечата седем книжки от първото детско списание „Пчелица“, в което да заложи традиционни възгледи за почитта към християнския Господ, към семейството и добрите нрави, към владетеля и към знанието за заобикалящия ни свят. Но година преди появата на „Пчелица“ в цариградския обществен живот се появява първото турско частно детско списание „Мюмеиз“ и е вероятно българският публицист да е развил към него сходно отношение. Той намира идеята за такова списание за полезна за възпитанието на подрастващите, но се опитва, съобразявайки се с политическите обстоятелства, все пак да отстоява българския народен интерес. Затова е приносно да се изследва какви са реакциите на П. Славейков, а след него и на П. Кисимов и Л. Каравелов към идеите на редактора на „Мюмеиз“ за унификация на децата-поданици на султана чрез усвояването на османотурския език, заложени в статия в детското турско списание от декември 1869 г.

Първо трябва да направим уточнението, че под името „Мюмеиз“ през 1869 г. се появяват две издания. От 28 юли 1869 г. започва да излиза частен вестник с това име, който съдържа политически вести и се печата всеки ден без петък и неделя в печатницата в Джамлъ хан в Цариград. А от 15 октомври същата година започва да излиза и приложение за деца, което носи същото название. От него излизат 49 броя в периода 1869–1870 г. Собственик и редактор на изданието е Съдкъ ефенди. За да привлече вниманието на децата, списанието е отпечатвано на различни по оттенъци хартия: вишнева, жълта, зелена, кафява, розова. Вероятно по финансови причини последните осем броя са отпечатани на обикновена тънка хартия от слама[5].

По характер изданието е с познавателен и дидактичен характер. Неговите цели, изразени в брой 1, са да обърне внимание на децата, но и да уважи възрастните, които ще са пример за морални устои и дисциплина; да им даде образование и да ги възпита в човеколюбие като поднесе всичко това на език, разбираем за децата. (цитат от “Maksud”). Списанието съдържа образователни и забавни четива, морални съвети, басни и кратки фикционални текстове. То помества писма на чита-

[5] За всички преводи на цитати от списание „Мюмеиз“ изразявам благодарност на д-р Маргарита Добрева за помощта (бел. авт.).

тели, а в последните си броеве дори запознава децата с някои политически събития като съобщава вести от Париж или такива, свързани с хода на Френско-пруската война. Спорадично се срещат рекламни текстове на излезли книги или учебници. Ето намерението на издателя:

> Сега целта ни е да издаваме този вестник един път в седмицата, в петък, защото децата най-вече заслужават това дело. Темите ще са същите както в изданията за възрастните, а именно добрия морал, придобиването на знания и усъвършенстването на човешкия характер (човешката духовна зрялост). Само че неговият стил ще е такъв, че децата да го разбират. Надяваме се, че намерението ще бъде одобрено, ще се погледне снизходително на грешките и усилията ни ще получат общо одобрение.

По своя характер то не се отличава особено от подобни дидактично-познавателни издания от периода с типовете текстове, които публикува в услуга на децата. Онова, което го прави специфично и което го поставя във фокуса на вниманието на българските журналисти, е неговата политика към приобщаване на деца от другите общности и насърчаването на тези деца да научат османотурски език, който ще им послужи по-нататък в живота на имперски поданици, на които султанът е дал равни права.

Въвличането на специфични аудитории в четенето на периодиката, като женската и детската аудитория, е феномен на създаването и разширяването на публичността. То способства за създаването на положителни нагласи на дадени групи от обществото към практики на четенето и поведението, които да уравнят и да нормализират възгледи като този за ползите от принадлежността към общността на грамотните (бъдещи елити), както и за принадлежност към една специфична общност, която в бъдеще османското законодателство ще се стреми да проектира – тази на представителите на различни етноси и религиозни общности или групи, които имат една обща родина и един общ владетел – султана.

Подтикването към създаване на светоусещането на живеещите в империята народи, че дори и техните родни езици и места да са различни, те все пак са част от една държава, в която чрез реформи ще им бъде осигурено зачитане, е част от проекта на турските рефор-

матори от епохата. Той представлява форма на супранационализъм, който да потисне проявите на локални национализми и да се опита да приобщи поданиците като османци. Тази османска идентичност не е изрично провъзгласена като такава, а се появява чрез желанието за учене на османотурски, чрез декларации за равнопоставеност пред султана и привилегированост пред чуждите поданици. Но се приема противоречиво и скоро националните идеологии, произвеждани от интелигенцията на отделни общности, надделяват над проекта, поддържан от някои представители на османската интелигенция за отоманска идеологическа настройка. Издания като „Мюмеиз“ съчетават модерните идеи за правата на гражданите и за модерно образование на децата, заети от Просвещението с местните въжделения за култивация на османска идентичност.

Относно намерението за издаване на детски отдел към вестника редакторите споделят, че отдавна са имали желанието да издават такава притурка. То е заявено в брой 59 на самия вестник от 16 октомври 1869 г. В него се казва: „От известно време искаме да публикуваме издание, насочено към синовете на родината, които посещават началните училища и рюшдиетата. Ето сега намерението ни бе подкрепено и насърчено от благотворителни и учени лица. Така вчера, в петък излезе неговият първи брой. Този вестник е насочен към възпитанието на децата, За да са доволни, той ще се отпечатва на цветна хартия“.

Сред българите от същата година вестник „Мюмеиз“ става познат още със стартирането си през лятото на 1869 г., а към детското списание интерес отчитаме през януари 1870 г. Първото споменаване на това издание като ежедневник забелязваме във в. „Дунав“ от 23 юли 1869 г., където новината започва така: „Тия дни ся появи още един Турски вестник в Цариград под име Мумеиз [Поправник]“[6]. Редакторите на българската секция предоставят и превод на понятието в заглавието. То има арабски произход и описателно означава човек или служител, който притежава авторитета да изпитва, да поправя и оценява[7].

[6] Ст. Попов, И. Чорапчиев, Тия дни ся появи още един Турски вестник, *Дунав*, V бр. 396 от 23 юли 1869.

[7] *Redhouse sözlüğü*, Türkçe/Osmanlıca – İngilizce, Istanbul, Ayhan Matbaasi, 2014, с. 318.

Идейната насоченост на новия турски вестник е към идеите на Просвещението за „естествените права на човека, а в случаите, когато те са нарушени, редакторите ще разчитат, че това трябва да бъде компенсирано от „приложното право в образованите държави“. Вероятно редакторите считат, че с въвеждането на модерно правно законодателство в турската държава естествените права вече ще бъдат гарантирани.

Изданието попада в полезрението на българските журналисти със своя 11 брой от декември 1869 г. Той съдържа едно обръщение към децата на цялото османско отечество. Основната му идея е, че всички те са деца на една родина и слуги на един и същ султан. Образът на владетеля е идеализиран като велик и милостив, третиращ поравно децата от всички вероизповедания и народности, а ако дели своите поданици, то това е по ум и способности, според които той дава „чинове, достойнства и ордени“.

Тонът на редактора е императивен. Той призовава децата да не влизат в стълкновения на етническа или религиозна основа, да не се мразят помежду си, а осъзнавайки, че имат една родина, като ги попита някой какви са, да казват „османлии сме“. Редакторът продължава тезата си, че като „османлии“ те трябва да могат да си служат с османския език; първо него да учат, а след това западни езици. Последната част на това обръщение към децата на империята е изпълнено с реторични въпроси, които целят да засрамят децата, да ги укорят, че досега не са осъзнали кое е правилно за тях. В края на текста редакторът уговаря децата щом поискат да изучават османския, да се обърнат не към родителите си, а към началството в училището, което ще осигури учители и учебни книги. За завършек отново децата от различните общности са призовани да се обичат друг-другиго, а не да се мразят.

Както става ясно от краткото резюме на статията в детското списание „Мюмеиз“, тя възпроизвежда политиката на прокарване на османска идентичност, чрез образованието по османски език, посредством клишето за равенството и еднаквото отношение на владетеля към неговите най-малки по възраст поданици. Очаквано тази статия предизвиква отглас у българските журналисти, а всъщност не само у тях.

Българската преса обаче реагира на статията, така да се каже, „от своята камбанария“. В българска среда откриваме превод на текст

на статията от „Мюмеиз“ във вестник „Македония“ от 17.12.1869 г[8]. Следва отглас от тази статия като публикация в Букурещ във вестник „Отечество“ от 27 януари 1870 г. Същата седмица Каравеловият вестник „Свобода“ от 29 януари 1870 г. публикува остра статия в отговор на материала от турското детско списание. Трите статии показват, че българите и в Цариград, и във Влашко следят активно какви са османистичните настроения за консолидация на поданиците и са чувствителни по тази тема, особено когато става дума за бъдещото поколение. В случая обаче е интересно да обърнем внимание също, че и Славейков, и Каравелов имат ясно изразени позиции относно децата и начините, по които да им се въздейства, както и че те следят, доколкото могат с интерес, експерименталното първо османско детско списание. Вероятно напредването на османците в тази посока, а и на други общности, като арменците и гърците, ги провокират да реализират свой вариант на издание за деца, каквото е Славейковото детско списание „Пчелица“, както и по-късната Каравелова поредица „Детска библиотека“ и проектът за изданието „Сокол“.

От прегледаните периодични издания успяхме да реконструираме следната последователност в реакциите към статията от 11 декември в „Мюмеиз“. Всъщност българските журналисти използват превод на гръцки на тази статия, публикуван в излизащия в Цариград вестник „Константинополус.“ Преводът се появява във в-к „Македония“ под името „Смесени работи“ и от него става ясно, че Славейков не превежда директно, а опосредствено през гръцки. В първата част от текста неговото присъствие е белязано е белязано само с курсивиране на оригиналния текст, като след мнението на редактора на „Мюмеиз“ е предадено и мнението на този на „Константинополус“. То е, че по-добре децата да изучават елинския език, който ще ги обвърже с античната култура и освен османски децата задължително да учат и старогръцки. На тази идея обаче Славейков се противопоставя, като в бележка под линия се присмива на „Мюмеиз“, а в едно свое изложение след кавичките на цитата от гръцкия вестник, той предлага и своята гледна точка.

[8] П. Р. Славейков, Смесени работи, *Македония*, II, бр. 17 от 17 декември 1869.

Присмехът към османския вестник е насочен към това, че неправилно е отправил критики към децата, вместо към родителите им им и че обещанията, които се дават на децата, са „безуместни и докачителни.“ В бележката под линия той споделя, че би желал почтената редакция на „Мюмеиз“ да поправи това.

Към коментарите на „Константинополус“ Славейков е много по-остър. Отначало той се съгласява с гръцкия вестник, че гърците, българите, евреите не трябва да се наричат османлии, а османски поданици, както и че те не са слуги или роби на султана, а именно поданици с права. Дори и в тази част на изложението Славейков в скоби подкача гърците, че рядко споменават българите при изброяването на отделните общности. В позицията на Славейков се вижда, че той се включва в пропагандаторската идея за равенството и експлоатира робството по-скоро в метафоричния смисъл на понятието, за да имплицира в унисон с българската идеология загърбване на робския статут и изискване на равни права.

Във втората част на текста „Смесени работи“ редакторът на „Македония“ става още по-язвителен. Гърците са наречени лъжци, безочливи и прехласнати по своя произход, а ученето на старогръцки той счита за затрудняващо децата и не така потребно, както езиците на европейските народи. Неговият коментар завършва с пожеланието: „Самото що желаем на наший народ е никога да не подражава на гърците в това им наследствено и неотменяемо безстидство.“ Очевидно статията насочва критически стрели по няколко обекта – към частното издание „Мюмеиз“, което е радетел на османистични настроения, към гръцкия вестник и проелинистичната политика, а може би и в светлината на църковната борба Славейков прави обобщения за всички гърци, експлоатирайки стереотипа за тяхното лукавство и самоизтъкване.

Най-вероятно Славейковият превод попада във фокуса на вниманието на букурещките редактори Пандели Кисимов и Любен Каравелов през януари 1870 г[9]. Как точно е станало това не ни е известно, но прави впечатление, че броевете на вестник „Отечество“, чийто редак-

[9] Л. Каравелов, В турския вестник „Мумеиз“, *Свобода*, бр. 13 от 27 януари 1870, 101; П. Кисимов, Детински работи, *Отечество*, бр. 27, 30 януари 1870, с.55.

тор е Кисимов, и на „Свобода“ публикуват текста и своите коментари в последната седмица на януари 1870 г. При сравнение между трите отзива за статията от „Мюмеиз“ си личат особеностите в подхода на всеки от българските журналисти. Общото между Пандели Кисимов и Любен Каравелов, ако и да са от два различни букурещки лагера, е, че по темата за османския език те са единодушни, че тази политика е неправилна спрямо българите, а самата статия дава „глупави детински съвети“[10].

Статията във в-к „Отечество“ се нарича „Детински работи“ и в целия текст се проиграва метафората за образа на детето като неопитно и незнаещо, каквито биха били и съветите му към по-големите, а когато те произнесат подобни наивни съвети, то това е детинщина. Статията е пропита с ирония към появата на списанието, което е представено чрез мнимата хвалба, че такива детски издания се срещат само у най-просветените народи. Трите удивителни, шегите с „остроумния издател“, „дъртите деца“ – османци, които също не знаят османски“, както и последващите критики към детинския съвет на гръцкия вестник „Константинопулос“, представляват подражание на Славейковите аргументи. Само че в тази публикация мненията на „Мюмеиз“ и „Константинополус“ са резюмирани, а от самия изходен текст са извадени само няколко цитата. Изводът на Пандели Кисимов, когото смятаме за автор на този неподписан материал, е, че и двата вестника произвеждат „детински приказки“, но ако за „Мюмеиз“ аудиторията е детска, та и приказките трябва да са по детски наивни, то аудиторията на „Константинополус“ са възрастните, което прави гръцките коментари върху статията „детински приказки за големи люде“, сиреч по-силно укорими. („Дъртий Еллин става самси дете“).

Що се отнася до вестник „Свобода“, стратегията на Каравелов е да се включва с бележки под линия и коментари в скоби към предоста-

[10] Тук трябва да се отбележи, че в програмата на много български училища е залегнало изучаването на османотурски език. Според статии в българските вестници от периода, то е необходимо, за да може всеки да се справя с официалните документи. Някои наши възрожденци съставят граматики на османотурски език като Ст. Попов и И. Чорапчиев, Й. Груев и др. Това показва, че не всички представители на българския елит отхвърлят възможността и нуждата от изучаване на официалния език на империята.(бел. ав.)

вения текст от „Мюмеиз“/„Македония“. При него се забелязват и някои стилистични промени в публикувания изходен текст – променя думи („да са вардалят в снеговете и в калта“ (Каравелов“) да се вардалят в снеговете и калът“ (Славейков), „да са вардалят в снеговете и каловете“ (Кисимов). Както може да се очаква, коментарите на този ярък публицист са изключително остри и жлъчни. Публикацията е наречена „твърде смешна и идиотическа“, а всичко османско е представено за азиатско и изостанало, докато Каравелов е привърженик на „человеческата философия“, според която българите не желаят да бъдат слуги никому. Всеки коментар под линия е подписан с инициала „Р“ –редактор или редакцията, но нямаме съмнения кой е авторът.

Каравелов не се занимава с гръцкия вестник и напълно изключва както коментарите на „Константинополус“, така и критиките към тях на Славейков. Неговият фокус се измества към туркофилските издания „Турция“ и „Куриер д‘Ориан“, които той жлъчно нарича „циганофилски“ и смята за по-опасни от смешноватите за него редактори на „Мумеизът“. Всички проосмански настроени български печатни издания са обвинени в лъжа. Каравелов апострофира редактора на „Мюмеиз“, че реформите в империята са недействителни, а равнопоставеността не е постигната. В общо девет коментара под линия се изтъкват основните особености на Каравеловата идеология за самостоятелност, свобода на България и граждански права, а ирониите към „космополитическата турска философия“ накрая припознават проосмански настроените българи – Генович, Арнаудов, Сапунов – като анонимни автори на статията в „Мюмеиз“, макар това да не е възможно фактически. Накратко Любен Каравелов употребява материала, прочетен и вече тълкуван от Славейковата „Македония“, за да го превърне в още един инструмент за громене на османците и още една статия с пропагандаторска цел да свести българите за тяхната наложителна независимост. За него подобни текстове, особено насочени към детската аудитория, са перфектното оръжие срещу настроенията за османска идентичност, начената от турските реформатори на Танзимата.

В настоящата статия се спрях на някои общи положения на официалната насока по въпроса с османската идентичност и изучаването на османски език, както и как политиката по интеграция на деца от други общности е разгърната в текст от първото османско частно дет-

ско списание „Мюмеиз“. Проследява се хронологията на пораждане на острите реакции към конкретната статия от декември 1869 г., първо коментирана от гръцки вестник, а след това преведена и попаднала на страниците на вестниците на П. Славейков, П. Кисимов и Л. Каравлов. Всеки от тях осъзнава, че българите са предмет на действия, свързани с проекта за равенство и справедливост в османската държава, но и всеки от тях преследва така и своя собствен политически дневен ред, в борба срещу гръцкото влияние (Славейков), срещу правилното възпитание на децата (Кисимов) и срещу неуспялата да се реформира Османската империя (Каравелов). Не на последно място показвам, че взаимодействието в печата поражда както негативни реакции за определени тенденции, така и е благотворно за появата на българската гледна точка, в случая за появата на първите български детски издания през 70-те години на XIX век.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Боршуков, Георги. *История на българската журналистика, 1844–1878*. София, Издателство „Парадокс“ и Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2004, 197.

Везенков, Александър. Османизмът като политика на идентичността през епохата на Танзимата, *Историческо бъдеще*, 1–2: 2007, с. 61–92.

Каравелов, Любен. В турския вестник „Мумеиз“, *Свобода*, 1: 13, 27 януари 1870, с. 101.

Кисимов, Пандели. Детински работи, *Отечество*, 1:27, 30 януари 1870, с. 55.

Попов, Стоян, Иван Чорапчиев, Тия дни ся появи още един Турски вестник, *Дунав*, V, 396, 23 юли 1869.

Славейков, Петко Р. Нашето отечество, *Пчелица*, 2, 1871, с. 32.

Славейков, Петко Р. Смесени работи, *Македония*, 2: 17, 17 декември 1869.

Славейков, Петко Р. *Скратение на Турска-та история от основаването на Империята до наш-те дни*. Цариград, Типографията на Др. Цанков и В. Мирков, 1857.

Redhouse sözlüğü, Türkçe/Osmanlıca – İngilizce, Istanbul, Ayhan Matbaasi, 2014.

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5
Хартиени революции
Българско общество за проучване на осемнадесети век.
София, 2022

ВЕСТНИКЪТ И РОМАНЪТ – НЕОЧАКВАНИ РОДСТВА „ПО ПРИРОДА“ ИЛИ БРАК ПО СМЕТКА

Пламен Антов
Институт за литература – Българска академия на науките

THE NEWSPAPER AND THE NOVEL – UNEXPECTED RELATIONSHIPS “BY NATURE” OR MARRIAGE OF CONVENIENCE

Plamen Antov
Institute of Literature – Bulgarian Academy of Sciences

In its central plot, this article examines some aspects of the encounter and collaboration between the modern mass press and the novel in the form of a leaflet novel (*le roman-feuilleton*), especially in France around the mid-nineteenth century – how this collaboration forms certain features of the novel genre, imposes formal narrative strategies.

At deeper levels and in a wider scope of the article, synchronous structural-functional typologies and historical-genealogical kinship between the Balzac-type novel and the mass press are argued, on the one hand, on the other hand – between the bourgeois novel of the nineteenth century as a modern / bourgeois epos (Hegel) and the archaic (classical) epos. These “horizontal” and “vertical” kinships are seen as collective meta-narratives in discursive perspective of mass culture.

Finally, attention is paid to some of the reflections that this interaction has on the birth / calque of the novel genre in Bulgarian literature, in particular on *Under the Yoke*, the Bulgarian national epic novel.

Keywords: romance / novel, mass press / newspaper, leaflet novel (*roman-feuilleton*), epos, bourgeoisie, mass culture, *The Human Comedy*, *Under the Yoke*

Ще разгледам някои аспекти от срещата и колаборирането между модерния масов печат и романа под формата на романа-подлистник[1], преди всичко във Франция около средата на XIX век – как тази колаборация формира определени специфики на романовия жанр, налага формални наративни стратегии.

В по-дълбоките си равнища и в по-широкия си обхват статията ще направи опит да аргументира синхронни структурно-функционални типологии и историко-генеалогически родства между романа от Балзаков тип и масовата преса, от една страна, а от друга – между буржоазния роман на XIX век като модерен/буржоазен епос (Хегел) и архаичния (класически) епос. Тези „хоризонтални“ и „вертикални“ родства ще бъдат видени като колективни метаразкази в дискурсивната перспектива на масовата култура.

Накрая ще обърна накратко внимание върху някои отражения, които тези взаимодействия имат върху раждането/калкирането на жанра в българската литература, и по-специално върху „Под игото“, българският националноепопеен роман.

СРЕЩАТА НА МАСОВАТА ПРЕСА И РОМАНА (ФРАНЦИЯ, ОКОЛО СРЕДАТА НА XIX ВЕК)

1. Само за няколко десетилетия през първата половина и около средата на XIX век в европейската литература настъпват събития, които ще имат дълготрайни последици. Или по-точно – констелация от събития, произтичащи от цялата социално-политическа динамика на следнаполеонова Европа, и специално Франция.

Вниманието ни привлича едно от тях, отнасящо се до еволюцията на романовия жанр. А именно – срещата му с масовата преса.

[1] Изписването на този тип съчетания е според предпочитанията на автора. – Бел. ред.

Такава среща е закономерна, очаквана, доколкото в по-общ план и двете явления – романът и вестникът – са модерни явления, рожби на Модерността.

За пръв модерен роман – създател и върхов образец на жанра – се смята „Дон Кихот“ (1605–15). По-точно образец на една от двете форми на жанра – романсът (romance), която е първоредната, по-архаичната, която до голяма степен „помни“ и осъществява пряка генеалогическа връзка с протоформи, като средновековния рицарски роман. В „Дон Кихот“ тази връзка е на всички равнища. На първо място тя е съдържателна – сюжетно разгърната и идеологически осмислена в негативен план. Но в същото време във формален план романът на Сервантес наследява романсовата структура на рицарския роман. Тази структура ще продължи да характеризира жанра през следващите две столетия: ренесансовият роман (испанската пикареска, „Гаргантюа и Пантагрюел“), романът на Просвещението – френско („Жил Блас“, „Пикильо Алиага“, „Влюбеният дявол“, „Жак Фаталиста“), английско (Суифт, Фидинг, Смолет, Стърн, готическият роман), немско (Распе, Гримелсхаузен, Гьоте), дори руско („Иван Выжигин“ на Ф. Булгарин); в общи линии тя се запазва и в романа на романтизма (Хофман, Новалис, Ян Потоцки, Джемс Морие, Юго, Мандзони), преди през XIX век основно във Франция да се установи една нова форма – буржоазният роман-novel (Стендал, Балзак, Флобер), която ще фундаментализира жанра оттук насетне, измествайки романса („изгубеното наследство на Сервантес“ ще го нарече Кундера) или изтласквайки го в периферията (представителни заглавия като „Тартарен Тарасконски“, „Приключенията на добрия войник Швейк“, „Дванадесетте стола“[2], „Необичайните похождения на Хулио Хуренито и неговите ученици“, „Самопризнанията на авантюриста Феликс Крул“, „Тенекиеният барабан“).

Но да се върнем към началото на модерия роман. Само четири години след „Дон Кихот“ се ражда и вестникът като първата модерна медия – средство за масово осведомяване в условията на новата ур-

[2] Особен случай в руската литература на XIX век е „Мъртви души“, включително и с централното напрежение между пикарескова форма и буржоазно съдържание.

банистична (т. е. буржоазна) среда. Произходът му е непосредствено свързан с раждането на модерното градско общество, с новоналожилите се административни и търговско-финансови практики. Негови предтечи са периодичните борсови бюлетини или месечният бюлетин, който Венецианската република започва да издава в средата на XVI век (1556 г.)[3], а след това и в други италиански републики, без все още тези бюлетини да са онези *масови* информационни издания с разнообразно съдържание, какъвто ще стане същинският вестник. Същинският вестник – именно като периодично издание за масово осведомяване – се ражда около половин век по-късно, в началото на XVII в., когато през 1609 г. в Страсбург Йохан Каролус започва да издава „Relation aller Fürnemmen und gedenckwürdigen Historien“[4], който се смята за първия вестник. До средата на столетието подобни издания се появяват и в други страни от Северна и Западна Европа.

От този момент през следващите двеста години романът и вестникът се развиват самостоятелно, по собствени пътища. – Но именно в специфичната ситуация след 1789 г. и Наполеоновите войни, които преобръщат западния свят (а по това време светът е само такъв, западен), те ще се срещнат и тази среща ще има съществени последствия, преди всичко за романа.

Заедно с революцията от 1789 г., не по-малко решително влияние върху бързия разцвет на пресата оказва и *индустриалната революция* (ок. 1760–1820) – тя снижава значително себестойността (и цената) на вестника, а с това способства за разпространението му, особено сред по-широките градски маси, т. е. за вдигане на тиражите. Ражда се масовата преса във вида, в който и днес я познаваме.

От друга страна, за порасналата актуалност на пресата извънредно важна роля има *политическата динамика* на епохата – навлизането на Европа във врящия котел на модерната История, когато революциите и политическите катаклизми следват едни след други.

Паралелно и не без връзка възниква и процъфтява по същото време и друг модерен феномен – *рекламата*, свързана, от своя стра-

[3] Той се продавал срещу една *гадзета* (дребна венецианска монета), откъдето получил името си.

[4] В приблизителен превод: „Относно всички благородници и занимателни истории“.

на, със стопанско-търговския разцвет и възхода на буржоазната класа: каузалният кръг се затваря.

В тази ситуация на установяваща се модерност, както ще я определим по-късно, като част от нея, от общ контекст и обща констелация от фактори, решителна промяна претърпява и романът. Тъкмо по това време и окончателно той се налага като водещ жанр в литературата, като „царя на жанровете“, както по-късно ще бъде определен от руските формалисти. Налага се в онази специфична форма, която Хегел вече е определил с една метафора, на която е съдено да стане крайъгълен камък в модерното разбиране на жанра – романът като модерен *буржоазен епос*. (Такъв камък ще е тя и за мен тук.)

Именно срещата и специфичната колаборация (букв. *сработването*) на романа с модерната масова преса в общия социополитически и социокултурен контекст на епохата довежда до някои важни и трайни промени в романовия жанр.

2. Епохата – в най-прекия смисъл това е Юлската монархия във Франция (1830–48), известна още като „буржоазна монархия“, когато властва Луи-Филип, кралят-буржоа, или кралят-гражданин (*le roi-bourgeois*), а управлението му се свързва с пълно господство на финансовата аристокрация. Най-точното и най-експресивно описание на тази епоха ни е оставил най-проницателният ѝ свидетел – Балзак – чрез думите на един от героите си, ключови образи в които са: „нейна божествена светлост банката“; „скъперници, влюбени в златото, както ние сме влюбени в някоя жена“; „Всички хора пускат парите си в обращение и спекулират с тях, както намерят за най-добре“; и най-сетне: „Вие се лъжете, мили ангел, ако смятате, че крал Луи-Филип царува; той самият не се заблуждава в това. И той като всички нас знае, че над Хартата стои святата, почитана, непоклатима, любезна, изящна, красива, благородна, млада и всемогъща петфранкова монета!“[5]

През тези години с небивал интензитет кулминира процес, започнал столетия по-рано – онова сливане на двете антагонистични

[5] Г-н Крьовел към баронеса Юло, дошла да му поиска заем – „Братовчедката Бет“ (Народна култура, 1982, с. 278–279); прев. Ангелина Терзиева.

класи – залязващата аристокрация и възхождащата буржоазия, което толкова детайлно е описано от Балзак, един от главните герои и в нашия литературноисторически сюжет тук.

Недългото управление на Луи-Филип бележи абсолютния възход на новата класа във всички сфери на обществения живот. Анекдотично известен е лозунгът, издигнат от неговия министър Гизо: „Обогатявайте се!“. Именно под ръководството на Гизо се предприемат редица мерки, които водят до икономически бум и бързо превръщат Франция в индустриално общество. Не само в икономически, но и в социален аспект по време на Юлската монархия Франция преживява апогея на Индустриалната революция, която е обхванала Западния свят (включително и САЩ) между 1750 и 1850 г.

3. Всички тези бързи и коренни промени не подминават и културата, и в частност литературата – и в технологичен, и в социален план.

И в двата плана писателят, по думите на Бенямин, проницателен изследвач на епохата, се оказва част от това ново, модерно общество. Литературата, заедно с цялата сфера на изкуството, встъпва в стоково-парични отношения. Старата романтика е пометена. Художествената творба престава да бъде самотно романтическо или аристократично занимание, а предмет на „хладна“ покупко-продажба, подобно на всяка друга стока. Артистичното съперничество между писателите е пренесено „в сферата на конкуренцията на свободния пазар“; именно той – пазарът – трябва да бъде завладян, а не протекцията на някой княз; именно той – пазарът – се разкрива като публика пред твореца.[6] Изгубила романтичния си ореол, писателската дейност е преди всичко доходоносно предприятие; жанрът на широкообхватния, многосюжетен, изпълнен с перипетии роман закономерно измества лириката в стремежа за завладяване на широката публика. Производството на романи (а преди установяването на романовата хегемония – и на пиеси) става колективна дейност, практичната финансова спекулация измества авторитета на авторското име и славата; творческият акт

[6] В. Бенямин. Централният парк. – В: В. Бенямин. *Озарения*. София, Критика и хуманизъм, 2000, с. 236–237.

губи романтическия си сакралитет, установява се платената анонимност на наемните черноработници („писателя-негър“). Негодувайки срещу „фабриката за романи“, отворена от неизтощимия Дюма (по ирония на съдбата – сам с негърски произход) през 1845–55 г., Сент Бьов определя тази индустриализация на литературата като версия на цялостната стопанска индустриализация през периода.

Установява се фигурата на *писателя-буржоа*, чиито първи образцови представители са тъкмо късни романтици като Дюма и Балзак. Буржоазното тук се разбира преди всичко в положителния смисъл на М. Вебер, като самопожертвователна, прагматично ориентирана трудолюбивост, едновременно прилежна, под знака на здравия разум (във философски специфизирания смисъл на *common sense*), и на границите на изстъплеността под напора на постоянно растящата жажда за обогатяване, за трупане на пари (дори не винаги с оглед на тяхната потребителна стойност). Пословичен пример за такава свръхтрудолюбивост е самият Балзак: „Трябва цял месец да не напускам масата си, където погубвам живота си […]. Живея под игото на най-суров деспотизъм, деспотизма, който човек налага на самия себе си. Работя денонощно… Никакви удоволствия… Аз съм роб на перото и мастилницата, истински *търговец на идеи*…“ (в писмо до Зюлма Каро)[7]. Но колосална творческа енергия притежават всички писатели през тази епоха: Дюма, Юго, Флобер (в специфичен, неколичествен – за разлика от останалите – смисъл) – до Зола и Ж. Верн, също автори на всеобхватни многотомни романови поредици, създавани с неимоверен каторжен труд над писалищната маса под непрестанния натиск на издателски договори и срокове. (Това – ако се ограничим само с френската литература; но същите явления през втората половина на века се наблюдават и в други: английската, руската…)

Литературата става подвластна на „железните“, лишени от сантимент закони на пазара.

В тази ситуация, като закономерен резултат, се ражда едно ново явление в жанра на романа с важни и трайни последствия – *романът-подлистник*, или романът-фейлетон (*le roman-feuilleton*).

---

[7] Цит. по: А. Мороа. *Прометей или животът на Балзак*. София, Народна култура, 1971, с. 201. (Прев. Б. Атанасов.) Курсивът („*търговец на идеи*“) е мой, П. А.

РОМАНЪТ-ПОДЛИСТНИК *(FEUILLETON)*

Знае се рождената дата на романа-подлистник във френската преса. Той се ражда на 1 юли 1836 г. чрез съперничеството между Балзак и Дюма, като наемници на два от най-многотиражните парижки вестници в този момент – своеобразен литературен дуел, но не от познатия романтичен тип, доколкото в него ключови са понятия от математическо естество: тиражи, печалби, издателски срокове… Нещо повече, освен автономни авторски фигури, писателите са по-скоро оръдия – шпаги в ръцете на истинските дуеланти – вестниците и техните собственици (които – за да бъде картината още по-сложна – често са едни и същи, какъвто е именно случаят с раждането на романа-фейлетон). Наемник на едрия капитал, писателят се превръща в частица от всеобхватния механизъм на пазара – едновременно негов обект и субект. (Ситуацията е подробно, *отвътре*, описана от самия Балзак в един от най-добрите му романи – „Изгубени илюзии“.) – Но сред класиците на жанра е и Фредерик Сулие, плодовит автор на сензационни романи през 1830-те и 40-те, чиито „Мемоари на дявола“ (*Les Mémoires du Diable*, 1837–38), фантастичен роман в духа на „Куция дявол“, пикаресковата класика на Льосаж, се откриват с теоретичен манифест, формулиращ основополагащите принципи на модерния булеварден роман.

Макар фейлетонният роман да е присъщ на всички европейски литератури през епохата (негов класик в Англия е Дикенс, в Русия – mutatis mutandis, както винаги – Достоевски), той възниква и постига най-силното си развитие във френската. Причина за това е специфичната констелация от политически, стопански и социокултурни фактори във Франция през втората четвърт на столетието. Нейното цялостно разглеждане няма да е предмет на настоящото изложение, ще се огранича с верига от свързвания, която да ни отведе в една точно определена посока, отнасяща се до някои страни от формалната специфика на жанра.

1. Буржоазният роман добива максимално изчистения, завършения си вид като такъв – т. е. като *буржоазен* – именно през първата половина и около средата на „най-буржоазния“ XIX век, периодът на стремителния възход на новата класа и заемането ѝ на господстваща позиция във Франция. Това е периодът от френската история, извес-

тен като Реставрация (на Бурбоните) (1814–1847). А в по-тесен смисъл – периодът на Юлската монархия, рамкиран от две революции – Юлската (1830) и Февруарската (1848): или царуването на Луи-Филип, кралят-буржоа/гражданин.

2. Именно по това време се ражда специфичният жанр – или поджанр – на романа-подлистник като продукт на масовата, многотиражна преса. Като такъв той споделя основни черти на масовата литература. На практика тъкмо по това време и чрез него – в резултат на тази симбиоза между романа и вестника – се ражда модерната масова литература.

3. В резултат на това романът – романът изобщо като жанр, представителен за модерната епоха – се сдобива с черти, някои от които ще се окажат временно явление, специфични за фейлетонния поджанр, но други ще се наложат трайно в кристализиращия по това време жанров модел.

По това време в господстваща позиция се налага тъкмо Балзаковият модел на жанра, който ще властва оттук насетне в западната литература – или „романът от второто полувреме“, ако използвам критическата метафора на Милан Кундера. „Романът от първото полувреме“ (а това е романът-*romance*, линейният, пикаресково-авантюрен модел на „Дон Кихот“, английския просвещенски роман, „Жак фаталиста“, „Кандид“, „Приключенията на Симплицисимус“) отстъпва в периферна позиция; оттук насетне неговата композиционна структура ще се явява по-скоро във вид на изключения от правилото („Швейк“, „Феликс Крул“, „Дванадесетте стола“).

Погледната отблизо обаче, ситуацията не е толкова опростена, двуполюсна. Между двата романови модела съществуват редица общи черти и тъкмо романът-подлистник е мястото, където те интерферират, и то в различни аспекти, на различни равнища – външни, социално-контекстуални, и вътрешни, структурни. Най-интересна е *трансформацията на авантюрния компонент*: под какви – понякога неразпознаваеми – форми, в дълбоко трансформиран вид, той присъства в романите на Балзак; у Дюма е съвсем разпознаваем; някъде по средата между тях са Юго и Сю.

Така романът-подлистник възниква като законна рожба на един брак по сметка – между новия буржоазен роман и новата масова пре-

са. Този външно детерминиран произход детерминира, от своя страна, основни черти в същността на явлението. Самата технология на създаване е предопределена от един *силно комерсиален фокус*, който е съвършено ново – собствено *буржоазно* – явление в литературата (и в културата изобщо) и който работи на всички равнища, едновременно социално и структурно (езиково). Романът-подлистник се създава с основната цел да бъде продаван, и то масово; тъкмо на тази обща цел се основава симбиозата му с масовата преса.

Този комерсиален хоризонт се постига чрез определен набор от похвати, част от тях предопределени тъкмо от симбиозата с вестника като *масова* медия.

Първият е именно *авантюрност на повествованието.* Но авантюрният компонент, основен за романа-*romance*, тук е с променено, по-широко значение. На първо място, линеарното разгръщане на повествованието – във вид на пътуване на героя в пространството: композиционно-структурираща нишка, на която са нанизани отделни перипетии – се разгръща по вертикалата на социалната стълбица, като пътуване нагоре и надолу по нея, като „изкачване“ и „слизане“ (образцово представени в „Изгубени илюзии“; но това е централният, осев сюжет в европейския, *буржоазен* в собствения смисъл на понятието, роман през XIX век[8]). В много случаи обаче, в стилистиката на романтизма, който по това време – около 1830-те – е в разцвета си във Франция, авантюрният компонент е доста по-разклонен, широкообхватен и силно сантиментализиран, без да губи буржоазната си характер, като често, особено в по-ниските етажи на жанра, се приближава плътно до романа-*romance*: Дюма[9], Сулие, двата големи романа на Й. Сю, класически образци на жанра подлистник, но също и „Клетниците“ (макар и непубликуван като подлистник, той споделя основни

[8] Тук отпращам към едно изчерпващо изследване: Пл. Тотев. *За място на върха*. София–Ловеч, Петекстон, Обектив, 1995.

[9] Коректността изисква при всяко споменаване на Дюма в този контекст да имаме предвид и Огюст Маке – фигура, чийто статут далеч надхвърля този на обичайния наемен чернoработник („негър“); Маке е пълноценен съавтор на шедьоври като „Трите мушкетари“, „Двадесет години по-късно“, „Виконт дьо Бражелон“, „Граф Монте Кристо“, „Кралица Марго“, „Колието на кралицата“ и др.; само железните закони на капиталистическия пазар са причината името му да тъне в сянката на Дюма.

негови формални черти); романтично-пикарескови преживелици в повече или по-малко трансформиран вид пазят и част от Балзаковите романи (част от тях публикувани като подлистници).

Друга черта на жанра подлистник, наложена от външен, строго технически фактор, е *серийността*. Формулата „Продължава в следващия брой“, измислена от д-р Луи-Дезире Верон при създаването на литературното списание „La Revue de Paris“ през 1829 г., се оказва извънредно успешна от търговска гледна точка, уцелвайки десетката в психологията на масовия читател. Търговският потенциал на това откритие е оценен от всекидневната преса, и преди всичко от „La Presse“ и „Le Siècle“ на Емил дьо Жирарден и Арман Дютак (1 юли 1836), които в инсцениран дуел помежду си, първоначално в лицето на Дюма и Балзак, закратко налагат романа-подлистник. Освен „бързо писане“, без пространни описания, с динамично действие и обилен диалог, това означава подразделяне на относително къси, озаглавени глави, които, публикувани в отделен брой на вестника, да звучат относително самостойно, но в същото време да „водят“ към следващия брой, буквално да мамят читателя. Да го карат да очаква с нетърпение (а това означава, вулгарно казано – да си купи) следващия брой, за да узнае по-нататъшната съдба на героя/героинята.

Оттук – трета черта: желателно е *главата да прекъсва на най-интригуващото място*, когато героят е заплашен от опасност. (Често тази интригуваща отпратка към предстоящото да се случи в следващата глава се заявява пряко от самия автор във финална ремарка.)

Това са някои основни структуриращи характеристики на романа-подлистник като пръв образец на модерната масова култура. – Неслучайно те антиципират черти на киното (Холивуд) и телевизията от бъдещия XX век като модерни медии, еманации на масовата култура, и в частност на телевизионния сериал. (Но тези основни принципи на телевизионния сериал се появяват още в първите стъпки на киното, когато филми се прожектират в киносалоните на части в отделни дни, като връзката между отделните части е осъществена по гореописания начин, често и с непозволени средства: например в последния кадър на серията преследваният от диваци в джунглата герой – Тарзан на Джони Вайсмюлер – изглежда, че попада в ръцете на преследвачите си или в лапите на хищник, докато в началото на следващия филм/

серия се оказва, че не е и преследването продължава, за да предложи на зрителя нови перипетии – и т. н.)

Но целият този аксесоар от похвати нас ни интересува не с оглед на бъдещото кино и телевизия, а с отражението им в романовия жанр изобщо, извън специфичния поджанр на подлистника.

И по-специално – че ще ги открием в чист вид не другаде, а в българския националноепопеен роман – „Под игото“.

Но преди да стигнем до там, ще останем още известно време във Франция около средата на века, когато се състои този продуктивен брак по сметка между буржоазния роман и масовата преса, за да откроим едно друго родство, което изглежда напълно различно, от друг ред.

БУРЖОАЗЕН И АРХАИЧЕН ЕПОС – ОПИТ ЗА ГЕНЕТИЧНО-СТРУКТУРНА ТИПОЛОГИЯ

Тук стигам до върхната точка на тезата си, като бегло ще очертая една *тройна типология* между архаичния (класически) епос и буржоазния роман като модерен епос, от една страна, а от друга – между романа от Балзаков тип и масовата преса. Общото, свързващо звено в констелацията е буржоазният роман на XIX век в жанрово стеснения, но контекстуално разтворен смисъл на Хегел.

Предварително ще заявя, че аргументацията ще ни води към заключението за *функционална близост* между модерния буржоазен роман и модерната масова преса като *епически метанаративи* на модерната епоха, *полидискурсивни* и обладаващи *етос към актуалността*. Включително и като израз (всеки от тях посвоему, в собствен модус) на колективното (масово) съзнание на обществото – обстоятелство, което ги превръща в явления на масовата култура, разбирана отвъд тесния, пейоративен смисъл на понятието: *масовата култура като вид колективен етос/дискурс*, разтворен към широкото колективно-народно съзнание, чиято „езикова“ (езиково-дискурсивна) природа е мито-фолклорна в същността си.

А оттук крачката към национално-епопейния роман – като еманация на колективното (национално) самосъзнание – е съвсем малка и идеща от само себе си.

Но да започнем поред, т. е. от основополагащото определение на романа като *модерен епос*. Стъпвайки върху него, можем да отидем една крачка по-нататък: буржоазният роман-novel от Балзаков тип като своеобразен епос на епохата, който разкрива новия хегемон на историята – буржоазната класа в нейния героически период (ако към Хегел прибавим и една класическа постановка на Маркс). Жанрът, който описва последното, решително сражение в няколковековната война с феодалната аристокрация, световноисторическата победа на буржоазията в него. Това победно (епическо) сражение не се води по бойните полета и барикадите, с оръжие в ръка; напълно според духа и вътрешната същност на „буржоазното“ като такова бойно поле е всекидневният живот, социалното пространство в цялата му хоризонтална обхватност, във всичките съставляващи го професионални сфери, и във вертикалната му структура, от най-ниската прослойка на градския пролетариат („клетниците“) до самия крал (кралят-буржоа), ако приемем Франция за умален модел на епохата, на Европа през първата половина на XIX век, когато след 1789 г. и Наполеон буржоазната класа в продължение само на няколко десетилетия, белязани от войни и революции, но и от ускорена революция във всички сфери на стопанското, финансовото, административното устройство, заема доминираща позиция. Цялото това социално пространство, хоризонтално и вертикално структурирано, обхванато в един идеален, символно абстрахиран вид в „Човешка комедия“ (а в по-общ смисъл – от новия буржоазен роман-novel), е бойно поле, където новата, жизнена класа, новият хегемон на историята, удържа своята историческа победа. Нейни „епически“ герои са фабрикантите и търговците, банкерите и нотариусите, нейни оръжия – капиталът, законите и пресата, а стратегически маньоври – борсовите спекулации, търговските сделки, безскрупулните гешефти. Перфектният типологичен аналог тук е роман като „Граф Монте Кристо“ (1844) тъкмо поради оголения героичен субстрат посредством авантюрния компонент, силно потиснат, законспириран другаде, у Балзак например: графът-отмъстител е типичният епически герой, едновременно в ореола на минала романтическа героика и в буржоазната си същност, чието „оръжие“ са парите и целият „арсенал“ на новата класа; но такъв епически герой – по-сложно изграден и по-трагичен – е и Люсиен дьо Рюбампре. (От

друга страна, в перспектива, в развитието на жанра, героят на Дюма води в противоположна посока, към Рокамбол, благородният мошеник, борец за справедливост и супергерой в поредицата фейлетонни романи на Понсон дю Терай, които ще бъдат публикувани в пресата между 1857 и 1870, една от класическите емблеми на тривиалната литература, наред с Арсен Люпен и Тарзан.)

Прещраквайки перспективата във вертикален, историко-генетичен план, стигаме до *типология между романа като модерен (буржоазен) епос и архаичния (класически) героичен епос*. Вписващи се в общи архетипни структури, те споделят редица сходни (с оглед на собствените си епохи) черти. Тези черти са от най-архаично, елементарно и затова базисно естество.

Те имат и своето структурно (жанрово в най-широкия смисъл) изражение: центриране на разказа около един герой („герой“ и в двата смисъла на понятието – литературния и епическия: като ‘характер’ и като ‘херос’), авантюрност, линейност на повествованието и същевременно насичането му на отделни епизоди (т. е. сериалност): архетипен първообраз на това линеарно структуриране във вид на поредица от епизоди-приключения/сражения/подвизи се открива в множество архаични епоси за богове и герои: Херакъл, Одисей… В чистия вид на схемата това означава: епическият/романов герой като претърпяващ поредица приключения, последователно нанизани на оста на времето и местещи се в пространството, съединени в архетиповия topos на *пътя*.

В Балзаковия тип роман тази хоризонтално-линейна проекция на пътя се препроектира във вертикално-стълбовиден план – от ‘стълба’, като „пътуване“ нагоре-надолу по социалната стълба/структура, като „път към висшето общество“ (и обратно), по едно известно заглавие от XX век; но това е централният сюжет в буржоазния роман на XIX век – сюжет, собствено *авантюрен* и *героически* в същността си.

Ако се вгледаме по-отблизо в елементарната схема, ще открием структурно-функционална близост и в ред детайли, които в рамките на авантюрно-героичния модел отместват сюжета към модерната *масова култура*. Такава например е основната роля на похвати/хватки като отвлечени, изоставени или изгубени деца, разпознаването им по уникален белег; късна среща между разделени (взаимно изгубени) ро-

дители и деца, братя или сестри, а често – и неволни инцести между тях. Всички тези похвати с перипетиен характер са израз преди всичко на една всеобхватна идеология, образ на света, в който основна е ролята на Случайността, т. е. на Съдбата като проявление на една висша Воля, оставаща скрита за човека. Това са диференциални черти на романа-подлистник, чрез който се ражда модерната, собствено буржоазна масова („жълта“) литература. И същевременно – основни структуриращи черти (τοποι) на архаичния (класически) мит: Одисей и Телемах, Едип цар и Йоканта.

Модерният буржоазен роман (включително и в качеството си на модерен/буржоазен епос) използва общи или сходни схеми с архаичния епос и това не е целенасочено заимстване, а *типологично родство „по природа“*, доколкото и в двата случая става дума за *масова култура*, разбирана в най-широкия, базисен смисъл – като вид *колективен дискурс*, не в онзи пейоративен смисъл, който влага в това понятие „високата“, елитарна култура на късната, постромантическа модерност (която самите „ние“ все още обитаваме, или поне обитавахме доскоро, преди постмодерните, неприключили все още интервенции).

В културноисторически план този реванш на ирационализма е израз на романтическия бунт срещу просвещенския рационал-детерминизъм – романтизмът в своята късна, упадъчна форма, която ражда модерната масова култура и практически се слива с нея.

Перфектният, първи в исторически план и субстанциално краен израз на този лиазон е романът-подлистник. Но той само усилва докрай черти, съставляващи ДНК-то на новия буржоазен роман *като нов*, *буржоазен епос*, наследник на архаичния (класически) епос в историко-развоен, субстанциален и структурен план.

Буржоазният роман и архаичният мит/епос са две типологични форми на масовата (собствено *народна*) култура – предмодерната и модерната.

Тук някъде, вътре в рамките на тази типология, се помества и *романът национална епопея* в генетичното си родство с класическия епос като колективен и етноконституиращ разказ – архаичен и ранномодерен, от „Илиада“ до „Песен за нибелунгите“, „Песен за Ролан“, „Слово за Игоревия полк“ или незавършения южнославянски епос за Крали Марко.

Цялата тази „вертикална“, едновременно историко-генеалогическа и структурно-функционална близост би могла да бъде базисен аргумент в подкрепа на Хегеловата теза за романа като модерен буржоазен епос (макар че точно той не е сред аргументацията на самия Хегел) – своеобразно буквализиране на метафората.

А ако аналогията изглежда частично нарушена, причините са от технологично, т. е. *собствено езиково* естество. Такъв например е третият изтъкнат по-горе похват – сериалността и лиазонът между отделните епизоди (resp. прекъсването на най-драматичното място): ако той е без аналог в предмодерния (класически, рицарски) епос, то е по причина на материалния носител: устният модус на създаване (дори през Средновековието) и *техническия* при модерната масова култура, в базисния смисъл на Бенямин, независимо дали става дума за печатарска преса или за киномашина. В ситуация на устна култура похватът на прекъсването е технологично (собствено езиково) невъзможен; в нея работят съвършено различни механизми за предизвикване и поддържане на интереса на публиката (ако това изобщо са работещи категории в една предмодерна и предестетическа ситуация, подчинена на съвършено различна „картина на свят“). Исторически тъкмо появата на вестника *като периодично издание* прави технически възможен и ментално (идеологически) необходим похвата на прекъсване. Той липсва дори в романите от „първото полувреме“ на жанра, макар те да са в параметрите на същия модел, да следват същата линейно разгърната авантюрна структура.

РОМАНЪТ И ВЕСТНИКЪТ; ПРЕСАТА КАТО НОВ/МОДЕРЕН ЕПОС

Фокусирайки в рамките на тази широкообхватна аналогия конкретното тъждество, което ни интересува, за нас е важно да изтъкнем ролята на *масовата преса като еманация на модерната масова култура*, която не само *идеологически*, но и *технологично* стои в средищна, свързваща роля между буржоазния роман и архаичния епос.

Модерната преса е двойствено позиционирана. В модерното буржоазно общество тя изпълнява сходни с епоса функции, което в

едната посока (назад) *функционално* я сближава с митофолклорното статукво, а в противоположната посока (напред) – с романа. От една страна, в *технологичен* (*езиков*) аспект вестникът, също както романът, е писмено явление, гутенбергов продукт в най-чист вид. От друга страна – *идеологически* той, подобно на фолклора, е чист, абсолютен израз на колективното съзнание и колективния „дух“.

Тази изофункционалност на вестника и романа има различни – едновременно идеологически и технологични – проявления. Изразява се, на първо място, в общата им противопоставеност на устния разказ: също като романа, и пресата противостои на силата на разказването, по думите на Бенямин. По силата на стечение на исторически обстоятелства, именно в буржоазната епоха двете медии се срещат. „На романа, чиито начала се коренят някъде в древността, са му били нужни стотици години, преди да се натъкне, в лицето на възхождащото градско съсловие, на онези елементи, които благоприятстват разцвета му“, социологизира Бенямин. И добавя:

> От друга страна, виждаме как с безразделното господство на буржоазията, към чиито най-важни инструменти в епохата на развития капитализъм се отнася пресата, на арената излиза една форма на съобщаване, която никога преди това, макар нейният произход също да лежи в далечното минало, не е влияла по решаващ начин върху епическата форма. И се оказва, че тя противостои на разказвачеството като не по-малко чужда, но много по-опасна сила, в сравнение с романа, който впрочем довежда до криза. Тази нова форма на съобщаване е информацията.[10]

Имайки предвид тези разсъждения на Бенямин, можем да се отклоним в друга посока, с оглед на собствените ни потребности тук.

Бенямин конфронтира романа и вестника в ущърб на първия. – Но ситуацията може да бъде видяна и от друг ъгъл. А именно: *информацията* като новия, вътрешно присъщ на модерната епоха епически метанаратив – разноредов, фрагментарно конструиран, мрежовидно разгръщащ се, асистемен, но свързан чрез вестника в цялостен „образ-на-свят“ (Weltbild в Хайдегеровия смисъл на понятието).

[10] „Разказвачът“. – Вж.: В. Бенямин. *Озарения*, с. 366–367. (Прев. Кольо Коев.)

Сходна функционално прицелена структура има и модерният роман в качеството му на метажанр или свръхжанр, какъвто ни е даден в жанровата теория на руските формалисти и Бахтин: той е цялостно, недиференцирано знание за обществото (в качеството му на битиен „свят“), но също и знание-на-обществото-за-себе-си – всеобхватна, затворена в себе си самоартикулация, в която равноправно и комплементарно се сплитат различни (*всички*) частни разкази от различен ред: социален, политически, култур-философски, лирически, критически, сатиричен и т. н. В идеалния си вид тези метаразкази са идеологически, изразяващи светообразите (картините-на-свят) на различни социални групи и прослойки, и същевременно, в собственото, вътрешно пространство на жанра като езиково-функционална структура, правят това на различни езици (дискурси): повествователен, лирически, есеистичен, публицистичен, философски, научен и т. н., от една страна, реалистичен или приказно-фантастичен, от друга, и т. н. Модерният роман едновременно, *взаимодопълнително* е критически мимезис, социална критика, политическа философия, философия на историята, есеистичен коментар, лирическо „отстъпление“… Най-ясно (наивното опиянение на откритието) тази енциклопедична полиезиковост на романа личи в ранните му образци, съдържащи структуриращата схема в относително чист вид. В романа-*romance* от „първото полувреме“ на жанра („Дон Кихот“, „Гаргантюа и Пантагрюел“) тази всеобхватна енциклопедичност е събрана в една творба-„свят“, обладаваща структурната безформеност/безкрайност на самия свят (нещо, което определям с понятието на Леви-Строс като бриколажен тип структуриране, *бриколажен роман*). Такова изграждане на „свят“ е налице и в романа от „второто полувреме“, понякога в „хегелиански“, преднамерено системен и научно обоснован вид, под формата на многотомни поредици/серии, конструирани в духа на позитивисткия емпиризъм на XIX век: методът на Бюфон и Сент-Илер при плана на „Човешка комедия“, биологичната матрица в структурата на „Ругон-Макарови“, техно-научният субстрат в не по-малко монументалната поредица на Ж. Верн „Необикновени пътешествия“. Но стремежът за енциклопедична всеобхватност не всякога се нуждае от такива екстензивно структурирани обеми, достатъчна е, подобно на романа от „първото полувреме“, и една творба-„свят“, съхрани-

ла – по силата на *вътрешно необходим decorum* – сходна *бриколажно структурирана всеобхватност*. Ще я открием в един национално фокусиран вид у националноепопейни романи-светове като „Клетниците“ и „Война и мир“ (resp. в „Под игото“, чиито високи образци са те). Ще я открием също и в субективни епопеи от кризисната епоха на модерността като „В търсене на изгубеното време“, „Магическата планина“, „Човекът без свойства“, „Игра на мъниста“…

Цялата тази поливалентност на модерния роман може да бъде обхваната с едно отдавна наложено понятие, описващо базисното качество на модерната епоха: *етос към актуалността*. Въпреки наличието на отделни прецеденти, то е въведено в жанра на романа от „Човешка комедия“ като целенасочен опит за създаване на цялостен, всеобхватен битиен свят, на колективен, социално-исторически „образ-на-свят“. (В жанра на поезията и по отношение на индивидуалния, постромантически „вътрешен“ „образ-на-свят“ аналогично и почти синхронно явление е „Цветя на злото“.)

В строго наративен смисъл, като начин на сюжетиране, този стремеж към буквално „застигане“ на хоризонта на актуалността постепенно ескалира в Балзаковия епос на съвременността, за да достигне възможния предел в последните съставляващи го романи. В „Братовчедката Бет“ – роман-фейлетон, писан и публикуван в продължение на два месеца в „Le Constitutionnel“ – темпоралната дистанция се скъсява до почти пълно покритие между имагинерното сюжетно време на творбата и реалното време на пишещия автор. В последните редове на романа сюжетното време достига до 1 февруари 1846; в края на същата година във в. „Конституционел“ е публикуван самият роман.

Дискурсивен модус на този *етос към актуалността* в чист вид и в най-едър план е *информацията*, чийто „жанров“ носител е вестникът – масовата всекидневна преса. Информацията е модерният функционален аналог на мита в архаичното предгутенбергово общество като колективно-битийно изграждащ фактор.

С това вестникът разкрива типологичната си близост с романа като *модерноепически метанаратив*. Като онзи метанаратив, *митически* в дълбоката си същност, който съдържа *цялата*, синкретична информация за обществото в синхронния срез на епохата и в който *самото общество* се саморазказва и саморазбира. Такава комплекс-

на роля на „енциклопедия“ на определен „свят“/епоха в безписмените култури има епосът, полидискурсивни паметници като „Илиада“. Аналогична, изофункционална е ролята на романовия жанр според основополагащите представи на руския формализъм и Бахтин. („Повече от която и да било друга литературна форма, повече дори от който и да било друг тип писане – синтезира Кълър, – романът служи като модел, чрез който обществото разбира себе си, като дискурс, в който и чрез който то артикулира света.“[11])

В своята двумодалност вестникът е междинно звено, което разкрива и същевременно *реализира* функционално тъждество между архаичния (устен) митологично-епопеен „образ-на-свят“ и модерно-литературния (писмен).

Устният разказ в домодерното общество е основен (пре)носител на информация – не само в хоризонта на пространството, но и по времевата вертикала, във вид на колективна памет, и тъкмо епосът е призван основно да осъществява тази колективна (историческа или quasi-историческа) памет. – Епосът, чийто модерен, собствено буржоазен аналог е романът.

Но в новата, модерна епоха романът е явление от съвършено нов, *естетически* тип (дори при строго прагматичния начин на „промишленото“ си производство). С функцията да бъде ризоматично структурирана картина (Bild) на „света“ в синхронния срез на Историята – и същевременно като спонтанен израз на нейното *колективно несъзнавано* – се е заела пресата. Пресата е тази, която разказва и строи по един несъзнаван начин *ефимерния*, убеглив, непрестанно разпадащ се образ на Историята-*сега* като имагинерна линия, съставена от множество напречни, хоризонтални срезове. Тъкмо този начин е перфектният, вътрешно тъждествен на предмета си *decorum*, какъвто за предмодерния, предписмен свят са били слухът в профанната сфера на всекидневното живеене и митът като неговият „висок“ аналог (доколкото изобщо е възможно строгото им разделяне, освен като оперативна абстракция от „наши“, модерни позиции).

[11] Цит. по: Дж. Кълър. Поетика на романа. – *Език и литература*, LIV, 1999, № 2, с. 34. Прев. Ат. Игов.

Тук, преди да премина към някои финални обобщения, ще си позволя един екскурс, показателен в ред отношения. Той е свързан с творба, която макар да не принадлежи към жанра на романа-подлистник, е емблематична за същата тази епоха – около средата на XIX век: както за „духа“ на епохата, така и за технологичните практики на буржоазния роман, включително и доколкото тъкмо тя – въпросната творба – по перфектен начин превръща най-делничното, тривиалното като предмет на литературата във „висока“ литература. И за госпожа Бовари от едноименния роман на Флобер (1857), живееща дълбоко в своята провинция, образът на бленувания Париж (столицата на XIX век, както ще го нарече Бенямин) се сдобива с реалност в съзнанието ѝ чрез онзи пулс на всекидневния живот, който тупти едновременно чрез вестниците и модните романи: героинята следи с еднакво настървение и едните, и другите. Тя се е абонирала за „Ла Корбей“, вестник за жени, и за светския „Силф де Салон“, от които поглъща, не пропускайки дума, както ни се казва, всички рецензии за театрални премиери, надбягвания и соарета, за дебюта на някоя певица или откриването на нов магазин. Благодарение на това тя знае адресите на модните шивачи, дните за разходка в Булонския лес или за посещение на операта (гл. IX от първа част). Но същите неща тя би могла да научи и от модните романи – тези на Балзак например („Изгубени илюзии“, „Величие и падение на куртизанките“), или на Ал. Дюма-син. Впрочем тя тъкмо това и прави – допълва знанието, получено от „Ла Корбей“ и „Силф де Салон“, с това от романите на Сю, Балзак и Ж. Санд[12] – тяхната „нова тръпка“ (по един фолклоризиран израз на Юго) или нов „етос/усет към актуалността“ (както би казал Фуко) размиват границата между художествено-фикционалния дискурс и журналистическия (светския), включително и като споделяне на общо поле. Сечението, където двете полета пряко интерферират, е именно подлистникът: г-жа Бовари се опитва понякога да сподели със съпруга си „онова, което беше чела, пасаж от някой роман“ или „случка от висшето общество, описана в някой подлистник“.[13] През съзнанието на своята героиня писателят е подчертал „висшето обще-

[12] С. 59 по изд. от 1969 г. (София, Народна култура, библ. „Избрани романи“).
[13] Пак там, с. 63 (прев. К. Константинов).

ство“ в изречението, но в тук интересуващия ни аспект аз бих подчертал последните думи в него, доколкото и романите, преди да бъдат издадени отделно, също се появяват във вид на подлистници в същите вестници.

И така, можем да кажем, че е налице *типологично родство на вестника с епоса*, архаичен и модерен: вестникът като еманация на колективното съзнание в модерната епоха. А между тях, в свързваща позиция, се явява романът в качеството му на *буржоазен епос* (така както в друг аспект в междинна, свързваща роля е вестникът по отношение на класическия епос и романа – отношения, непротиворечащи си в ризоматичната, насрещнообратима структура на констелацията). В тази ситуация колаборацията му с вестника – в специфичния поджанр на романа-подлистник – е закономерна и естествена, брак по сметка, който обаче има своите дълбоки генеалогични основания.

Но основна сближаваща черта между тях – между вестника и романа – в този смисъл е *модусът на актуалността*: също като Балзаковия роман, вестникът е изцяло насочен към „живата“ актуалност, към „улавянето“ ѝ в тривиалния хоризонт на всекидневието, на дребното и баналното – като акт на неговата монументализация чрез слепването му в цялостен наратив. – Наратив, който *обаче* е зареден с мощен епически заряд – като *епопея на актуалността* (каквато е нескритата амбиция на „Човешка комедия“).

А оттам – в смисъла на Хегел/Маркс – и с онзи героичен дух, който буржоазията все още обладава по това време, в епохата на героичния си възход и на световноисторическата си победа.

ОТРАЖЕНИЯ ВЪРХУ РАЖДАНЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ РОМАН

Оттук преминавам към втория основен проблем в изложението си – как тази ситуация около раждането и апогея на европейския (френски) роман е усвоена (калкирана) от българския роман в момента на раждането му (1860–80-те).Само ще маркирам накратко тезата си.

Очертаното сближаване между класическия (героичен) епос и масовия роман-подлистник (при което в ролята на интерфериращ модус

се оказва буржоазният масов печат, вестникът) води към едно следващо равнище на типология – функционална в хоризонтален план, но и генеалогична във вертикален. А именно – *буржоазният масов роман като своеобразен скрит „мост“ между класическия героичен епос и модерния национално-героичен епос*, характерно явление в европейските литератури на XIX век, както тези на централно ситуирани империи („Клетниците“, „Война и мир“), така и в литературите на потиснати, борещи се за освобождението си нации като българската.

И с това стигаме до една фундаментална структурно-дискурсивна двойственост на „Под игото“, българският националноепопеен роман – проблем, който отдавна мъчи изследователите, или поне първите критици на творбата, преди тя да придобие каноничната си неприкосновеност. А именно наличието на *неорганично* смесване между елементи на национален героичен епос и национален битов роман, от една страна, с похвати на буржоазния сензационно-авантюрен роман, от друга.

Елементи от схемата на френския роман-подлистник присъстват не само на равнището на фабулата (идеални герои, любовни драми, сантиментални излияния, случайности и съвпадения), но и на структурно равнище в романа на Вазов, чрез елементарни хватки като разделянето на кратки, озаглавени глави и прекъсване на действието на най-интригуващото място, когато героят е изпаднал в опасно, безизходно наглѐд положение.

Пределно ясна е тук ролята на любимите учители – Юго, Сю, Дюма, Пол дьо Кок, повечето от които са сред създателите и „класиците“ на френския роман-фейлетон. Известно е, че Вазов отрано, още в юношеска възраст, се запознава с тези автори – най-напред в богатата библиотека на калоферското училище, когато закратко е учител там. Знаменателно е също собственото му свидетелство за една по-късна среща с Ботев в браилско кафене, когато е упрекнат, че чете автори като Пол де Кока… Френският сензационен роман не само има формираща роля върху Вазов като писател, но докрай си остава непреодоляна страст. (И в късните разговори с Шишманов той отстоява убедеността си, че Сю е голям писател.)

Пишейки „Под игото“, Вазов следва паралелно двете линии – националната, героично-епопейна и битово-пластична, и сензацион-

но-литературната: първата извираща от българския колективен живот и от собствените му спомени, втората – навята от чужди, предимно френски литературни образци; първата следваща реалистичния метод, втората – под знака на най-долнопробен сантиментализъм, характерен за сензационната стилистика на френския роман-фейлетон. Въпреки усилията на писателя, двете линии така и не успяват да се слеят в структурата на творбата, остават си паралелни вектори в нея.

Но не толкова следите от фейлетонния модел във фабулата и поетиката на Вазовия роман ни интересуват тук, а *композиционно-структурните* му отражения – онези, които непосредствено произтичат от колаборирането на романа и вестника.

Както е известно, Вазов не пише „Под игото“ in progress, публикувайки отделните глави във вестник (често без ясна визия за края на романа), както е характерно за романа-подлистник. Романът е създаден наведнъж, в резултат на вдъхновена носталгия по време на емиграцията в Одеса през 1887–88 г., и публикуван на три едри части в първите три тома на новооснования „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ – високопрестижно, академично издание. И въпреки това, без никаква *външно* наложена нужда, романът използва всички похвати/хватки на „жълтото“ сензационно четиво (изтъкнати по-горе: кратки онасловени глави, свързването между тях, както и самите заглавия на някои от главите, издържани в сензационната стилистика на романа-фейлетон). Писателят е възприел модела, засукал го е, така да се каже, с млякото на любимите четива, предизвикали юношеския му възторг, открили му изобщо магическия свят на литературата, формирали самата представа за литературост. Впоследствие читателят Вазов се превръща в писателя Вазов, но тези уроци в годините на формиране са оставили незаличим отпечатък.

Би могло да се добави в по-широк план, че „Под игото“, българският национално-епопеен роман, същинското начало и абсолютния връх на жанра в българската литература, е върховият синтез на тази тенденция – синтез не в технически, структурно-композицинен план, а в културноисторически: органичен синтез между автохтонните (национални, собствено „български“) корени на романа и чуждите, идещи от Европа (собствено литературни) влияния. Но този синтез има своите подготвящи го, водещи към него акумулации в предходната

литература на Възраждането. В колебливи, неясни и лъкатушещи очертания предисторията на този синтез можем да проследим в повестите на Друмев, Блъсков и Каравелов, които, от една страна, също не са безразлични към уроците на френския *литературен* сантиментализъм (по-скоро чрез вторичните му рефлексии в руската и в някои балкански литератури, отколкото пряко), а от друга – повече или по-малко успешно ги „прилагат“ на родна почва, сливат ги с актуален „български“ материал. Те също са сред учителите на Вазов, също са сред изворите на „Под игото“ – едно вторично, вече преработено, повдигнато на степен влияние на френския роман-фейлетон върху „Под игото“, българския национално-епопеен роман.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Бенямин, В. Централният парк. – В: В. Бенямин. *Озарения.* София, Критика и хуманизъм, 2000, с. 219–238.

Бенямин, В. Разказвачът. – В: В. Бенямин. *Озарения*, с. 362–384.

Кълър, Дж. Поетика на романа. – *Език и литература*, LIV, 1999, № 2, с. 34–53.

Мороа, А. *Прометей или животът на Балзак.* София, Народна култура, 1971.

Тотев, Пл. *За място на върха.* София–Ловеч, Петекстон, Обектив, 1995.

Флобер, Г. *Мадам Бовари. Провинциални нрави.* Трето издание. София, Народна култура, 1969.

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5
Хартиени революции
Българско общество за проучване на осемнадесети век.
София, 2022

МАРГИНАЛНИ ГЛАСОВЕ ИЗ АРХИВНИЯ МАСИВ НА НАЙДЕН ГЕРОВ

Адриана Спасова
Институт за литература при Българската академия на науките

MARGINAL VOICES FROM THE ARCIVAL REPOSITORY OF NAYDEN GEROV

Adriana Spasova
Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

The article outlines individual archival units from the archive of Nayden Gerov – a Bulgarian intellectual from the 19th c. The collection is in the Bulgarian Historical Archive (F. 22, NBCM – BIA, F. 22, op. 1–2). The purpose of the present observations is to bring to light some marginal and almost unknown names of Bulgarian authors such as Nikola Gerov Belchev, Maria Ivanova Skatneva, Gero Atanasov Gerov, Konstantin Petkov, Nikola Vasilov Valkov, Alexandar Valkov. They have remained neglected not only because of their scarce writing activities but also because they remain in the shadow of some significant or more visible persons, such as N. Gerov. Individual verbal manifestations of such marginal authors are examined and problematized in the context of the Bulgarian Revival characteristics of the 19th century. Therefore, if we leave for a moment the story about the prominent poet, lexicographer, folklorist and diplomat Nayden Gerov and rely on some materials from his archive, a different story with less well-known facts about our revival culture will be revealed – a narrative no less fascinating and provocative in its scientific reception.

Keywords: Nayden Gerov, archival collection, Bulgarian Revival, Bulgarian marginal authors, Revival books and unpublished texts, national ideology

Ръкописното наследство на един от българските интелектуалци през XIX век Найден Геров и днес ни изненадва с възможността да откриваме нови и неизвестни имена. Техните словесни прояви, макар и скромни и малобройни, се вписват в националноидеологическите и просвещенските послания. За имена като Никола Геров Белчев, Мария Иванова Скътнева, Геро Атанасов Геров, Константин Петков, Никола Василов Вълков, Александър Вълков не знаем почти нищо, а малките „хартиени революции“, които те извършват, могат да бъдат реконструирани именно чрез един от най-богатите и обемни български архиви.

Неотпечатаните текстове на някои възрожденски автори измежду стотиците записки, учебници и документи на Н. Геров прави още по-сложна задачата те да бъдат извадени наяве, контекстуализирани и заслужено проблематизирани. Още повече, че тези имена литературната история по-безпрепятствено ги пропуска не само заради техните оскъдни книжовни дейности, но и защото те остават в сянката на някоя значима или по-видима личност, каквато е Н. Геров. Ако изоставим за момент разказа за видния поет, лексикограф, фолклорист и дипломат и се опрем на някои материали от архива му, ще се разкрие един по-второстепенен и различен разказ с не толкова добре познати факти около културата на българския XIX век. Един от най-завладяващите и вдъхновяващи изследователския нюх моменти е процесът, в който при разкриването на един маргинален автор се попада на още няколко „потиснати“ или малко известни възрожденци.

Настоящите наблюдения се основават на няколко ръкописни находки от масивния Геров корпус в Българския исторически архив (НБКМ – БИА, Ф. 22, оп. 1–2). Найден Геров, подобно на своя учител Неофит Рилски, създава през годините изобилна мрежа от контакти с ученици, роднини, приятели, с различни български и чуждестранни учени, общественици, писатели. При прегледа на редицата неиздадени учебници, книги и отделни съчинения, запазени в Геровия архив, осезаемо се забелязва как често авторството на създателя на

петтомния „Речник на българския език“ е споделяно и/или поделяно с други книжовници. В Описите на Ф. 22 непрекъснато се среща анонимното пояснение „и други“. Има дори и цели архивни единици, в които Н. Геров не е дори отчасти автор, а само получава съставени в превод или авторски книги. Показателен е случаят с ръкописната чернова на „Кратка всеобща география“ от Ботьо Петков (а.е. 600, л. 1–236).

Изследователското внимание е привлечено от автори с разнотипни книжовни интересни. Като общото звено между тези възрожденци, от една страна, е появата им между страниците на т.нар. учебни помага и записки в Найден-Геровия архив. А от друга страна, тези маргинални автори са обединени от написаните им текстове, различни от предназначените по училищната програма предмети – материали с публицистичен, художествен, фолклористичен характер; съотнесени към политическата, социалната или битовата сфера. От трета страна, още една причина тези книжовници да бъдат изведени на фокус е тяхното творчество и връзката между ръкописното и печатното издание: появата на едни текстове като книжен факт на фона на неслучилите се книги, останали на нивото на чернови, преписи, епизодични авторски съчинения. Около открояващата се и обществено силна фигура на Найден Геров се инициира издирването на фолклорни и езиковедски материали, превеждането и преписването на педагогически и художествени книги. Същите тези автори понякога поемат самоинициативата да предложат на възрожденската публика свои книги. Първоначално разработвани по-скоро по частна поръчка на другиго, те често се оказват в услуга на обществения интерес.

Такъв е случаят с книжовните и фолклористични занимания на Никола Геров, който автор всъщност няма родствена връзка с Найден Геров и за да не се бърка, е познат още като Никола Геров Белчев. Той излиза от маргиналната ниша с обемния труд, посветен на българския фолклор (Ф. 22, оп. I, а.е. 618, л. 1–132, 405–414) или по-точно името му излиза от архивните рафтове, макар и без да изпадаме в илюзорно надценяване на неговото място в историята на българската възрожденска словесност. За автора се знае само, че е бил свещеник и учител и че умира обесен на 17 юли 1876 в Пловдив за участие в Априлското въстание.

В периодичния печат той има отпечатано едно единствено стихотворение със заглавие „Къде“. То е посветено на град Пловдив и публикувано през 1874–1875 в списанията „Читалище“ и „Летоструй“. Подписва го като „Поп Никола Г. Белчев, копривщенец“. А в личния фонд на Найден Геров се пазят редица страници изпод ръката на Никола Белчев – чернови на записи на народни песни и първи редакции на обнародвания по-късно сборник с български народни песни от Н. Белчев – единствената му издадена книга. Фонд 22 всъщност съдържа една масивна архивна единица, която съвместява в себе си повече от хиляда страници с многообразни български народни песни, приказки, поговорки и пословици, събрани и написани от няколко възрожденци. Освен споменатия Никола Г. Белчев, тук се срещат имената на по-прочутите интелектуалци с подчертано лексикографско-фолклористични занимания като Райно Попович и записите му от Карлово през 1842 г., Захари Круша, Йоаким Груев, самия Найден Геров и др.

В настоящата статия ще се спрем не толкова върху фолклорните мотиви, разновидности и типология на множеството събрани и записани песни от по-малко познатия ни Никола Г. Белчев. А ще хвърлим един бегъл съпоставителен поглед върху тези народни песни и споменатата по-горе издадена книга от 1860 г. „Песнопойче. Собрано и наредено от Никола Геров“. Изданието до голяма степен съдържа същите песни от архива на Найден Геров, но те не са в същата последователност и някои текстове са преработени. Забелязва се, че редакцията е в посока на доближаване до художествения текст, премахнати са или видоизменени много думи и цели конструкции, които са типични за народно-песенната стилистика, изобилстваща с лексика от разговорната реч, диалектизми и експресивни вокативи; с акцентиране на обичаи и суеверия. Разбира се, в книгата присъства фолклорният речников запас, но все пак авторът ѝ полага усилие, където е възможно да не бъде утежнен стихът, да не се затруднява разбирането и естетическото възприемане на възрожденския читател. Нека сравним две песни от ръкописната сбирка и от книжното издание:

Никола Г. Белчев. Български народни песни (Ф. 22, оп. I. а.е. 618 – (без дата)	**Никола Г. Белчев. Песнопойче. Цариград, Печатница Т. Дивиатчина, 1860**
л. 78б–79 , № 44 – Тодорке ле черно-ока/ Черно-ока бяло-лика / де къде си погледнала / сякому си яд задала / с Ювана си хоратила / Ювану си болест дала/ та е лежал сирак Юван / девет години на постели / девет постели изгнюи / и десето на възглаве / над Ивана майка стуи / майка стуи глава дръжи/ стани сино от постеля / от постеля от възглаве / та погледай в сред село / л. 79 – какви са хорà вият / юнак сино до юнака / и мома сино до мома / а до Тодора двамина / двамина деликанлии / пойди хи речи малеле / бар от родо-на даземе (наша роднина).	с. 48–49, № 19 – Тодорке ле черно-ока!/ Черно-ока бяло-лика./ Где къде си погледнала / Всякому си яд задала, / С Иван си хоратила / Ивану си болест дала / Лежи Иван та умира, / Над Иван майка стуи, / Майка стуи глава дръжи […] Юнак синко до юнака / И мома сино до мома. / А до Тодоґа двамина, / Двамина луди и млади / Иван майци си думаше, / Иди ѝ речи малеле / Бар‘ наша рода да земе. / Еачто аз вече умирам.
л. 108–108б, № 58 – Сино Иване, Иване! / вдигни глава от възглаве/ милно срьдце от постеля / да видиш сино да видиш / какво добро в пътат мина/ л. 108б – полите му слънце греят/ ръкаве му месечини / очи му черни череши/ вежди му тенки гайтане / клепки му ресни гердане/ Млъчи мале онемяла / с двете очи ослепяла. /Аз от това добро лежа / сега стана девет годин/ ни оживям ни умирам/ […] земи брадва съ сечима / направимя на два огня / земи метла изметима / та ма хвърли въз градина/ в градина под трендафил / да мя роват кокошките.	с. 52, № 23 – Сино Иване, Иване! / Вдигни глава от възглаве / Милно сърдце от постеля/ Да видиш сино да видиш/ Какво добро в пътат мина, / Полите му слънце греят/ Ръкаве му месечини, / Очи му черни череши, / Вежди му тенки гайтане, / Клепки му ресни гердане/ Млъчи мале онемяла/ С двете очи ослепяла. / Аз от това добро лежа / Сега става девет годин/ Ни умирам ни оздравявам.

Освен народните песни, „Песнопойче“ помества и някои популярни през Възраждането, част от поетическата класика и днес. Такива са „Отечество. Къде си вярна ти любов народна?“, а също и „Училищно състояние“, „България“, „Достойнство“, „Многоучений бъл-

гарин“, „Затарел ирген С. Д. П. Ах!“ и др. Накрая книгата завършва с химн за султан Абдул Меджит, обнародван на турски и български език със заглавие „Многолетствия за Н. И. В. султан Абдул Меджит“ със заскобирано подзаглавие „(Пеят се у сяка българска църква)“ (Белчев 1860: 83–88).

Весели са наш народ,
Бога прославай.
И за мирний свой живот,
Царя благодарай.
Боже царя съхрани,
Подари му дълги дни,
Славно да живей
Султан Меджид
Абдул Меджид.
Дар Божествен те огря. (Белчев 1860: 84).

В студията си „Наченки на руското влияние в руската книжнина“ Иван Шишманов засвидетелства за съществуването на още една ръкописна книга от Никола Г. Белчев, датирана от 1850 г. (събрана в лето Христово 1850 от Никола Геров Коприв.“). Тя е написана десет години по-рано от печатното издание „Песнопойче“. Книгата е лично притежание на изследователя и не ми е известно да е достигнала до някое от книгохранилищата.

Открихме обаче един прототип на книгата в архива на Найден Геров с автограф от самия Никола Белчев. Отделно разполагаме с маркираните наблюдения на Ив. Шишманов, които предоставят ценни интертекстуални връзки. Ръкописът съдържа руски народни песни, които са се разпространявали и пеели сред българите. Ив. Шишманов се спира само върху един много популярен текст „Боже Царя храни“, „който само отчасти напомня химна на Жуковский и подобното стихотворение на Пушкина“ (Шишманов 1899: 51). Именно този поетичен текст дава основание на изследователя да изкаже хипотезата си, че руският химн „Боже царя пази“ бива адаптиран и видоизменен от руските възпитаници и пренесен в българска среда. По-късно през 1858 г. габровският учител Никифор Константинов също пише по-

българен вариант на този химн, който носи заглавието „Молитствена песен за здравето и дългоденствиието на Милостивейши Султан Абдул Меджида“ (Константинов 1858: 4). В тези адаптации химнът от прослава на Бога преминава в прослава на султан Абдул Меджит. Така на въпроса за характера на промените, направени от Никола Белчев и от Н. Константинов от ръкописа към печатния текст, можем да обобщим, че те са по посока на политическата конюнктура, идеологическите и просвещенските идеи.

Фолклористичните занимания на Никола Г. Белчев несъмнено започват преди 60-те години на XIX век и са пряко свързани с дългогодишните занимания на Найден Геров. Но в тях личи и свой почерк, макар и със слаба художествена стойност. Той е типичен по-скоро за даскалската просвещенска поезия. Може би една от най-отличителните стихотворни прояви на автора виждаме на титула на книгата. В нея се промъква нов тип авторово самосъзнание, излязло от сянката на предходната анонимност.

Кой колко знае
Нека издае,
Аз колко знам,
Толко ще издам,
Кой не харесва
Нек‘са почесва,
Кой знае боле
Широко му поле.
Н. Г.

Женското присъствие от досега изведените интелектуалци се полага на напълно безизвестната Мария Иванова Скътнева. За тази авторка за съжаление почти нищо не успях да намеря освен предположението ми, че е дъщеря на също толкова непознатия Анко Скътнев. Малкото, което се знае за него, е, че е роден във Велес и там преподава между 1820 г. и 1830 г. В целия опис на фонда открих по данни, че има едно единствено писмо от личен характер с автограф от Мария Иванова в Копривщица до Герова съпруга Мария Христова (Пулиева) Герова от 19 август 1871 г. (Ф. 22, оп. II, а.е. 883, л. 1). Но когато

разгледах въпросната архивна единица, липсваше този документ, а посоченият в описа лист съвпадаше с друго писмо от Йосиф Соколски, архиепископ от Киевопечорска лавра до М. Герова (от 30 май 1878). Самите архивисти от отдел „Ръкописи и старопечатни книги“ смятат, че изобщо това писмо не фигурира там и е допусната грешка при съставянето на описа.

Опитах се да намеря по останалите обзорни описи дали това име ще се срещне някъде, но не постигнах успех. По-ценното е, че Мария Скътнева оставя едно стихотворение с четири строфи [„Прочетох я песните младий певец“], едно публицистично съчинение „За сиромашеството“ и няколко писма до свои роднини и приятели (Ф. 22, оп. I, а.е. 608, л. 17–22б). Всички те са измежду други текстове в един неатрибутиран наръчник **„Образци за писмата. Начало и конец на писмата“**, който помества дейността на няколко възрожденци. Писмата ѝ не са датирани, но дават сведения за нейното образование и за отделни реалии от възрожденското време. Такъв е примерът с писмото до нейния баща, в което разказва за интереса ѝ към приключенията на Робинзон Крузо и за желанието ѝ да напредва с френския език в някой от престижните тогава колежи:

> Любезний ми тате. *[…]* Писмото, което ми пратихте по-напред и в което ме питахте какви книги уча от французски язик, ще ви кажа с голямо благодарение, какво аз уча Робинсон и Олендорф *[*автор на популярен на времето учебник по английски език – б.а.*]. / Много ви са моля да ми пратите един французко-български разговор, зачтото ми много трябва, понеже тука не се употребляват много французкий язик, та затова няма и много французки книги, но ви като сте на онова място, гдето се намират такива книги, моля ви са пратете… Приемете поздравление от чедолюбивата си дъщеря М. И. Скътнева.*

Друга подобна интригуваща и непозната възрожденска „страница“ е ръкописният публицистичен фрагмент, носещ заглавието „Българите и гръцкото духовенство“ (Ф. 22, оп. 1, а.е. 608, л. 34б–44). Той носи личния автограф на Геро Атанасов Геров и е свързан с църковния въпрос и българската позиция по него. За Геро Геров се знае твърде малко. Той е племенник на Найден Геров, син на неговия

брат – Атанас Геров Добревич. Любопитното е, че самият текст, който не е датиран, не фигурира в подробните и изчерпателни описи на фонд 22. Всъщност този текст остава замаскиран под общата рамка на една архивната единица и оттам по-трудно достъпен до днешния читател. Съчинението **„Българите и гръцкото духовенство“** се губи измежду стереотипните епистоларни образци и различните поетични и есеистични фрагменти, останали в ръкопис. В настоящия текст този изключително интересен документ със социално-историческа и политическа насоченост на Г. Геров е само маркиран. Но предстои да бъде разгледан и анализиран спрямо други публицистично-памфлетни възрожденски текстове (на Неофит Бозвели, Н. Геров, Г. Раковски и др.). Тук ще приведем само кратък откъс от ръкописния текст:

> В своето природно смирение българите малко говорят за себе си и в простотата си малко тачат народното си достойнство. […] Гръцкото духовенство с хитрости и лукавства от как метна несносен ярем на пията на тоя прости народ, с интригите си докара да ся говори и слуша само за един гръцки народ (рум милети) и да представлява българския народ като дебел, суров, твърдоглав и опасен за държавата. (Ф. 22, оп. 1, а.е. 608, л. 41–41б).

В ръкопис остава и още едно възрожденско издание – книгата по история на изкуствата заедно с един любопитен българо-турски разговорник. Непубликуваното, завършено и цялостно, издание е притежание на Никола Вълков. Този възрожденец не е пряко свързан с фонда на Н. Геров, а името му се среща в колекцията „Славянски ръкописи“ (БИА – НБКМ, № 1239). Обръщам внимание и на Н. Вълков, понеже тръгнахме по следите на непубликувания учебник „Турска граматика“ (Ф. 22, а.е. 610), без авторство и датировка, измежду архивния Геров масив и искахме да сравним двата ръкописа. Нито почерците, нито самите граматики се доближават, но това даде повод да надникнем в биографията и просвещенските занимания на още един автор от сянката на литературната история на Възраждането.

Подобно на повечето маргинални гласове, ако може така да ги определим с рисковете, които крие подобни квалификации, за Никола Вълков все още е актуално единственото енциклопедичното маркиране от Маньо Стоянов в аналитичния му репертоар (Стоянов 1957: 53).

От публикувания през юли 1869 г. некролог във в. „Народност“ (бр. 31) за възрожденския книжовник научаваме само за рожденото му място Карлово, за образованието му в Букурещката медицинска академия и за ранната му смърт там като студент на 31 май 1869 г.

Единичната печатна проява на Никола Вълков е на страниците на Славейковото списание „Гайда“. Това е сказка под заглавие **„Коя е целта на животът?“**, излязла две години преди да си отиде. Без да се спираме подробно на нея, бихме отбелязали само, че текстът съдържа типичната за периода образователна насоченост. В него авторът с увлекателен и лаконичен изказ успява безпроблемно да съчетае проблемите на философията с постулатите на религията. Обнародваната сказка привидно се фокусира върху тема, свързана с универсалния и екзистенциален въпрос за смисъла и целта на живота, но отвъд едрия план изпъква един добре поднесен и синхронен диалог между философи и теолози:

> Философите отговарят на това питане така: да се търси истината или с други думи да се предложи човек за главен предмет […] да се грижи безпрестранно да става по-добър и по-разумен. […] Богът е изворът на всяка истина или по-добре самата истина. […] *И така философите и богословите са съгласни с думите си, когато ни показват целта* на живота.

А единствената засвидетелствана ръкописна проява на Н. Вълков е личната му приписка на съшитата тетрадка **„Археология. Първа част“** с оригинална пагинация и без липсващи страници. На заглавната страница има следната информация: „Писал Александър В. Х. Вълков. Превел Й. Груев. Пловдив, 1863, февр. 11“, а на титула – „Принадлежи на Никола В. Х. Вълков и на братята му в Карлово, 1865“. Преведеният от френски ръкопис съдържа кратки фрагменти по историята на всички видове изкуства и отделни проявления на световната култура. Това са обособените текстове „Палеография“, „За преписвачите на ръкописите“, „Книгопечатане“, „Нумизматика“, „Египетска архитектура“, „Гръцка архитектура“, „Византийски стил“, „Арабска архитектура“, „Нова архитектура или архитектура на възраждането“ и др.

Тези откъси вероятно следват уроците, преподавани от Йоаким Груев в Българското класно училище „Св. св. Кирил и Методий“ в Пловдив. Втората част на ръкописа е със заглавие **„Метода българо-турска“** и съдържа основни думи и елементарни изрази от разговорната реч, като текстът е писан на арабски и на новобългарски език. В края на ръкописното съчинение с молив е написано едно симпатично логическо съждение, което може да се препише на един от двамата братя Вълкови, по-вероятно на Никола Вълков: „Истинно е това, което е, и не може да не бъде, напр. 2 и 2 = 4 и пр.“ (БИА – НБКМ, 1239, с. 59). Тази семпла философска конструкция по странен начин се вписва и диалогизира с теологичната постановка, че Бог е самата истина. Възрожденският човек е поставен често пред предизвикателството да конструира своите нови и модерни представи, здраво осланящ се на по-старите традиционни поведенчески и ментални модели. Необходима му е вяра, която да пренесе като друг тип пристрастие към своите идеологически и просвещенски убеждения.

Този ръкопис заинтригува по няколко причини, като тук ще се спра съвсем накратко върху една от тях, която би послужила в по-сетнешни наблюдения. Хабилитационните занимания на Аделина Странджева се опират именно върху непроучения учебник от архива на Йоаким Груев, наричайки го ръкописна находка, способстващ да разклати клишираните представи за миналото. Задълбоченият анализ с коментарни бележки е придружен с копие на самия ръкопис, съхраняващ се в книгохранилището на Пловдивската библиотека. Това дава възможност да бъдат сравнени двата ръкописа и да се видят забележителните прилики помежду им. Авторката дава сведения за общо три идентични по съдържание и функция ръкописа, като само първият от 1861 г. излиза изпод перото на Й. Груев, а другите два – от негови ученици и са по-късно написани (единият 306 (171) е през 1865 г. от Ганче Милев, а за другия № 881 (176) няма сведение за автор и година) (Странджева 2017: 9).

Преписите на учениците му с регистрирани в изданието „Опис на славянските ръкописи в Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“, понеже са постъпили след 1920 г. Но и трите архивни единици се пазят и днес там и вероятно това е причината изследователката да се позовава само на тях. Въпросната ръкописна тетрадка, откупена от

наследниците на Никола Вълков в Карлово и постъпила в НБКМ, свидетелства, че през Българското възраждане в една част от училищата активно се е изучавало предмета „Археология“, разбиран в по-широкото му значение на културология, антропология, етнография, нумизматика, литературна история. Поради липсата на „типографски размножен учебник“ (Странджева 2017: 15) Груевите ученици и бъдещи учители са имали мисията да преписват и да компилират по оригинала или негово копие, по записки от преподавания в клас материал.

Преписът на **„Археология“ от Александър Вълков** (1863) е създаден само две години след Груевия оригинал (1861), но влиза в употреба по същото време като този от Г. Милев (1865). Тази книга, извадена от шкафа със славянските ръкописи, вероятно не само ще затвърди вече направените от Ад. Странджева хипотези, но ще даде подов да се завърнем към този училищен предмет и да се разширят и преосмислят някои аспекти. Например в преписа на Ганче Милев в края има „кратък работен речник за непознати думи и неизвестни имена“ (Странджева 2017: 15) и конкретни, зададени в часа, въпроси, които показват процеса на обучение и методите за научаване на новото секуларно познание. А ръкописната тетрадка при Ал. Велков съчетава археология и речник, вероятно предназначен за часовете по „Турска граматика и език“. Известно е, че Й. Груев е владеел добре турския език и е преподавал и този предмет.

Всъщност какво научават учениците по археология или да кажем днешната културология. В синкретичен лекционен модел долавят и опознават прелюбопитни сведения от античната, византийската и съвременната култура, които безспорно са разширявали възрожденския светоглед и са го доближавали до просвещенските читателски нагласи. Едно от първите неща обаче в учебника е за историята на хартията и за историята на книгопечатането, за разграничаването между тези две явления – урок, който срещаме по страниците на периодичния печат, в учебниците по световна история; урок или по-скоро интерес към създаването на книгата, нейното разпространение и алтернативните, актуални за българския XIX век, канали на размножаване и демократизация на знанието чрез ръкописите.

Ще завърша текста си с фрагмент от Вълковия ръкопис „Археология“, свързан с темата на настоящото издание на монографична-

та поредица „Дългият осемнадесети век. Т. 5 Хартиени революции“ Освен интересните асоциации между ръкописа, преписа и книгата, важно е да подчертае, че откъсът е напълно идентичен спрямо Йоаким-Груевия прототип:

> У римляните само робите преписваха ръкописи и които преписваха, намалко печелеха. Богатите за един лукс го имаха да дръжат робите да им преписват. Сенека приказва, че някой си Калвациус Сабинус бил купил 11 роби, от които всякого едного научил поне една поема. *[…]* Книгопечатанието е художество за размножаване писанията. *[…]* Откритието на Гутенберга е едно от ония, които дават чест на человеческий дух и по това праведно поставят това откритие между причините, които спомогнаха много на просвещението. (Вълков: 15, 16).

Статията маркира отделни словесни прояви – ръкописни и отпечатани – на малко известни и маргинални възрожденски автори като Никола Геров Белчев, Константин Петков, Мария Иванова Скътнева, Геро Атанасов Геров, Никола Василов Вълков, Александър Вълков. Книжовните им изяви попаднаха под фокуса на изследователското внимание при непосредствената работа с архивите на небезизвестния поет и общественик Найден Геров. Широкобхватната му творческа и културна дейност създава за времето си една интензивна интелектуална мрежа, която подпомага задвижването на вихъра на интелектуалните метежи, в посока на олитературяване на книжнината на Възраждането. При по-внимателно вглеждане в Геровия архив в този вихър се забелязват преплетени заниманията на редица възрожденци. Този добре попълван през годините и съхраняван масивен фонд позволява на литературния историк да преоткрие малко познати художествени, публицистични, фолклорни, исторически и др. български текстове от XIX век. Все така заинтригуващ и привлекателен остава разказът в сянка, допълващ „големия наратив“. В този разказ отново се оглежда българската идеологическа доктрина през най-разпространеното възрожденско четиво – учебниците, ръководствата и помагалата, сборниците, но измества донякъде прожекторите от доминиращите възрожденски гласове.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Геров, Н. БИА – НБКМ, ф. 22, оп. I, а.е. 600, л. 1–236.

Геров, Н. БИА – НБКМ, ф. 22, оп. I, а.е. 610, л. 1–97.

Геров, Н. БИА – НБКМ, ф. 22, оп. I, а.е. 608, л. 1–44.

Геров, Н. БИА – НБКМ, ф. 22, оп. I, а.е. 618, л. 1–430.

Геров, Н. БИА – НБКМ, ф. 22, оп. II, а.е. 883, л. 1.

Белчев, Н. *Песнопойче. Собрано и наредено от Никола Геров Б.* Цариград, Печатница Т. Дивиатчина, 1860.

Белчев, Н. Къде, *Читалище*, IV, 19, 30 септ. 1874 (също и в *Летоструй*, VII, 1875, с. 121).

Вълков, Ал. БИА – НБКМ, № 1239

Вълков, Н. Коя е целта на животът?, *Гайда*, III, № 19, 15 април 1867, с. 308–309.

Константинов, Н. Молитствена песен за здравето и дългоденствиие-то на Милостивейши Султан Абдул Меджида, *Цариградски вестник*, VIII, № 391, 9 август 1858, с. 4.

Странджева, А. *Историята на изкуството като археология. Един учебник на Йоаким Груев и неговите културноисторически импликации*. Пловдив, Хермес, 2017.

Стоянов, М. *Българска възрожденска книжнина: аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания*, 1806–1878. София, Наука и изкуство, 1957–1959.

Шишманов, Ив. *Наченки на руско влияние в българската книжнина*. София, Придворна печатница, 1899, с. 65.

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5
Хартиени революции
Българско общество за проучване на осемнадесети век.
София, 2022

ИТАЛИАНСКИТЕ ПИСАТЕЛКИ И ЛИТЕРАТУРАТА НА XVIII ВЕК – ПЪРВИ СТЪПКИ НА ИЗЛИЗАНЕТО ОТ СЯНКАТА НА КАНОНА

Лора Хараламбиева
СУ „Св. Климент Охридски “

ITALIAN WOMEN WRITERS AND THE LITERATURE OF THE 18TH CENTURY – FIRST STEPS OUT OF THE CANON'S SHADOW OF THE CANON

Lora Haralambieva
Sofia University "St. Kliment Ohridski"

The article examines the Italian cultural context of the 18th century. There are two main goals of this research: first, to present the cultural changes and the result of those alterations in the literary field, and second, to present several women authors from this period and their work. The text puts emphasis on the establishment of specific literary academies and the participation of women intellectuals in them. The article tries to present women authors such as Diodatta Saluzzo, Gaetana Passarini, Benedetta Clotilde Lunelli who are famous in the 18th c.and who managed to position themselves on the literary scene. The survey tries to comment on the relations with the local readership. Lastly the paper gives a brief overview on the presence of the relevant authors in the digital repositories today.

Keywords: Italy, Italian Literature, Academy, Enlightenment, Arcadia, digital version

В своето есе „Отговор на въпроса: какво е Просвещение?“ Имануел Кант акцентира върху важността на това хората да притежават смелост да използват своя разум: „Просвещение е изходът на човека от непълнолетието, което той сам си е причинил. Непълнолетие е невъзможността да се ползваш от разсъдъка си без ръководството на някой друг. Самопричинено е това непълнолетие, когато причината му не лежи в недостиг на разсъдък, а в липсата на решителност и смелост да се ползваш от него без ръководството на другиго. Sapare aude! Имай смелост да си служиш със собствения си разсъдък! – ето това е девизът на Просвещението.“ – винаги изцяло открито и публично да се използва разумът[1]. XVIII век е периодът на възвръщането на култа към мисълта и в центъра на човешката ценностна система е поставен разумът като сила, движеща човешките мисли и действия. Новите възгледи рефлектират върху културния и социален живот, а новите идеи стават водещи за науки като философия и литература, като процесите на промяна активно протичат и в италианските княжества[2].

Утвърждаването на идейните проекти на Просвещението в контекста на западноевропейската култура през XVIII век поставя своеобразна граница между идеите на Късното средновековие и Новото време, свързано с идеята за свободния човешки дух и с просперитета на разума. В областта на литературата от важно значение е появяването на модерния роман (промяната в спецификите на жанра) и промяната на статута на печатните издания като културни посредници между интелектуалците, а също така и даването на гласност на въпроса за мястото на жената в социалния и културен контекст, за ролята и функциите ѝ в обществото, за правото ѝ на участие в културния живот. Просвещенското движение постепенно обхваща образованите класи в Западна Европа, както и вече формиращата се буржоазия през този период.

По отношение на Италия XVIII век може да бъде дефиниран като твърде динамичен на политическо, социално, икономическо и културно ниво, макар промените и процесите, характерни за други европей-

[1] Д. Денков, *Текстове, жанрове, контексти около Кантовия отговор на въпроса „Що е Просвещение?“* София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2011.

[2] А. Гулига, *Кант, Хоризонти.* София, Партиздат, 1984.

ски държави през този период, да се утвърждават с известно закъснение поради ред фактори, възпрепятстващи това. Сред тях са политическата разпокъсаност на Италия в този период, застоят в културен аспект, класовите различия и др. Утвърждаването на новите идеи се случва трудно и постепенно, като първите италиански реформатори се учат от опита на Франция и Англия, където просвещенските идеи избуяват още в края на предходното столетие. Свързваме периода с продължителна криза в езиков и литературен аспект. Италианският език е изправен пред необходимостта за поставяне на граници между традиционните виждания в писането (писменият език и речта в този период се характеризира със сложни конструкции, утежнен изказ и латинизми) и елементите на културната революция, които повлияват на литературата на жанрово и тематично ниво.

Италианската книжна продукция през XVIII век все още се осъществява на ниво семейно занаятчийско майсторство чрез фигурата на продавача-издател. Книгоиздателят е този, който основава дейността си предимно на обмен на книги, като използва контактите с други книжари за разпространение на печатни издания. През втората половина на XVIII век се наблюдава развитие на книгоиздаването и италианската книжна сцена е в своя разцвет. Това става благодарение на реорганизацията на библиотеки, на постепенното обагатяване на колекции (частни и библиотечни), на обновяването на академиите и постепенното им превръщане в движеща сила за развитието на литературните вкусове, за утвърждаването на нови автори и изграждане на традиция в писането. Сред многото издатели и печатари, действащи във Венеция, ключова културна и икономическа утопия, се открояват Джамбатиста Албрици (1698–1777), Джамбатиста Паскуали (1702–1784) и Антонио Зата (1722–1804). Събитията, подготвили почвата за налагането на просвещенските идеи в Италия, са свързани с дейността на първите научни институции – т.нар. академии: римската “Accademia dei Lincei” (Академията на рисовете), флорентинската “Accademia del Cimento” (Академия на експеримента) и неаполитанската “Accademia degli Investiganti” (Академия на детективите).

Осемнадесети век е решаващ за развитието както на италианската култура, върху която неизбежно рефлектират културните нововъведения от периода, така и по отношение на социалните роли в

обществото. Жените започват по-активно да участват в социалния, политически и културен живот. Те се включват в литературните академии и салони. Именно през този период за първи път се хвърля се светлина към позицията на жената писателка и нейния стил, въпреки че женското писане се наблюдава рядко в период, в който то все още не е еманципирано и се намира в маргиналното пространство, където е почти незабележимо под сянката на мъжкия литературен канон.

През XVIII век италианската литература променя своя облик и по отношение на някои от жанровите си специфики. Основна за този прелом е реформата на Карло Голдони, която засяга драматургичните текстове и променя театралния жанр коренно. Значими представители в областта на литературата са Пиетро Метастазио (поет и либретист), Пиетро Киари, Виторио Алфиери (драматург и поет), Уго Фосколо (един големите италиански поети, писатели и преводачи от края на XVIII век) и др. Пресата, периодичните печатни издания също са сред важните елементи от културния живот на италианците през този период. Те се явяват основно средство за комуникация между интелектуалците, като през първата половина на XVIII век повечето от периодичните издания са венециански, като например "Il giornale dei letterati"[3] и "Il caffe"[4] и други. Вниманието на периодичните издания в Италия се фокусира върху различни сфери от социалния и културен живот – като следва изцяло западните модели, които имат все по силно влияние, благодарение на развитието на преводаческата дейност през този период, която става все по-динамична и допринася за културния обмен между европейските държави.

Знаем, че през втората половина на XVIII век във Венеция се развива огромна и интензивна културна дейност благодарение преди всичко на проникването на просвещенските идеи. Разпространяват

[3] "Il giornale dei letterati" е периодично издание, което се издава във Венеция в първите месеци на 1710 г. като знак за културен подем. Ражда се от сътрудничеството на венециански, падуански и веронски писатели (бел.ав.)

[4] "Il caffe" е италианско периодично издание, издавано от юни 1764 до май 1766 г. Излиза от печат в Милано от Пиетро Вери и група интелектуалци, която се събира в Академия дей Пуни, като е изцяло отражение на просвещенските идеи. Както заглавието, така и оформлението на периодичното издание са нови в италианската традиция (бел.ав.)

се и първите вестници, предназначени за жени, където те да получат възможността да участват като публикуващи, а не само като читатели. Есета, съчинения, разкази, пиеси, писма, литературни рецензии, друг вид критика, дискусии по морални въпроси. Сред най-важните представители на венецианското издателство се открояват и женски фигури – от фамилията Каминер, Елизабета Каминер Тура – между 1773 и 1774 г. главен редактор на Литературна Европа и впоследствие на Енциклопедиен вестник – и Джозефа Корнолди Каминер, съставителка на двуседмичното периодично издание „Галантната и ерудирана жена". И двете проявяват задълбочен интерес към лингвистичния дебат от осемнадесети век, като допринасят за разпространението на един по-динамичен и достъпен език. Значими места на културно взаимодействие през този период са литературните салони и кафетата, където се организират събития, литературни четения, интелектуални дебати, раждат се и самите идеи за създаване на периодични издания. Същите тези места изиграват роля за постепенното излизане на жените от сянка, поради участието им в литературни четения, интелектуални дискусии и дори често поверяваната им организация на въпросните събития.

АКАДЕМИЯ АРКАДИЯ

Идеята за създаването ѝ се ражда в Рим, в резултат на специфичния социално-политически и културен климат през периода XVII–XVIII век. В този период Рим е космополитен център, като все още е актуален култът към „светия град"[5], но постепенно той променя своя облик с акцент върху промяна в урбанизацията и различни структури. Култът към Античността във всичките ѝ измерения и любовта към литература и слово са сред движещите фактори за разцвет на библиотеките и утвърждаването на академии за литература, които скоро привличат писатели, културни дейци. На 5 октомври 1960 г.,

[5] T. M. Graziosi, *L`Arcadia. Trecento anni di storia*, Roma, Fratelli Palombi Editori, Roma, 1991.

в тесен кръг от не повече от четиринадесет писатели Крешимбени обявява проекта за създаване на академията.

Важен акцент е развитието на пасторалната литература, като авторите следват рамка от правила за създаване на своите текстове. Култ към природата и философските идеи античността са присъщи за литературата от този период. Характерно за пасторалната литература е това, че авторът използва различни техники, за да представи сложния живот в опростен вид.

Пол Алперс определя пасторала по-скоро като стил, а не като жанр, определя пасторалната литература като литература със скромна перспектива за природата. Възприет и използван предимно от мъжете автори в италианските академии (например, Академия Аркадия), пасторалният стил намира своето място в много от жанровете на литературата и изкуството. През XVIII век настъпват и други значителни промени, свързани със заявката за женско присъствие на литературната сцена, което е засилено през този период, като жените авторки правят първи стъпки към заявяването и излизането от сянката на канона[6].

В периода 1695–1699 г. сред членовете на академията за първи път се присъединяват графиня Прудеца Габриеле Капризуки и Мария Собиеска, първите представителки жени, които чрез дипломатически позиции и заслуги успяват да получат своето място в академията. През 1700-та година броят на жените в Академия Аркадия е вече двадесет. С времето броят на писателките, членове на академията, не спира да нараства. Наблюдава се равнопоставеност на жените поетеси с мъжете автори в академията, като текстовете на авторките участват и в издаваните антологии и други видове печатни издания. Авторките участват и в периодично издаваните антологии, стихосбирки от Академия Аркадия в периода 1716–1722 година (8% от общия брой текстове).

Сред темите в италианската женска лирика от този период са: майчинството, колективизма по отношение на женското писане и правото на глас в обществото, болката на женското съществуване в тогавашния контекст. Текстовете им допринасят за създаването на нови

[6] P. Alpers, *What is a Pastoral?* , Chicago, University of Chicago Press, 1996.

модели в писането и се доближават до образеца на мъжкия канон, от който на този етап авторките все още се учат. Сред представителките на академията са Диодата Салуцо, Гаетана Пасарини, Луиза Амалия Паладини.

Този период можем да дефинираме като своеобразна граница между новите разбирания за мястото на жената в културния живот, социалните и политически движения и разбиранията от периода на Средновековието, Ренесанса. В тези по-ранни епохи на жената (от благороднически произход) се предопределят ограничен брой роли в обществото, като я отдалечава от възможността да изрази себе си чрез творчество. Двете кариери пред нея са бракът и монашеството. И все пак, по един или друг начин нейното присъствие се усеща в политиката, в религиозните практики и във военните дела[7]. Манастирът се оказва място, което въпреки наложените ѝ рамки, дава поле за развитие и по този начин в периода на средните векове имаме сборници, текстове и трудове, писани от жени. В епохата на Ренесанса също се наблюдава женско присъствие на литературната сцена, макар и слабо в сравнение с интензивността на писане и публикуване от страна на мъжете автори. В течение на времето все повече жени нарушават нормите и заявяват себе си, домогвайки се до литературната сцена по различни начини. Ярък пример сред италианските представителки е Гаспара Стампа, родена в Падуа 1523 година в благородно семейство. Нейните рими следват петраркиския модел в стилово отношение. Гаспара Стампа остава сред първите жени, които успяват да утвърдят себе си в италианските литературни среди от този период.

Новата епоха на Просвещението води до постепенно постигнат баланс в участието на жени и мъже в литературната дейност, като академиите имат водеща роля за това. Постепенно във времето значителен процент от членовете на академиите стават жени, като произведенията им присъстват в периодично издаваните антологии и сборници от съответните институции наравно с текстовете от мъже автори. Жените стават част от интелектуалния елит и все повече се откроява ролята им в културните движения на епохата, редовното им и вече равнопоставено участие в събития, организирани от литературните

[7] М. Николчина, *Деви, рицари, кралици*, София, Жанет 45, 2014.

салони. Като причина за това можем да отбележи вече промененото и по-широко виждане за ролята на жената в обществото, като тази роля надхвърля границите на репродуктивните ѝ функции и я представя в творческа светлина, която разкрива потенциала ѝ.

ПОЯВАТА НА ЖЕНИТЕ АВТОРКИ: ДИОДАТА САЛУЦО, ГАЕТАНА ПАСАРИНИ, БЕНЕДЕТА КЛОТИЛДЕ ЛУНЕЛИ

В следващите редове ще представим някои от най-ярките представителки на литературата на италианския XVIII век. Целта на конкретизацията е да се открият жанровете, в които се допускат жените авторки и следите, които те оставят в канона на италианската литература. Сред имената, които се открояват са Диодата Салуцо, Гаетана Пасарини, Бенедета Клотилде Лунели. Това, което свързва изброените авторки, са изначалните предпоставки за формирането им като писателки и пораждането на интереса им към литературата и пътуванията. Благородническата среда, в която израстват, културният елит, до който имат възможност да се докоснат още в ранния период от своето развитие, води до насочването им в посока, свързана с интензивна литературна дейност (пътешествия, активно участие в дейността на академиите от този период). Друг акцент е сходството в съдбата на творчеството им, което се радва на силен интерес в периода на създаването му и остава забравено и изтласкано в маргиналното пространство малко след смъртта на авторките.

Диодата Салуцо (Торино, 1774 – Торино, 1840) е сред късните представителки на италианската литература през XVIII век. Родена е в Торино (Пиемонт), в семейство на благородници. Интелектуалната среда, в която израства, дава тласък на нейното развитие в научната сфера и също така формира у нея трайни интереси към литературата и езика. Още от малка се у нея се поражда интерес към поезията, изучава латински, английски и френси, освен родния италиански език. Получавайки насърчаване от баща си (Джузепе Анджело – химик, основател на Академията на науките в Италия), става сред първите жени, които правят стъпки към научна дейност в тази област. По собствена инициатива основава научно-литературна академия, като

сбирките се състоят в резиденция Салуцо. В този период се появяват и първите ѝ опити с написването роман в епистоларна форма, който обаче не е публикуван официално. Дебютира на литературния подиум със сборник със стихове „Memoriae Henrichettae Tapparellae Prosperi Balbi uxoris monumentum“ (1792). От 1795 г. нататък става член на Академия Аркадия с литературен псевдоним Глаучила Еуротеа. През 1776 г. работи върху първата си стихосбирка „Стихове на Диодата Салуцо“, която тя излиза от печат през 1797 г.

Стихосбирката ѝ носи бърз, но ефимерен успех, като се приема добре от литературните среди в Италия през този период. През същата година публикува и две от трагедиите си: „Сикео“ и „Тулиа“, поместени в том втори от „Стихове на Диодата Салуцо“. Успехите ѝ в академията не остават незабелязани от останалите италиански академии, които също ѝ предлагат да стане част от тях. Следва труден житейски и творчески период за авторката (по време на френското господство в Пиемонт), затова тя възобновява своята публикационна дейност едва след 1816 г., когато политическата обстановка се променя. След смъртта на авторката през 1840 г. творчеството на Диодата Салуцо бързо попада в маргиналното пространство на литературния подиум и остава забравено от публиката и от литературната критика, чийто интерес постепенно отслабва. Едва с критиката на Роберто Тисони през 1981 г. интересът към писателката се възвръща отново. Авторката оставя след себе си и богата колекция от писма, като сред кореспонденциите ѝ, съхранявани в библиотечните архиви, се съдържат писма от италиански писатели като Алесандро Мандзони, едно от големите имена на италианската литература и др. Част от кореспонденцията ѝ има своята дигитализирана версия, което прави писмата достъпни за читателската публика[8].

Друга представителка от този период е Тереза Бандетини с литературен псевдоним (Амарили Етруска), родена в Лука 1763 г. Според биографичните данни открити за нея, тя е част от групата на авторките пътешественички. В периода 1779–1789 г. пътува постоянно и обикаля

[8] D. Saluzzo, *Versi di Diodata Saluzzo*“, I–II volume, Torino, Vedova Pomba e Figli, 1797; G. Sforza e G. Gallavresi, *Carteggio di Alessandro Manzoni*. Milano, U. Hoepli, 1921. Достъпно на: Diodata Saluzzo Roero: „Carteggio di Alessandro Manzoni“ (uchicago.edu) (11.12.2022).

Северна Италия (Болоня, Венеция, Парма). В Болоня се запознава с граф Л. Савиоли, който я въвежда в болонските литературни среди и тя успява да се появи вече официално на литературния подиум. Подкрепена от него и от литературните среди в Болоня пише и издава поемата „Смъртта на Адонис“, публикувана в Парма (1790), произведение, чиято поява донася успех на писателката. През 1794 заминава за Рим, където се става член на Академия Аркадия, с псевдоним Амарили Етруска. Оставя след себе си дълъг списък с произведения и отпечатани издания, макар литературната критика да я определя като писателка без дълбочина в писането. Сред публикуваните от нея произведения са „Рими“ (1786), „Избрани стихове „(1788), „Виареджо“(1788). Интересен е образът на Гаетана Пасарини, родена в Спело, област Умбрия през 1671 г., ала няма потвърдена информация дали това е рождената дата на авторката. Присъединява се към Академия Аркадия едва на 22-годишна възраст на 20 юни 1694 г., с псевдонима Силвия Ликаотиде, като става осмата жена, получила шанс да се присъедини към академията и да участва в литературния живот и интелектуалните дебати. На по-късен етап става членка и на редица други академии (в Спело и Сполето), които отварят врати за нея. Пише поезия, като сред архивите на библиотеките в Рим, са запазени и кореспонденции под формата на писма с други писателки от този период или културни дейци в други сфери. Първият публикуван сонет на Гаетана е „Когато с очите на ума се любувам“. Той се появява в „Историята на народната поезия“ на Кресшимбени. Нейни произведения се появяват в антологии на академията, както и в други печатни издания от този период, между които и колекцията „Избрани сонети“, изготвена от Теобалдо Чева през 1735 г.

Съдейки по броя произведения, публикувани от авторката, включени в официални издания и антологии, публикациите и писмените сведения за нея от периодични издания през този период, можем да прибавим Г. Пасарини към утвърдените имена през този период, които се радват на слава и интензивно участие в литературните процеси през XVIII век [9]. Постепенно с настъпването на XIX век името и про-

[9] G, Passarini, *Volume Accademia Arcadia*, Umbria, 2022, Достъпно на: https://www.accademiadellarcadia.it/wpcontent/uploads/2020/11/Passarini_Rime_Crescenzi.pdf (11.12.2022).

изведенията ѝ изчезват от литературната сцена, а критиката отмества своя поглед от авторката, чието име започва да се среща предимно в биографични речници. Поезията на Г. Пасарини съдържа биографични елементи, като повечето от нейните сонети, публикувани в антологиите на академиите през XVIII век, носят послание и сведения, свързани с житейския ѝ път. Част от текстовете ѝ са достъпни в дигитализаиран вид[10] и могат да бъдат открити на официалния сайт на Академия Аркадия, както и в други бази данни за литература.

Друга авторка от този период е Бенедета Клотилде Лунели, родена в Кераско, област Пиемонте през 1700 г. в благородническо семейство. Насърчена е да учи от херцогиня Мария Джована Батиста от династията Савоя, вдовица на Чарлз Емануел II, която среща през 1706 г., тя изучава френски, гръцки и латински. Полага последния изпит на iter studiorum по философия под формата на публична церемония в Торино в църквата Сан Томазо. Същата година в Торино са публикувани главите на дисертацията ѝ (Philosophia peripatetica). Критиката я определя като активен участник в „срещите“ на академията на Сабазия в Савона – колония на римска Аркадия, от която е била част. През 1736 г. издава антология с поезия в Генуа. Следва документална празнота за културните дейности, развивани от нея през следващите години. На 6 януари 1751 г. поетесата присъства на тържествено събрание в „съботите“ в Палацо Гавоти, рецитирайки сонети, оди, идилии, еклоги на латински и италиански. Последното свидетелство за поетическата дейност ѝ на в рамките на Академията Сабазия е това, свързано с участието в сборник от „аплодисменти“ от 1766 г, посветен на доджа на Генуа Франческо Мария Дела Ровере, през 1766 г. Количеството на публикуваните текстове от авторката не е голямо, като малко от тях се съхраняват в библиотечните архиви от този период. Един от големите модели за авторката е Марино дел’Адоне заради литературния му аристотелизъм по отношение на стил на писане и идеи. Вдъхновява се от Пиетро Метастасио по отношение на страстта към музикалните жанрове, както и към аркадския етос, като подражава, използвайки живата строфична структура. Сред произведенията ѝ се открояват “Ozio villereccio”, след чието излизане от

[10] G. Crescimbeni, *L`istoria della volgar poesia*. Roma, Il Cracas, 1698.

печат става член на Академия Аркадия, „Поетическа корона“ (1736), „Първите плодове на Парнас“ (1719).

XVIII в. дава тласък на женското писане в Италия и излизането от сянка на жените, на активното им участие в културния живот, както и в политическия, научния, в журналистиката. Въпреки това можем да определим присъствието им като слабо на този етап, тъй като статистиката се променя рязко през XIX и XX век с увеличаване на дела на жените. Макар да свързваме периода с еманципация на фигурата на жената в културен и социален аспект, виждането за ролята на жената в обществото и значимостта на участието ѝ в културните процеси, се променят и в литературата.

Идеите на Просвещението, зародили се и утвърдили първо в Англия и Франция, успяват да намерят благодатна почва за развитие и в Италия, въпреки неблагоприятния политически климат през този период, макар постепенно и с различна интензивност в отделните региони на ботуша. Важна стъпка в литературен аспект е възможността, предоставена жената авторка, да участва равностойно в литературните процеси, да се присъединява към академиите, да има творчеството ѝ гласност и да публикува своите произведения в периодични печатни издания.

Много от италианските писателки, живели и творили през XVIII век, намират своето присъствие и в съвремието ни, благодарение на развитието на дигиталната хуманитаристика. Текстове и документи, свързани с живота и творчеството им се съхраняват в различни видове бази данни, литературни и лингвистични корпуси, дигитални библиотеки. От особено значение за съхраняването на литературните произведения и образа на авторите са дигиталните библиотеки. В Италия терминът „виртуална библиотека“ е от изключително важност, защото виртуалните библиотеки помагат за по-лесното съхранение и по-бързия достъп до богати колекции от текстове от всички етапи в развитието на италианската литература.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Гулига, А. *„Кант, Хоризонти“*, София, Партиздат, 1984.

Китова, М. *Мисъл и слово през епохата на Просвещението.* Варна, ЕИ „LiterNet“, 2014, Достъпно на: https://liternet.bg/publish29/mariia-kitova/slovo-i-misyl/index.html. (11.12.2022).

Денков, Д. *Текстове, жанрове, контексти около Кантовия отговор на въпроса „Що е Просвещение?.* София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2011.

Николчина, М. *Деви, рицари, кралици. Любовта в литературата на Средновековието и Ренесанса*. София, Жанет 45, София, 2014.

Accademia Arcadia, Достъпно на: https://www.accademiadellarcadia.it/storie/gaetana-passarini/ (7.06.2022).

Alpers, P. *What is a Pastoral?*, Chicago, University of Chicago Press, 1996.

Battistini, L. *Saluzzo, D. La letteratura italiana e le arti,* Atti del XX Congresso dell'ADI – Associazione degli Italianisti, Napoli, 7–10 settembre 2016.

Crescimbeni, G. *L`istoria della volgar poesia*, Roma, Il Cracas, 1698.

Benedetto, C. *Critica rivista*, Figli Editori, Bari, v. 25, 1927.

Graziosi, T. *„L`Arcadia. Trecento anni di storia“*, Roma, Fratelli Palombi Editori, Roma, 1991.

Italian Women Writers, database, Достъпно на: https://www.lib.uchicago.edu/efts/IWW/ (11.12.2022).

Sforza G. e Gallavresi, G. *Carteggio di Alessandro Manzoni.* U. Hoepli, Milano, 1921, Достъпно на: https://www.lib.uchicago.edu/efts/IWW/ (11.12.2022).

Lorenzo, T. *La scrittura epistolare femminile tra XVIII e XIX secolo: i carteggi di Diodata,* Roma, Adi editore, 2018

Passarini, G. *Volume Accademia Arcadia*, Umbria, 2022, Достъпно на: https://www.accademiadellarcadia.it/wpcontent/uploads/2020/11/Passarini_Rime_Crescenzi.pdf (11.12.2022).

Saluzzo, D. *Versi di Diodata Saluzzo*, I e II volume, Torino Vedova Pomba e Figli, 1797.

Teobaldo, C. *Scelta di sonetti*, Torino, Mairesse, 1735.

ДЪЛГИЯТ ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5
Хартиени революции
Българско общество за проучване на осемнадесети век.
София, 2022

ПЪТЕПИСИТЕ НА КРЪСТОПЪТ. ОСМАНСКОТО ХИГИЕННО ВСЕКИДНЕВИЕ ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТТА И ИДЕОЛОГИЯТА

Цветан Й. Радулов,
Научен архив – Българска академия на науките

TRAVELOGUES AT THE CROSSROADS. OTTOMAN HYGIENIC EVERYDAY LIFE THROUGH THE PRISM OF REALITY AND IDEOLOGY

Tzvetan Y. Radulov,
Scientific Archives – Bulgarian Academy of Sciences

Travelogues and writings about the Ottoman Empire have been popular with European audiences for more than three centuries. Even before the nineteenth century, they attracted the attention of historians as a source worthy of serious study. Despite their peculiarities, they enrich the information about the period and the region with interesting and important information. Christian travelers come into direct contact with areas influenced by the Islamic religion. In the travelogues they meet a variety of information, thoughts and ideas. The travel literature of the Ottoman lands is a visible example of a mixture of subjectivist views and realities that interact with each other. For several centuries from the 15th to the 18th century, the tablaturies in these works underwent a certain development, while preserving their essence. Among the topics developed in the travelogues are those that are less studied in the dominant religious-political conflict,

but related to it. This is the topic of of hygiene in the Ottoman Empire, attracting many foreigners to varying degrees. The peculiarities of the customs of the local population have described a number of works over a period of several centuries.

Keywords: travelers, Ottoman empire, baths, hygiene, everyday life

Пътеписните описания и повлияните от тях съчинения за Османската империя са популярни сред европейската публика в продължение на повече от три столетия. Още преди XIX век те привличат вниманието на историците като извор, заслужаващ сериозно проучване. Въпреки своите особености, те обогатяват с интересна и важна информация сведенията за периода и региона и имат своята стойност. Християнските пътешественици влизат в контакт с друговерската среда и именно общуването на подобна плоскост благоприяства за възникването на идеологически наратив.

Европейската литература е богата на примери, когато романизирани произведения за пътешествания са използвани за прокарване на различни идеи в обществото – по-малко или повече „революционни“. Чрез тях се отправя критика към съществуващия ред. Тук могат да бъдат посочени популярни творби като „Пътешествията на Гъливер“ от Джонатан Суифт и „Робинзон Крузо“ от Даниел Дефо (особено що се отнася до втората и най-вече до третата част на произведението)[1]. Не бива да се забравя, че своего рода пътешественик е и знаменитият рицар Дон Кихот, а своето пътуване извървява и проповедникът Джон Бъниан. В пътеписите си дават среща разнообразни сведения, мисли и идеи, изказвани при различни ситуации. Пътеписното съчинение в много случаи се превръща във възможност за автора да предаде своите възгледи за съществуващия свят. Не прави изключение и писаното от християнските пътешественици, минали през Османската империя.

Пътеписната литература за османската земи е видим пример за смесица между субективистичните виждания и действителните ре-

[1] D. Defoe, *The Farther Adventures of Robinson Crusoe: Being the Second and Last Part of His Life. London*, Taylor, 1719; *Serious Reflections During the Life and Surprising Adventures of Robinson Crusoe: With his Vision of the Angelick World*. London, Taylor, 1720. Във втората книга от поредицата Робинзон обяснява как управлявания от него остров представлява своего рода „идеална държава“.

алности, които си взаимодействат постоянно помежду си. За няколко десетилетия от XV до XVIII век представите в тези съчинения претърпяват определено развитие с опознаването и привикването към „турския (османския) свят“, като същевременно съхраняват и своята същност. Самото пътуване в чуждите, „мюсюлмански“ земи и досегът с тях предизвиква сериозен интерес в читателите, често допълнително подбуждан от авторите. Дали враждебността или любопитството ще вземе превес в създаваната от пътешественика картина е в зависимост от ред обстоятелства. Сред тях изпъква личното отношение на пътеписците спрямо посетените от него области и хората в тях.

По един или друг начин идеологията неминуемо присъства в пътеписните съчинения. В някои от пътеописанията подобно „идейно-пропагандно“ влияние се усеща по-силно и отчетливо. Дори и без видими идеологеми пътеписите пресъздават светогледа на авторите от Западна и Средна Европа. Османската империя играе особени роля в създаваните европейски представи за Ориента – от една страна тя е най-близката, достъпна и позната част от него, а от друга е представяна като силно отличаваща и контрастна на християнския свят заради своята близост.

Сред развиваните в пътеписите теми присъстват и такива, по-слабо проучвани от доминиращия религиозно-политически конфликт, но свързани с него. Именно такава е и темата за хигиената в Османската империя, привличаща в различна степен вниманието на множество чужденци. Особеностите при обичаите продължават да впечатляват (действително или не) пътешествениците. Точно в изграждането на тези образи е важен субективизмът на авторите. Навярно редица от тях са добре или поне донякъде запознати с особеностите на местния бит. Това личи от заемането на описания от по-ранни трудове, което оформя тенденцията на сериозна междутекстовост в пътеписните съчинения[2].

Тук не бива да бъде пропускан и друг момент, който представлява своеобразно „пропагандиране“. В преобладаващата си част авторите

[2] За заимстването на текстове вж. повече в Цв. Радулов, В: Сб *Между оригиналността и повторението. Християнските сведения за османската хигиена – XVI–XVIII век*. Докторантски и постдокторантски четения 2013. София, ИФ-94, 2014.

на пътеписи по един или друг начин пропагандират себе си, като хора влезли в контакт с непознат свят и посредници между този свят и публиката (независимо дали става широка общност или по-тесен кръг). По такъв начин те излагат своите представи на четящата общност и се стремят да се превърнат в авторитети по въпросите на Османската империя. Разбира се, стремят се и да заинтригуват евентуалните си читатели, за да получи трудът им по-сериозно разпространение и популярност. Същото важи и за авторите на трудове, описващи „турската“ държава.

Хигиената е сериозно застъпена тема в християнските пътеписи, която може да се проследи през целия период на европейско-османско общуване. В себе си тя включва няколко основни елемента, взаимно свързани помежду си. Тя е неотделима част от цялостното представяне на османския свят, което води до изпълването ѝ с определен „идеологически“ заряд. Той се определя от религиозните и политическите виждания на християнските автори. Сведения за хигиената се откриват в честите и нерядко пространни описания на местните обичаи и мюсюлманската религия. Така, наред с други религиозни обичаи, пътеписците предават сведения за ритуалното измиване. Обредите по измиване са свързани и с описването на създадената за това „инфраструктура“ – баните и чешмите. Освен това баните са част и от представянето на „османския град“ като място, отличаващо се сериозно от познатите европейски градове. Неизменен елемент от пътуването през Балканския полуостров и Мала Азия са местните страноприемници и пътни станции – хановете и кервансарите, също описани като крайно различни от съществуващите в Западна и Средна Европа. Религиозно-политически характер имат и описанията на немюсюлманското население, подвластно на Високата порта. Дори местните християни са показани като отличаващи, най-вече що се отнася до православното население. Обичайно мнозина автори (особено през шестнадесетото и седемнадесетото столетие) използват по-общи названия за местното прасвославно население. Много често местните са назовавани обобщено „гърци“, макар да има и автори с по-добри познания за балканските жители. Що се отнася до хигиената на местните християни, то тя е описвана като повлияна от османците и заради подчиненото положение и лошите условия, и заради общия бит.

Антиосманската/антимюсюлманската насоченост на част от авторите е очертана ясно през предходните столетия, като се почне от края на XV в. Сред атакуваните от християнските пътеписци нрави са обредите в сферата на чистотата. Така например немският пътешественик от Ханс Дершвам се впуска в детайлни подробности, критикувайки мюсюлманското ритуално измиване[3]. Описанието на ритуалното умиване според нормите на мюсюлманското вероизповедание не винаги е доброжелателно, но интересът към него остава непрекъснат.

Сравнителната плоскост с директни примери невинаги присъства в християнските пътеписи. По-често е нейното отсъствие, като авторите не коментират собствената си хигиена и хигиенните навици в Средна и Западна Европа. Дори оценени с по-скоро положителна нагласа, обичаите в османските земи остават „чужди“ и непривични за европейските християни.

Трябва да се има предвид, че ясни хигиенни норми или някакъв стандарт не са установени в периода XVI–XVIII в., включително и в християнските страни. Затова обикновено се търси някакво сравнение с познатото. Европейците не са склонни да смятат, че османската хигиена има каквото и да е превъзходство пред собствените им обичаи. Ако се използват сравнения, те обикновено са негативни за османците и не липсват авторите, които изразяват мнение, че и най-мръсните места в европейските страни са по-чисти от османските селища. Гледната точка се основава върху лични впечатления през погледа на пътуващите през земите под мюсюлманска власт. Вероятно може да се поставят под съмнение тези твърдения, като бъдат определени като крайно субективни и да се заложи на тезата за превъзходството на османската хигиена. Трябва да се има предвид обаче, че отрицателните представи не са дело само на едни настроени срещу османците групи, а на различни по своя произход и разбирания пътешественици. При всичкото изтъкване на османските предимства (обществени бани, чешми и др.), това не би трябвало да означава лип-

[3] Х. Дершвам, *Дневник за пътуването му до Цариград през 1553–1555 г.* Превод от ранно-горно-немски М. Киселинчева. София, Отечествен фронт, 1970, с. 93–94, 110, 112.

сата на слаби места. Като фактор може да се изтъкне, че въпросите, свързани с османската хигиена, водят до негативни настроения у чужденците, незапознати с особеностите ѝ.

Освен османците, обичайно назовавани в пътеписите с понятието „турци“, в пътеписите присъстват и образите на представители от местната християнска общност. Създаваната представа по отношение на чистотата и/или нейното отсъствие е неизменна част от образа на местните народности, показан от християнските пътешественици.

Религиозните обичаи на само на мюсюлманите предизвикват перото на пътешествениците. По време на пътуването си в Морея френският учен Франсоа Пуквил съобщава за церемонията при кръщене, в която се използва студена вода независимо от времето и детето е: „… добре изкъпано и избърсано, въпреки протестите си, за да се пречисти от греховете. Свещеникът казва: „Върви сине, сега си чист“[4].

Когато става дума за представяне на непознати обичаи и нрави, не може да се пропусне и още един многократно обрисуван сюжет – запознаването на пътешествениците с местната мюсюлманска или християнска култура на хранене, както и обредите около и на трапезата. Сред описанията от осемнадесетото столетие изпъква това на английския пътеписец Уилям Хънтър (1792 г.):

„Гърците, както и турците, при ядене обикновено не използват ножове и вилици и когато сервират някому, те разкъсват месото с пръсти. По време на обеда имах неудоволствието да видя как няколко птици бяха подложени на тази варварска операция…Леген и кана винаги се слагат наоколо през обяда, където всеки мие ръцете си. Там, където се използват пръсти вместо ножове и вилици, това е много необходима церемония. В къщите на знатни хора се дава бродирана кърпа за изтриване на ръцете след измиване“ [5].

Малко по-натам в своя разказ англичанинът става още по-критичен и взискателен към порядките около трапезата: „…но това, че покривката бе мръсна, бе непростимо и аз не можах да използвам

[4] F. C. H. L. Pouqueville, *Travels through the Morea, Albania, and other parts of the Ottoman empire to Constaninople, during the years 1798, 1799, 1800, and 1801*. London, Richard Philips, 1806, p. 133.

[5] М. Тодорова (съст.), *Английски пътеписи за Балканите XVI – първата четвърт на XIX в*. София, Наука и изкуство, 1987, с. 330.

салфетките си. Такива са представите на гърците за приличие и чистота… Всичко наистина имаше такъв мръсен и небрежен вид, че въпреки изобилието аз загубих всякакъв апетит и не ядох нищо“[6]. Думите му са показателни за неговата преценка по отношение местните нрави, на които той противопоставя маниерите в собственото си общество (по-скоро на по-заможните и образовани прослойки). Отсъствието на прибори и салфетки в края на осемдесетото столетие прави впечатление на чужденеца, свикнал с определени порядки вътре в своята среда.

Наред с това пътеписите отразяват определени реалности в Османската империя, които са валидни независимо от чуждия поглед. Особеностите на османската архитектура и градоустройство може да са пречупени през погледа на чужденеца-християнин, но са в сферата на действителността. Съществуващата мрежа от пътни станции – кервансараите – е неизменен спътник на пътешественика с отличителните му черти спрямо страноприемниците в Западна Европа. Същото се отнася и до изградените в империя бани и чешми. За разлика от вторите, които са радушно приемани от пътеписците, мненията за кервансараите са разнопосочни и чужденците не могат да свикнат с техните особености и отличието от европейските страноприемници.

Сред съчиненията от XVIII в. се среща и типичен пример за пропаганда в близък до съвременните представи на понятието. Става дума за съчинението „Плен и страдание россиян у турков“, издадено през 1790 г.[7] Неговият автор Павел Левашов е изключително активен в представянето на своите виждания за османската действителност пред руската публика. Осезаемото руско-османско противоборство спомага в Руската империя да бъдат издадени няколко книги на „турска“ тематика.

---

[6] Пак там, с. 338.

[7] *Плен и страдание россиян у турков Обстоятельное описание бедственных приключений претерпленных ими в Царь-граде по объявлении войны и при войске, за которым влачили их в своих походах*. СПб., 1790. Вж. по-подробно в Цв. Радулов Пътеписната литература за Османската империя през XVIII век – в търсене на познатото и непознатото. В: *Книгите като събития в Европа и Османската империя (XVIII – XIX век)*, София, 2020, с. 75–88.

Ако се обобщят изворите от изследвания период могат да бъдат отбелязани някои основни тенденции. На първо място това са критиките към османската хигиена, отправени през периода, като част от тях стъпват върху идеята за „нечистотата“ на друговерците. Освен това други извори акцентират върху неприятните преживявания и изтъкват по-прагматични доводи – проблеми с настаняването, слабости в чистотата на обществените места и др. Друг основен момент в описанията е свързан с представянето на публичните бани в Османската империя и използването им от местното население. Тези направления не се сблъскват пряко, а по-скоро се разминават поне от гледище на изследваните извори. Критици на османската лична чистота като Дершвам говорят позитивно за местните бани, без да правят връзка между двата аспекта на хигиената. Така различията в мненията остават без да има някакво противопоставяне, а всеки описва собствен разказ. Факт е, че дадените мнения не са безпристрастни, но в много случаи сблъсъкът с местната хигиена е част от всекидневието на авторите.

Макар пътешествениците да предпочитат мирното време, войските на султана обичайно попадат в тяхното полезрение. В своето описание за пътуването си в Леванта шведският естествоизпитател Фредрик Хаселквист (1749–1752 г.) пояснява някои еничарски порядки, включително заобикалянето на забраната за пиене на алкохол. Според описанията на скандинавския учен ролята на мюсюлманските възприятия за „чисто“ и „мръсно“ засяга аспекти като приемането на алкохол, който еничарите си разрешават, ако е пречистен от огън. От това кратко наблюдения става ясно, че сред османското военно общество понятията за чистота могат да са в различен смисъл и са от значение за религиозните забрани и тяхното преодоляване: „Еничарите са измислили закона така, че да позволява пиенето на ракия, което според тях не е забранено от пророка, понеже е приготвено на огън, а всяко нещо, което мине през огъня е чисто и непорочно“ [8].

Военният инструктор барон Франсоа дьо Тот има възможност да бъде в непосредствена близост до войските на Високата порта. Не-

[8] Fr. Hasselquist, *Voyages and Travels in the Levant, in the Years 1749, 50, 51, 52*. London, 1766.

говите наблюдения не са насочени към всекидневието на войниците, но се откриват и интересни наблюдения по темата. Така например в мемоарите му е описана любопитна случка, засягаща времето, което дьо Тот прекарва в султанската армия. Здравословен проблем налага военният специалист да приложи лечение със студена вода, а единствения подходящ съд, който еничарите могат да предложат е войсковия казан. Авторът не се вълнува от по нататъшната съдба на казана, но е съмнително, че се е хранил в него [9].

Всекидневието на жителите в Османската империя е свързано и с използването на обществените бани по причини не само от хигиенен, но от религиозен и социален характер. Англичанинът Джеймс Портър прави коментар на мотивацията, която подбужда към честото използване на банята от страна на жените: „Правилата на тяхната вяра обвързват туркините да се къпят; гъркините това го правят от обичай, лукс и избор“[10]. Изключително интересно е мнението на автора за прекаленото къпане, характерно за тези земи. Явно той мисли, че то е разбираемо за друговерците, а за местните християни е основано на суетността: „На турците и евреите може, поради тяхната вяра, да им се прости, дори и ако прекаляват в изхвърлянията, но гърците и арменците могат да се оправдаят само с прекалена суета, те все пак се впускат в тази суета, ако се страхуват турчин да узнае, че те се осмеляват да ги имитират или надпреварват с тях по величественост“[11].

Очевидно личните виждания на Портър, свързани с неговите светоглед не одобряват излишните прекомерни грижи за тялото. Той смята, че удълженият престой влияе отрицателно и изразява това си мнение в своето съчинение. Интересно е и мнението му, че християните не бива да се поддават на чужди за тях навици, усвоени от общуването им с мюсюлмани. По такъв начин се вижда, че обвързването

[9] Fr. de Tott, *Memoirs of Baron de Tott: Containing the State of the Turkish Empire & the Crimea, During the Late War with Russia. With Numerous Anecdotes, Facts, Observations, on the Manners and Customs of the Turks and Tartars*. London, G. G. J. and J. Robinson, 1786, pp. 106–107.

[10] Ал. Матковски. *Балканот во делата на странските патописци во времето на турското владеене, 1664–1799 г*. Скопие, 1992, с. 226–227; J. Porter. *Observations on the Religion, Law, Government and Manners of the Turks*. London, 1771.

[11] Пак там.

между идеологията и бита може да проникне във всяка сфера на всекидневието.

Разнообразен е съставът на пътеписците, оставили своите впечатления в различни трудове – както по професия, така и по народност, а разбира се – и по възгледи. Осемнадесетото столетие вече включва и представителки на нежния пол в лицето на Мери Монтегю и Елизабет Крейвън[12]. В своите писма Монтегю се възприема, ако като „революционер“, то поне като „реформатор“ в описанията за Османската империя и обичаите в посетените земи.

Учените, които пътуват в пределите на Османската империя, също дават своя принос към идеите за нейния облик. Две от интересните имена са на английския философ Джереми Бентам и на дубровнишкия астроном Руджиер Йосип Бошкович. Докато описанието на Бентам притежава част от характеристиките на пътешествениците от Албиона, то Бошкович запълва празнотите на пътеписи с местен балкански характер. Макар и свързан дълбоко с Италия, където живее и работи, Руджиер Божкович познава от първа ръка полуострова и за него не е проблем общуването с говорещите на славянски езици местни жители[13]. В отлика от много западнохристиянски автори, които не разделят отделните православни общности на полуострова и им дават общи названия („расци“, „гърци“) дубровнишкият учен успява да направи ясно разграничение.

В пътеписа на Бошкович на редица места проличава доброто му отношение към българите, което той прехвърля и в сферата на бита и хигиената. За сметка на това пътешественикът е настроен против гърците, които ясно отличава (и отграничава) от славянското православно население[14]. В своето описание за българските къщи, в които намира подслон често използва израза „бедни, но чисти“ и създава образа на население, което въпреки трудностите на своето положение успява да води достоен живот.

---

[12] М. Киселинчева. (ред.) *Балканите през погледа на две английски пътешественички XVIII в. Писма на Мери Монтегю и Елизабет Крейвън*. София, Отечествен фронт, 1977.

[13] Р. Й. Бошкович, *Дневник на едно пътуване*. София, Отечествен фронт, 1975.

[14] Пак там, с. 27–30, 85–87.

Английският философ Джереми Бентъм (1785 г.) прави интересно описание на своята нощувка в българска къща, като дава позитивна оценка на видяното там, а предоставените „скромни удобства“ са оценени положително, като изрично се отбелязва чистотата на килимите, дадени на пътниците. смята, че неговите домакини са положили необходими грижи за поддържането на чистотата в своя дом. Очевидно той е впечатлен от старанието, с което въпреки ограничените си възможности успяват да го настанят прилично. Влияние може да оказват и личните му възгледи, тъй като Бентъм видимо съчуства на християнското население, подвластно на Високата порта по-късно:

„Убежището ни бе покрито със слама: стените и подовете бяха от кал. Ала това външно сурово жилище не бе лишено от своите удобства. В момента, в който влязохме, на пода бяха разстлани един върху друг два много прилични килими чисти, като че ли никога неизползвани и достатъчно големи, за да покрият по-голямата част от помещението, макар че бяха сгънати на две. Въпреки че най-точно ще бъде, ако земната съставка, с която бяха измазани пода и стените обозначим като кал, от една благоприлична гледна точка можем да я наречем вид мазилка. Ако тази мазилка е трайна, не зная дали не бих я предпочел пред всяка друга мазилка, каквато съм виждал. Образува гладка равна повърхност без всякакви пукнатини. Цветът е приятен, еднороден светлокафяв тон, по който не личат никакви петна и в това отношение го предпочитам пред мръсното бяло, което покрива стените на най-бедните къщи в Англия, както и на някои от най-великолепните в Смирна и Константинопол“[15].

Общото между двамата пътешественика е създадената картина за „бедни, но чисти хора“ по отношение на местното население. В пътеписите се срещат подобни изявления и от други автори. Симпатии към християнските жители на империята проличават все по-силно в края на столетието. Така се създава благотворна почва за позитивно отношение, съпътстващо създаването на национални християнски държави в рамките на Балканския полуостров.

В края на XIX и началото на XX в. пътеписите определено предизвикват интереса на младата ни национална историография. Българ-

[15] М. Тодорова, *Английски пътеписи*…, с. 312.

ските историци ги оценяват с оглед на обективните сведения, които могат да получат от тях и то най-вече за местното (т.е. българското население). Изследователите се интересуват от дадените сведения за географията, археологията, топографията, античната и средновековна история. Ранните изследователи на християнските пътеописания като Иван Д. Шишманов, Константин Иречек, Анастас Иширков и др. сочат именно такива причини за интереса си към пътеписа като извор. Субективните нагласи не са разглеждани до такава степен и са смятани по-скоро за минус на тези извори. Показателно за тази насока е мнението на медиависта Петър Мутафчиев, според който в пътеписите се съдържат най-вече „бегли и повърхностни външни впечатления по-вече за местата, през които минавали, отколкото за техните жители и за условията, всред които текъл животът им“[16]. Ранното поставяне на чуждестранните пътеписи за Османската империя като документ за нейната история спомага за натрупването на сериозна информация. По такъв начин се стига и до следващия, в който интерес представляват не само обективните данни, но и заложените сред тях идеи и представи за местния свят.

Представените по-горе примери отразяват само неголяма част от пъстротата на сюжетите, които пътеписците от XVIII век предават по страниците на своите съчинения. Някои се придържат към линията на противопоставяне между световете на християнството и исляма, други са по-доброжелателни и възприемат видените обичаи само като различни и непривични. Благодарение на написаните и издадени многобройни трудове се създава един многопластов образ.

След повече от два века пътувания в земите на Османската империя се оказва, че темата въобще не е изчерпана и осемнадесетото столетие ни предлага „богата реколта“ от нови книги с преживявания по нейните земи. Пътеписните съчинения винаги могат да бъдат използвани като аргументи за отношението на християнска Европа към Висока порта. За изследователите остава да търсят и да преценят къде завършва изграденият субективен образ и къде започва действителното състояние на местната хигиена.

[16] НА–БАН, Ф. 56 к, оп. 2, а.е. 13, л. 1–2.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Бошкович, Р. Й. *Дневник на едно пътуване*. София, Отечествен фронт, 1975.

Дерншвам, Х. *Дневник за пътуването му до Цариград през 1553–1555 г.* Превод от ранно-горно-немски М. Киселинчева. София, Отечествен фронт, 1970.

Матковски, Ал. *Балканот во делата на странските патописци во времето на турското владеене, 1664–1799 г.* Скопие, Култура, 1992.

Киселинчева, М., ред. *Балканите през погледа на две английски пътешественички XVIII в. Писма на Мери Монтегю и Елизабет Крейвън. Писма на Мери Монтегю и Елизабет Крейвън*. София, Отечествен фронт, 1977.

Плен и страдание россиян у турков Обстоятельное описание бедственных приключений претерпленных ими в Царь-граде по объявлении войны и при войске, за которым влачили их в своих походах. Санкт Петербург, 1790.

Радулов, Цв. Между оригиналността и повторението. Християнските сведения за османската хигиена – XVI–XVIII век. – В: Сб. *Докторантски и постдокторантски четения 2013*. София, ИФ-94, 2014.

Радулов Цв. Пътеписната литература за Османската империя през XVIII век – в търсене на познатото и непознатото. – В: *Книгите като събития в Европа и Османската империя (XVIII – XIX век)*. София, 2020.

Тодорова, М., ред. *Английски пътеписи за Балканите XVI – първата четвърт на XIX в.* София, Наука и изкуство, 1987.

Defoe, D. *The Farther Adventures of Robinson Crusoe: Being the Second and Last Part of His Life*. London, Taylor, 1719.

Defoe, D. *Serious Reflections During the Life and Surprising Adventures of Robinson Crusoe: With his Vision of the Angelick World*. London, Taylor, 1720.

Hasselquist, Fr. *Voyages and Travels in the Levant, in the Years 1749, 50, 51, 52*. London, L. Davis and C. Reymers, 1766.

J. Porter. *Observations on the Religion, Law, Government and Manners of the Turks*. London, J. Nourse, 1771.

Pouqueville, F. C. H. L. *Travels through the Morea, Albania, and other parts of the Ottoman empire to Constaninople, during the years 1798, 1799, 1800, and 1801*. London, Richard Philips, 1806.

Tott, Fr. de *Memoirs of Baron de Tott: Containing the State of the Turkish Empire & the Crimea, During the Late War with Russia. With Numerous Anecdotes, Facts, Observations, on the Manners and Customs of the Turks and Tartars*. London, G. G. J. and J. Robinson, 1786.

ДЪЛГИЯТ
ОСЕМНАДЕСЕТИ ВЕК 5

ХАРТИЕНИ РЕВОЛЮЦИИ.
Ръкописните и печатни издания като идеологически документи

Редакция и съставителство:
Надежда Александрова
Рая Заимова
Анна Алексиева

Рецензенти:
Маргарет Димитрова,
Бойка Илиева-Пензова

ISSN 2603-4492
ISBN 978-619-91614-4-9